

પુસ્તકપ્રદર્શન

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના મેઘાંશી પ્રાંગણમાં ૮મી ફેબ્રુઆરીથી
૧૬મી ફેબ્રુઆરી સુધી પુસ્તકપ્રદર્શન યોજ્યું છે. આ પ્રદર્શન
દરમિયાન રોજ સાંજે વિવિધ સાહિત્યિક-સાંસ્કૃતિક કાર્યક્રમોનું
આયોજન કર્યું છે.

પુસ્તકપ્રદર્શનનો સમય

સોમથી શુક્ર : બપોરે ૨.૦૦થી ૮.૦૦

શનિથી રવિ : બપોરે ૧૨.૦૦થી ૮.૦૦

વિવિધ સાહિત્યિક-સાંસ્કૃતિક કાર્યક્રમો

ઉદ્ઘાટનવિધિ	તા. ૮-૨-૨૦૦૩ સાંજના ૧ાંથી ૬
સાચિદાનંદ સન્માન અર્પણવિધિ	તા. ૮-૨-૨૦૦૩ સાંજના ૬-૩૦થી ૮
બ્રાહ્મવાત્તકથન અને સ્વર્ધી	તા. ૮-૨-૨૦૦૩ સાંજના ૬-૩૦થી ૮
કવિસંમેલન	તા. ૧૦-૨-૨૦૦૩ સાંજના ૬-૩૦થી ૮
ગ્રથગોળ્ઠિ	તા. ૧૧-૨-૨૦૦૩ સાંજના ૬-૩૦થી ૮
કાવ્યપ્રત્યક્ષ	તા. ૧૨-૨-૨૦૦૩ સાંજના ૬-૩૦થી ૮
ગ્રંથગોળ્ઠિ	તા. ૧૩-૨-૨૦૦૩ સાંજના ૬-૩૦થી ૮
ગીતસંદ્ધા	તા. ૧૪-૨-૨૦૦૩ સાંજના ૬-૩૦થી ૮
મુખોમુખ	તા. ૧૫-૨-૨૦૦૩ સાંજના ૬-૩૦થી ૮

નીચેના પ્રકાશકવિકેતાઓ ઉપર્યુક્ત પુસ્તકપ્રદર્શનમાં સંકળાશે :
અક્ષરભારતી, અનડા, અરુણોદય, અંકુર, આદર્શ, આરાર, ઈન્કા,
ઈમેજ, ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી, ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ,
ગૂર્જર, ગ્રથલોક, તાન્યાર બુક વર્ક, નવજીવન, નવનીત, નવભારત,
પ્રવીજા, રન્નાદે, રંગદ્વાર, પાર્શ્વ ટેમજ અન્ય ઘણાબધા.

પુરદ્ભૂ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ

મેઘાશ્રી શાન્દીઠ • ક.લ.સ્વાધ્યાયમંડિર

સંપાદક :

મનહર મોહી

ચહસંપાદક :

પારુલ કદર દેસાઈ, સંજય શ્રીપાદ બાવે

પણમર્શનસમિતિ :

રઘુવીર ચૌધરી
પરિષદમુખ

બોળાભાઈ પટેલ
વરિષ્ઠ કાર્યવાહકસમિતિ સભ્ય

હર્ષ વિરેદ્ધી
પ્રકાશનમંત્રી

અનુષ્ઠાન

પ્રતિભાવ : 3 ...

સંપાદકીય : આભાર 7 મનહર મોહી

શિલ્પકારી : ઉસ પાર ન જાને કષા હોજા ? 8 બોળાભાઈ પટેલ

કાવ્યો : રવીન્દ્રસ્થૂરી 14 જ્યાન્ત પાઠક • ખુદાને જ્યાદીએ 14 જ્યાન માતરી
• જાગ્રત 15 રવીન્દ્ર પારેખ • નાખ્રોદ વાળતો ચૂર્ય 16 ધનિયાણી
દેસાઈ • પણાપાને પદ્ધતો કાણા 16 આક્રાશ ઠકર

દ્રોગી વાર્તા : ઓક અદ્ભૂત બંધૂ 17 મનીધી જાની

એકાડકી : આઈ હેન નો 23 વાખશેંકર ઠકર

નિવંદ્ય : ખોડી વાય, દાદીમા અને... 38 બળવંત જાની

પ્રતીય સાહિત્ય : ધનશુ કાનશુ આધી સુવર્ણરંગદ વેળાએ... 42 રતિલાલ બોરીસાગર

અતિગ્રાતીય સાહિત્ય : દાદિજ બારતીય ભાષાઓમાં કવિતા 46 ભાગાનુચંદ : પારુલ કદર
દેસાઈ

છંદોરિણન : કારસી - ઉર્દૂ - ગુજરાતી જાગ્રત 50 રથીદ મીર

અનસત્ર વિરોધિત . પોઢાની વાર્તાએનું સર્જકર્પ 60 રમજાલદ જોશી • સરોજ પાઠકની
કર્જકતા 62 વિમાંશી શેલત

ફોલમ : સિનેમાની સોનેરી ચરીની અટર મજાનું એકિયુ... ૬૬ રાધેશ્યામ
શર્મા

પુષ્ટકનિર્દેશ : ૬૭ સેકવન સંજ્ઞ્ય શ્રીપાદ ભાવે

પરિષ્ઠદ્વારા • ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના લંઘારક્ષમાં સુધ્યાં ૭૨ • ખર્ક મેં
ઉત્સવ' નવલકથાભેણોનું પઠન, મુજલ્લ માતૃભૂમિ કે નમન અસાજી
કરછુ' વિશે 'પેટ' વાર્તાસંગ્રહ વિશે બ્રાથગોઝિ ૭૩ • નવા આજીવન
સભ્યોની યાદી ૭૪

સાહિત્યવૃત્ત : 'ગુજરાતીનો અધ્યાપક સંઘ'નું બાવનમું અધિવેશન - અહેવાલ ૬૭
વતા યાચિક • જૂની પેઢીના વિકાન 'ઉર્મિલા'ની વિદ્યા ૭૫ •
કાવ્યપાઠ-પ્રતિભાવ, કાવ્યપઠન, મુચ્યાપણે, શફ્ફોઝિ ૭૯

આ અંકના લેખકો : ૮૦

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના સભ્યપદ અને પરબ'ના લવાજમ અંગે

- 'પરબ' ૬૨ મહિનાના દસમી તારીખે પ્રકાશિત થાય છે
- 'પરબ'ના આહક તથા પરિષદના સભ્ય વર્પમાં જમે ત્યારે થઈ શકાય છે.
- 'પરબ'નું વાર્ષિક લવાજમ રૂ ૮૦ છે.
- ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના વાર્ષિક તેમજ આજીવન સભ્યપદના શુલ્કમાં 'પરબ'ના
લવાજમનો થમાવેશ થઈ જાય છે
- પરિષદના વાર્ષિક વ્યક્તિગત સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ ૧૦૦ તથા સંસ્થાગત સભ્યપદનું
શુલ્ક રૂ ૧૫૦ છે.
- પરિષદના આજીવન સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ ૧,૦૦૦ છે (વિદેશવાસીઓ માટે ૭૦ પાઉન્ડ
અથવા ૧૨૦ ડોલર)
- 'પરબ' લવાજમ તથા પરિષદ સભ્યપદ શુલ્કની રૂકમ મનીઓર્ડર અથવા ડિમાન્ડ ડ્રાઇલી
જ મોકલવી

ISSN0250-9747 પરબ

છૂટક છે રૂ ૨૦/-

પત્રવિવાહસાનું સરનામું ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ (પ્રકાશનવિભાગ) જોવર્ધનભવન, આશ્રમમાર્ગ, 'દાઠિમાં'
પાછળ, નાદીનિંદારે, પોલો રોડ, અમદાવાદ ૩૮૦૦૦૯ ફોન : ૯૪૨૭૭૭૭

માર્કિક : ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ વતી મુદ્દક અને પ્રકાશક હુલ્દ વિરેલી (પ્રકાશનમંત્રી) જોવર્ધન-
ભવન, આશ્રમમાર્ગ, 'દાઠિમાં' પાછળ, નાદીનિંદારે, અમદાવાદ ૩૮૦૦૦૯ * મુદ્દાસ્થાન શારદી
- ૨૦૧, તિલકરાજ, પંચવતી પહેલી લેન, આંબાવાડી, અમદાવાદ ૩૮૦૦૦૬ ૦૬૪૨૮૩૦૧

પ્રતિભાવ

“પરબ” જાન્યુઆરી, ૨૦૦૩નો એક અફ્લાન્ટૂન છે મજા પડી

- તારક મહેતા (અમદાવાદ)

નવા વધ્યા સજેવ અનહારાસ્પર્શો રધુ દમદાર બનેલું “પરબ”
મળ્યું.

- બફુલેશ દેસાઈ (સુરત)

નવા સંપાદક સાથે “પરબ”નું બદલાયેલું સ્વરૂપ આકર્ષણી રહે
છે વાચનસામગ્રી ઉપરાંત લેન્ઝાઉટ, ગોટ-અપમાં ફેરફાર ખાસ
નોંધપણ છે

- - હરીશ નાયક (અમદાવાદ)

“પરબ”ના એક પર તમારી કલાસૂઝો સ્ટેપ વર્ત્મિયો
અભિનંદન અને આવકાર સ્વીકારશો

- ગુજરાતી શાહ (વડોદરા)

“પરબ” નૂતન વર્ષનો પ્રથમ એક જોથો પ્રસાન્તતા અનુભવી
પરિષદના હોદેદારોને અભિનંદન .

નવા રૂપરેણે પરબઃ વિશેષ લોકપ્રિય બનશે, તેને ઘણ્ણો નવાને
સાથે જોડશે ખાસ તો સર્જન-સિવેચન અને સંશોધન અને અન્ય
સાહિત્યિક વિગતો પણ સામેવ કરશે.

“પરબ” ખરા અર્થમાં ગુજરાતી-સાહિત્યનું મુખપણ બની રહેશે.
“પરબ” માર્ગ શિય સામાપ્તિક છે અને હવે શિય કવિ ભિત્ર દ્વારા સંપાદન
પામતાં વિશેષ શિય બનશે મારો પ્રેમ પક્ષપાતમાં નથી પલટાયો, પણ
જરે જ ખૂલ આશાવાદી છું. પુનઃ અભિનંદન અને શુલકામનાઓ.

- ડૉ. બળવર્તત જાની (કુલપતિ ઉ.ગુજ પુનિ પાટક)

તમાર સંપાદન ડેણાનો “પરબ”નો દૈવિધ્યસભર એક મળ્યો
સંપાદન પરત્યેની તમારી નવી દસ્તિ એક નિત્યનૂતન અને સંપ્રેષણે
પાત્ર જીવાયો અભિનંદન.

- મનહાયસાહ ભાવસાર ‘કલાધી’ (કપડવંજ)

“પરબ” જાન્યુઆરીનો એક મળ્યો બધી ચીતે ચરસ થયો છે
એમાં નવીન પ્રકારના વેખો મળશે, એમાં શંકા નથી.

- રંધુ મહેસુનવી (રિનિયર જાગ, અમદાવાદ)

રૈપર પર “પરબ” છાયું હતું પણ મુખપૂર્ખ પરબનું હોય એ
લિયે બન ન ગાન્યું. એક ઉધારત્યુ મુખપૂર્ખ, લેન્ઝાઉટ, વિલ્યુઝોની

પરબ : જાન્યુઆરી, ૨૦૦૩ •

એકવિધત્તા તૂટ્યાનું રહસ્ય સામે આવ્યું પ્રસન્નતા ફરી વળી કર્દી કર્દી ફેરફાર થાયની ઈચ્છા તથાસ્તુ પામી.

‘પરબ’ તો હતી, હવે કલશોરેય સંભળાશે ખોલો ભરીને શુભેચ્છા.

– હરીશ નાગેચા (મુંબઈ)

આપના પરિચયથી ગુજરાતીનો ચાહકવર્ગ અજાણ ન જ હોય. કાલ્યતંગ્રાહી વાચ્યા છે, માઝથા છે ખાસ તો ‘પરબ’નો આ અંક હાથમાં લેતાં જ કશાક પરિવર્તનનો ઘ્યાંબ આવી ગયેલો. નજીકતથ્યું મુખપૃષ્ઠ અને મેથીય વધુ આકર્ષક ભીતરની સામગ્રી ઉત્તોતર આપના નેતૃત્વ ડેઢળ ‘પરબ’ પ્રગતિ કરતું જ રહેશે તેવી શુભકામના પાઠવું છું ‘દશ-શ્રાવ્ય, પ્રાંતીય સાહિત્ય, અંતર્દ્રાતીય સાહિત્ય, વિદેશી સાહિત્ય સાથે હવે ધેર બેઠાં ઉજાઝી થશે. બધું જ શાબુંમાં બ્યક્ટ થઈ શક્તું હોત તો ?

– નૂતન જાની (કાર્યકારી અધ્યક્ષ અનુ. ગુજ વિભાગ, એસ.એન.ડી.ટી. યુનિ. મુંબઈ)

દરેક લખાણના ‘લે-આઉટમાં દ્રાખવેલી નવીનતા જમીં વળી, ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનાં અમૃક ચુંદા પુસ્તકોના કવરના ફોટો સાથે જાહેરાતરૂપે આપેલો ટૂંકો પરિચય પજા ગામ્યો. જુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનાં જ્ઞાનસત્રનો પજા આપના અંકમાં થોડો ધજો ઘણો ઘ્યાંબ આપવામાં આવ્યો છે એની પજા કદર કરું છું

– કાધર વર્ણિસ પોલ (નિયામક, કેથાલિક ઠંક્રોશન સર્વીસ સોસાયટી, અમદાવાદ)

બને શ્રી ચંદકાન્તભાઈઓ(શ્રી શેઠ, શ્રી ટોપીવાળા)ને સુદર કાલ્યો માટે મારી ફદ્યપૂર્વકની લાગણી બ્યક્ટ કરું છું

‘દેવી અમેરિકાના’ માય ઠિનિયા, માય અમેરિક વર્ષો પૂર્વ – કદાચ ૧૯૫૫-૬૦ના અરસામાં ડે કૃષ્ણલાલ શ્રીધરચનીના પુસ્તક – MY India, My Americaના વાચનની ધાર મને તાજી થઈ

– શાશીકાન્ત જ. મુન્દ્યા (નિવૃત્ત ઓડિશનલ ચીફ સેકેટરી, ગુજ. રાજ્ય)

‘પરબ’ના તાજા અંકનું તદ્દન નવું રૂપ-સ્વરૂપ-સાંજાવટ અમ્યાં ક્યારેક મળવા આવીશ તમારી કૃતિઓ વાચેલી છે. પરંતુ રૂબરૂમાં વધુ આનંદ રહેશે જ

– પ્રકાશ મહેતા (અમદાવાદ)

જાન્યુ-૦૩ના અંકે પ્રસન્નતા આપી કહેવર અને ચહેરો (મુખપૃષ્ઠ) બનેનાં નાવીન્ય ગમ્યાં. અંતરિક પરિવર્તનનો પજા અનુભવવાયાં.

– ગીરીશ ભટ્ટ (સુરેન્દ્રનગર)

જોઈવણી અને વાચનસામગ્રીમાં મનહર-સ્પર્શ સાષ્ટ રીતે દેખાઈ આવે છે ધાયવ વિરોની તમારી નોંધ, શતાબ્દીની પૂર્વસેધ્યાએ, એક્સાદેવ વગેરે વાંચ્યા મજા પડી. અલિનેન્ટન

– બળવંતરાય શાહ (અમદાવાદ)

‘પરબ’ના મુખપૃષ્ઠ પર આજે એક ચમત્કાર જોથો ! સામયિકમાં પ્રાજ્ઞ ફૂકવાની જવાબદારી સ્વીકારી છે તમે જબરું જોખમી કામ છે પજા તમારામાં એ પડકાર જીવવાની કામતા અભરે ભરી છે, એનો અમારા જેવા સર્જકોને પજા ભરોસો છે

– ડે. કેશુભાઈ ડેસ્ટ્રાઇન્યુર (પૂર્વ અધ્યક્ષ, યુનિ. ગ્રંથનિર્માલા બોર્ડ ગુજરાત્ય)

‘પરબ’નો જાન્યુઆરીનો અંક મળ્યો અને તમારો મનોહર સ્પર્શ અંછાં ન રખ્યો. આ

જ શીતે પરબાને લોભો સમય તમારા સ્પર્શનો લાલ મળતો રહે એવી આશા રહ્યું છું.
— ચંદ્રહાસ વિવેદી (અમદાવાદ)

સંપાદનકાર્યમાં સંપાદકનું વ્યક્તિત્વ અગત્યનો તેમજ મહત્વનો ભાગ ભજવે છે તમે પરબાના ચાલુ વિભાગોમાં દર્શયશ્રાવ્ય પ્રાતીય ઔતરસ્પ્રાતીય અને વિદેશી સાહિત્યના વિભાગો ઉમેર્યા તેમાં ઔચિત્ય છે. તેનાથી પરબાનું કિટિજ વિસ્તરશે અને લેખકોને નવું અગત્યનું તેમની સર્જનશક્તિને પ્રેરણ મળે તેવું મળશે.

— નવનીત શાહ (પાટશ)

સાદર સોહેલંદન બાદ જષ્પાવવાનું કે પરબનો નવક વર્ષના પ્રારંભનો જાન્યુઆરી-૨૦૦૩નો અંક નવા રૂપરંગમાં સતત સાથેનો પ્રાપ્ત થતો અતિશાય ઘ્યાંદ થયો. સરસ સંપાદન બદલ ને પરબાના ઔતરભારતી ભાષા વિભાગો શરૂ કરવા બદલ મારો હાર્ડિક અભિનંદન.

— ડૉ. ધર્મનાન મ. માસ્ટર (‘મધુરમ્ય’ - ઔરંગાબાદ)

પરબાના પહેલા અંકમાં નવીન્ભેષ વર્તિયો તાજગીસભરતા લાગ્યો પ્રાતીય સાહિત્ય-પ્રાદેશિક ભાષાના લેખક હોવાની નિયતિમાં સુણશ્રી સુમનભાઈ શાહની કેફિયત ગમી, સ્પર્શ અને વિચારો જગપવી બેઠે.

— અશોક કારીઆ (પોરબંદર)

પરબાના જાન્યુઆરી, ૨૦૦૩નો અંક એક પત્રકાર પાસેથી જોવા મળ્યો. પરબનો છાંચો અને પૃથ્બી અનોખું લાભ્યું પાનું ફરે અને દિલ્હુ ક્રે. પાને પાને દીવડો દેખાયો અભિનંદન.

— કનુભાઈ બી. ટાકર (સિદ્ધપુર)

સંપાદક તરીકેના આપના અંતરખ્યાલોની આપે કરેલી સ્પષ્ટતા ભવિષ્યમાં ‘પરબાની કિટિજનું ઊંચું નિર્ધર્ણન તાકે છે. ડિમાશી શેલત નાયપોલના ઔતરિક વ્યક્તિત્વને ઉપસાવી, નાયપોલની સર્જક વિભાવનાને સ્પશ્યાં તે ગમ્યું. ખાસ તો ગમ્યો – સુમન શાહનો લેખ – ઔતરિક ભાષાના લેખક હોવાની નિયતિ’

વર્તમાન જુજગતી સાહિત્યની તસવીર-તાસીરનો સંપ્રત વિવેચનાની ‘વ્યાજસ્તુતિ’નો તેમજો ચારો ઊંધો લીધો છે.

— નીલેશ દ્વારિયા (પોરબંદર)

તમારા સંપાદન હેઠળ પરબ વિકસશે, પુષ્ટની જેમ અને તેની પાંખડીઓમાં ઉમેરાશે ઊગતા અને આચાસ્પદ કવિઓ પણ.

— ભૂપેન્દ્ર એસ. વ્યાસ (વડોદરા)

તમે પરબ પર બેદ કે ‘પરબ’ શીતળ જણાયી છલકાઈ ઊદી.

૩૦ પાનોના નાયગ્રાના ધોધ જેવાં કાબ્યો જ કાબ્યો, વાર્તા, નાટક, નિબંધના લિધાવિધ સ્વાદ, દર્શય-શ્રાવ્યના નવા આપામ પ્રાતીય, અંતર પ્રાતીય, વિદેશી સાહિત્યની આદ્ભુતાદક સફર ‘પરબ’ પ્રયિત્યશ સર્જકોની પ્રસાદી પીરસે, સ્થારે સાથે પશવાંચું નવસર્જકોની પ્રસાદીનો સ્વાદ પણ એમાં મળતો રહે. પરબ સૌની ‘પરબ’ બની રહે એવી આશા, અભિવાસ સાથે શુલેચ્છાઓ આભાર.

— પ્રવીજ વઢવી (અમદાવાદ)

એકવિધત્તા તુટ્યાનું રહસ્ય સામે આવ્યું પ્રસન્નતા ફરી વળી કંઈક ફેરફાર થાયની ઠચજા તથાસ્તુ પામી

‘પરબ’ તો હતી, હવે કલશોરેય સંભળાશે ખોબો ભરીને શુલેચ્છા.

- હરીશ નાનેચા (યુનિ મુખ્ય)

આપના પરિચયથી ગુજરાતીનો ચાહકવર્ગ અજાણ ન જ હોય. કાવ્યસંગ્રહો વાચ્યા છે, માફ્યા છે. ખાસ તો ‘પરબ’નો આ અંક ધારમાં લેતાં જ કશાક પરિવર્તનનો ખ્યાલ આવી ગયેલો નજીકતલખ્યું મુખપૃષ્ઠ અને એકીય વધુ આકર્ષક ભીતરની સામગ્રી ઉત્તરોત્તર આપના નેતૃત્વ હેઠળ ‘પરબ’ પ્રગતિ કરતું જ રહેશે તેવી શુભકામના પાઠતું છું ‘દીપશ્રાવ્ય, પ્રાતીય સાહિત્ય, અંતરાત્મતીય સાહિત્ય, વિદેશી સાહિત્ય સાથે હવે ધેર બેકા ઉજાસી વશે બધું જ શબ્દમાં વ્યક્ત થઈ શકતું હોત તો ?

- નૂતન જાની (કાર્યકારી અધ્યક્ષ અનુ ગુજ. વિભાગ, એસ.એન.ડી.ટી. યુનિ મુખ્ય)

દરેક લખાજના ‘લે-આઉટમાં દ્યાખવેલી નવીનતા ગમી વળી, ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનાં અમૃક ચુનંદ પુસ્તકોના કવરના ફોટો સાથે જાહેરતરૂપે આપેલો ટૂંકો પરિચય પણ જમ્યો. ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના શાનસત્ત્રનો પજ આપના અંકમાં થોડો ઘજો ખ્યાલ આપવામાં આવ્યો છે એની પજ કદર કરું છું.

- ક્ષાંકા વર્જિન પોલ (નિવામક, કેથલિક ઇન્ફરેશન સર્વીસ સોસાયટી, અમદાવાદ)

બને શ્રી ચંદ્રકાન્તભાઈઓ(શ્રી શેઠ, શ્રી ટ્રેપીવાળા)ને સુંદર કાબ્યો માટે મારી હદ્યપૂર્વકની લાખણી વ્યક્ત કરું છું

‘દેવી અમેરિકાના’ માય ઈન્સિયા, માય અમેરિકા વખો પૂર્વ – કદાચ ૧૯૫૫-૬૦ના અરસામાં ડૉ. કૃષ્ણલાલ શ્રીધરગણીના પુસ્તક – MY India, My America-ના વાચનની યાદ મને તાજી થઈ

- શશીકાન્ત જ. મુન્દ્યા (નિવૃત એડિશનલ ચીફ સેકેટરી, ગુજ. રાજ્ય)

‘પરબ’ના તાજા અંકનું તદ્દન નવું રૂપ-સ્વરૂપ-સુજાવટ ગમ્યા. કયારેક મળવા આવીશ તમારી ફૂટિઓ વાંચેલી છે. પરંતુ રૂબરૂમાં વધુ અનંદ રહેશે જ

- પ્રક્ષશ મહેતા (અમદાવાદ)

જાન્યુ-૦૭ના અંકે પ્રસન્નતા આપી કલેવર અને ચહેરો (યુખપૃષ્ઠ) બનેનાં નાવીન્ય અભ્યાંસ અંતરિક પરિવર્તનો પજ અનુભવાયો.

- ગિરીશ ભટ (સુરેન્દ્રનગર)

ગોઠવણી અને વાચનસામગ્રીમાં મનહર-સ્પર્શ સ્પષ્ટ રીતે દેખાઈ આવે છે. ધાર્યા તિશેની તમારી નોંધ, શતાબ્દીની પૂર્વરાધ્યાએ, એકાદેવ વગેરે વાચ્યા. મજા પડ્યો અલિનંદન

- બળવંતરાય શાહ (અમદાવાદ)

‘પરબ’ના મુખપૃષ્ઠ પર આજે એક ચમત્કાર જોયો ! સામાચિકમાં પ્રાણ ઝૂકવાની જવાબદીની સ્વીકારી છે તમે જબરું જોખમી કામ છે પજ તમારામાં એ પડકાર જીલવાની કામતા અભરે ભરી છે, અનો અમાર જેવા સર્જડોને પજ બરોસો છે.

- ડૉ. કેશુભાઈ દેસાઈ (પૂર્વ અધ્યક્ષ, યુનિ ગ્રંથનિર્માણ બોર્ડ ગુજરાત)

‘પરબ’નો જાન્યુઆરીનો અંક મળ્યો અને તમારો મનોહર સ્પર્શ અછું ન રહ્યો. આ

જ ચીતે પરબ'ને લાંબો સમય તમારા સ્પર્શનો લાભ મળતો રહે એવી આશા ચાખું છું
- ચંદલાસ વિવેકી જ્ઞાનધરવાદ)

સંપાદનકાર્યમાં સંપાદકનું વ્યક્તિત્વ અગત્યનો તેમજ મહત્વનો લાય ભજુદે છે
તમે પરબ'ના ચાતુ વિભાગોમાં દશપત્રાબ્દ, પ્રાંતીય, ઔતારાંતીય અને વિદેશી સાહિત્યના
વિભાગો ઉભેર્યા તેમાં ઔદ્ઘિત્ય છે તેનાથી પરબ'નું ક્રિતિજ વિસ્તારથો અને લેખકોને નાનું
અગત્યનું તેમની સર્જનશક્તિને ગ્રેરસા મળે તેનું મળશે.

- નવનીત શાહ (પાટશા)

સાદર સ્નેહવંદન બાદ જણાવવાનું કે પરબનો નવબ વર્ષના પ્રારંભનો જાન્યુઆરી-
૨૦૦૩નો અંક નવા રૂપરંગમાં સત્ત્વ સાથેનો પ્રાપ્ત થતો અતિશાય આનંદ થયો. સરસ
સંપાદન બદલ ને પરબમાં અંતરભારતી ભાષા વિભાગો શરૂ કરવા બદલ મારાં હાર્દિક
અભિનંદન.

- ડે. ધરોન્ડ મુ. માસ્ટર (‘મધુરમુ’ - ઔરઝાબાદ)

પરબ'ના પહેલા અંકમાં નવો-નોષ વર્તાવો. તાજારીસભરતા લાગી પ્રાંતીય સાહિત્ય-
પ્રાદેશિક ભાષાના લેખક હોવાની નિયતિમાં સુદૂશ્રી સુમનભાઈ શાહની કેદ્ધિયત જરૂરી, સ્પર્શી
અને વિચારો જગાવી જઈ.

- અશોક કારીઅં (પોરબંદર)

પરબ' જાન્યુઆરી, ૨૦૦૩નો અંક એક પત્રકાર પાણેથી જોવા મળ્યો પરબનો છાંચો
અને પૃષ્ઠ અનોખું લાગ્યું. પાનું ફરે અને દિલ્હુ ફરે પાને દીવડો દેખાયો. અભિનંદન.

- કનુભાઈ બી. ટકર (સિદ્ધપુર)

સંપાદક તરીકેના આપના અંતરખ્યાલોની આપે કરેલી સ્પષ્ટતા ભવિષ્યમાં પરબ'ની
ક્રિતિજનું ઉંચુ નિર્ધારન તાકે છે. ડિમાંશી શેવત નાયપોદના અંતરિક વ્યક્તિત્વને ઉપસારી,
નાયપોદના સર્જક વિભાવનાને સ્પર્શી તે જાખ્યું ખાસ તો જાખ્યો. - સુમન શાહનો લેખ
- પ્રાદેશિક ભાષાના લેખક હોવાની નિયતી

વર્તમાન જુજરાતી સાહિત્યની તસવીર-તાસીરનો સંપ્રતં વિવેચનાની ‘વાજસુસ્તિ’નો
તેમજે સારો ઉધગો લીધો છે.

- નીરેશ દૂધિયા (પોરબંદર)

તમારા સંપાદન ડેઢળ પરબ રિકસારે, પુષ્પની જેમ અને તેની પાંખડીઓમાં ઉમેરાયે
ઓખતા અને આશાસ્પદ કરિઓ પણ.

- ભૂરેન્દ્ર કેસ. વિસ (વડોદરા)

તમે પરબ પર બેદ્ધ કે ‘પરબ’ શીર્ષા જગાથી છલકાઈ ઉંઠી

તું પાનાંનાં નાયગ્રાના ધોઘ જેવાં કાબ્યો જ કાબ્યો ! વાતાં, નાટક, નિબધના વિધવિધ
સ્વાદ, દશ-શ્રાવના નવા આયામ પ્રાંતીય, ઔતર પ્રાંતીય, વિદેશી સાહિત્યની આદ્ધલાદક
સફર, ‘પરબ’ પ્રથિતયશ સર્જકોની પ્રસાદી પીરસે, સાથે આથે યશવાંચ્છુ નવસર્જકોની
પ્રસાદીનો સ્વાદ પણ એમાં મળતો રહે. પરબ’ જીની પરબ’ જની રહે. એવી આશા,
અભિવાસા સાથે શુભેચ્છાઓ આલાર.

- પ્રવીષ જઠરી,

‘પરબ’ નવા રંગરૂપ ધારક કરીને આવ્યુ છે. કેટલાક સાહિત્ય મિત્રો પાસેથી આરે અર્જન્ટ લખાવ્યુ છે. તે આપનો અનેરો ઉત્સાહ સૂચવે છે ‘પરબ’નું કલેક્શન બદલાવ્યુ છે આકર્ષક બન્યુ છે. જે બોલમાં આપે જે સૂચનો કર્યો છે, તે ‘પરબ’ના સર્વાંગીણ વિકાસ માટે છે, તેમાં શંકા નથી.

- જગદીશ ડી. ભણ (અમદાવાદ)

બ્યારસ્કું ખોલ્યું તો ત્યા ઓટલા પર પડેલો એક જોયો. પ્રથમ દસ્તિએ ખ્યાલ જ ન આવ્યો કે આ પરબનો એક છે !

હાથમાં વેતાં જ ગમી ગયો ! આકર્ષક મુખપૃષ્ઠ તરત જ આપે વળાયું ! ઝાંઝેદ, અથર્વવેદના મંત્રો ગમ્યા !

- કલાના જિતેન્દ્ર (ગાંધીનગર)

ઉખાભર્યા અભિનદન ! આશર્ય ! આવું રૂપકું ‘પરબ’ ! મજા પડી ગઈ, બાઈ !

- નરેત્રમ પલાકા (પેરબદર)

સાહિત્ય ભક્તી ચોખ્યો રસ વેતા તમામ સાહિત્યરસિકો તરફનો ‘પરબ’નો અગ્રવિ-નિર્દેશ સર્વથા યોગ્ય છે ઘાયલ સાહેલને શાન્દિક શ્રદ્ધાંજલિ એ પરબ’નો નાયલાવ છે ‘પરબ’થાં જે વિભાગોનું સર્જન મળ્યા કરે છે તેમાં દશ્ય-શ્રાવ્ય, પ્રાતીપ-અંતર પ્રાતીપ તથા વિદેશી સાહિત્યના વિભાગો પર પાડવામાં આવેલું ફીક્સ એ ખરેખર સાહિત્યની જાણકારીમાં રસિકો માટે નવો ઉમેરો જણાશે.

- પચાલ મનીષકુમાર કિશનલાલ (અમદાવાદ)

‘સંદેશા’ જવા રવાના થતી, રસ્તામાં જ ટપાલીએ ટપાલો હાથમાં પકડાવી દેતાં, તેમાં એક રંજબેરંગી, નવીનતમ માસિક જોતાં, ચાલતાં ચાલતાં જ રેપર કાઢી જોયું – તો નવા જ રૂપરેગ સજેલું ‘પરબ’ હતું ! સુદૂર નાયનરાય અને મનોહર બહુરૂગી મુખપૃષ્ઠ આવરિત ‘પરબ’નો વધર્ણિભ એક જોઈને ખૂબ જ આનંદ થયો. સમયના વહેણ મુજબ, નવી લોકરુચિને પારખી ‘પરબ’ને નવા રૂપરેગ અને સંજાવટ સાથે પ્રકાશિત કરવા બદલ મનહર મોદીને તથા ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદને અભિનદન શતાબ્દી ઉજવણી પૂર્વનું આ એક સુત્ય કદમ કહી શકાય.

- જગદીશ બિનીવાલે (અમદાવાદ)

સુમન શાહ જેવા ઉચ્ચ સાહિત્યકાર-વિવેચકની કલમ-પ્રસાદી આ એકમાં વાગવા મળી તેથી ઓર આનંદ થયો. પ્રત્યેક એકમાં શ્રી સુમન શાહની કલમપ્રસાદી મળતી રહેશે તો આ આનંદ દિગુજીત થશે.

- બાધુલાલ ઓર (ઝુઝ)

કવિ, વિવેચક, પ્રકાશક, સંપાદક તરીકે આ પૂર્વે તમે તમારી આજવી ઓળખ ઊભી કરી દીધી છે અનુભવી દસ્તિસ્પન્ન અને સાહિત્યિક માખીલના પ્રહરી એવા મનહરભાઈ પાસે વિશેષ અપેક્ષાઓ પજ જાગો છે

- વલ્લકુમાર મ. દેસાઈ (વડોદરા)

સંપાદકીય

‘પરબ’ જાન્યુઆરી, ૨૦૦૩ના માર્ગ પ્રથમ અંકનું સંપાદન સહદ્યી વાચકો, સર્જકો, વિવેચકોને જમ્યું તેથી ખુશી ધર્દ, અમદાવાદ, જુજ્ઞાત, ભારત, અમેરિકા, યુકે, કેનેડા એમ વિધવિધ સ્થળોથી રૂબરૂ, શૈનથી, કોલથી, પત્રથી પ્રતિભાવ મળ્યા છે સૌનો આભાર જુજ્ઞાતી ભાષા અને સાહિત્ય પ્રતિ આપણા વિધાર્થીથી મારીને સરેરાશ રસીક વર્ગ સાચો અને ઉંડો રસ દ્યાખવે એવી મારી પરબેચ્છા છે

આ અંકમાં શ્રી ભોળાલ્યાઈ પેટેલની ‘હરિતંશરાધ્ય બચ્ચન’ને શ્રદ્ધાજલિ, શ્રી લાલશંકરનું એકાંકી ‘આઈ હોન્ટ નો’ તથા ડૉ. રશીદ મીરનો અભ્યાસ-લેખ ગજલનું ‘છદ્રોરિધાન’ આજાતો અને વિશિષ્ટ દાયિકોણ દ્યાખવે છે. વર્તમાને સંદર્ભે તે તે સ્વરૂપના એ અધર્શ નમૂના છે, એમ કહેતું અમે છે.

હે પછી જુજ્ઞાતીમાં જાંબ લખતા સર્જક તથા એને પ્રગટ કરતા સંપાદક-તત્ત્વી ઉદ્ઘોષભવાળી નબળી કૃતિઓથી વાચકોને બચાવે તો સારુ.

શ્રી મનીધી જાનીની ટૂંકી વાર્તા ‘એક અદૂલી લદ્દુક’ તથા શ્રી બળવંત જાનીનો ‘અગત’ નિબધ ઓડી જ્યા, દાદીમા અને ‘એકાધિકવાર વાચવાની ભવાપણ છે.

‘કાબ્ય’ વિભાગની અખાયદી વાત કરવી નથી છુ, વરીસ મિત્ર શ્રી જલન માતરી હમણાં હમણાં તાજી જાંબ લખે છે અને એને ‘પરબ’ સામયિકમાં પ્રગટ કરવા મોકલે છે એની ખાસ નોંધ લઉ છુ, એમનો આ શેર, ટાંકીને -

માસે ચઢીને વાગે છે અનહદ મુસીબતો

માચ ઉપરથી ચાવો ઉત્તારી રમ્યાશે

આ અંકમાં ‘શતાબ્દીવંદના’નો નવો વિભાગ ઉમેયો છે. શ્રી નગીનદાસ પારેખનું સમરસ કરવા ઉપરોક્ત એમનો સાહિત્યલેખ આપવાનો પ્રયત્ન છે.

વળી ‘પુસ્તકનિર્દેશ’ દ્વારા જેણે પુસ્તકનો ટૂંકી પરિચય આપવા ધાર્યુ છે.

‘સાહિત્યવૃત્તમાં જ્યોતિંથાં થતા કાર્યક્રમોની વીજતો આપીશે છીએ એ ટૂંકી અને મુદ્દાસર મળે તો પ્રબટ કરવાની અનુકૂળતા રહે.

આભાર • મનહર મોદી

શ્રીદ્વાજુદ્ધિ

પ્રસિદ્ધ છિંદી કવિ હરિવંશરાય બચ્ચનનું ૮૬ વર્ષની વધે
અવસાન વધું એક છિંદી કવિના મૃત્યુ સમાચારને ભૂલ્યે જ અગ્રાહી
સમૂહ માધ્યમોએ આટલું 'કવરેજ' આખ્યું હશે !

બચ્ચન - હરિવંશરાય 'બચ્ચન' (૧૯૦૭-૨૦૦૩) એથે
'મધુશાલા'ના કવિ મધુશાલાએ કવિ બચ્ચનની અન્ય સમર્પણ
રચનાઓને પણ ઢાંકી દીધી છે કવિની કોઈ કોઈ ફૂટિની લોકપ્રિયતા
એમની સાચી કવિત્વ-સિદ્ધિની રચનાઓને એ રીતે હાનિકર્ત્વ બની
રહે છે. મધુશાલા જેટલી લોકપ્રિય છે, એટલી કવિત્વસિદ્ધિને પામી
નથી પરંતુ આ સદીના ત્રીજા ચોથા દશકમાં અનેક કવિસંમેલનોમાં
પોતાની મધુશાલાની રચનાઓના પાઠથી યુવક કવિ બચ્ચન હજારે
શ્રોતાઓની વાહવાહ મેળવી લેતા હતા.

મધુશાલા ઉમર જૈયામની રૂબાઈયતોના અનુકરણમાં છે
પરંતુ એના રચનાકારની મૌલિકતાની છાપ ધરારે છે હાલા (મદિરા)
અને ઘાલાની અને એટલે મધુશાલા - મદિરાલયની, પીનારાઓની
વાત એની બધી રૂબાઈઓમાં છે, પણ કવિને પોતાને જ સહસ્ર
આવિષ્ણૂત થયેલી જે તર્જમાં એ રચાઈ છે, એથી એ સમયથી માર્ગી
આજ દિન સુધી એન શ્રોતાઓ ઝૂમી ઊંઠે છે ૧૯૭૭ની વાત છે
બનારસ યુનિવર્સિટીમાં એક કવિસંમેલન થયેલું, જેમાં અનેક હિન્દુજ
કવિઓ હતા, ત્યાં આ નવ-કવિઓ પોતાની બે રચનાઓ જ સંભળ્યા,
અને ત્યાં તો સમગ્ર છાત્રવૂદે એમને જ સોભળવા આગ્રહ સેવ્યો,
બીજા કવિઓની કવિતા સંભળવા તૈપાર જ નહીં, છેવટે બીજે દિવસે
માત્ર એમની કવિતાઓનો પાઠ ચાખવામાં આવશે, એમ કહી એ દિવસે
આયોજકોએ કવિસભા આગળ ચલાવી પછી બીજે દિવસે તો
કુલપત્રિથી માંડી બધા ગ્રાધ્યાપકો અને છાત્રોથી કવિસભા ભરયક
- અને શરૂ થયો મધુશાલાની નવી તર્જમા લખાયેલી રૂબાઈઓનો
પાઠ - બધા શ્રોતાઓ જાણે એક તરંગદીર્ઘથી ઝૂમવા લાગ્યા, સાથે
ગાવા લાગ્યા, તરફ દહ્યામા તો આ નવ-કવિ છાવાઈ ગયા ડેરેર
રૂબાઈઓ ગુજવા લાગ્યી.

નામ અગ્ર પૂછે કોઈ તો
કહના બસ પીનેવાલા,

ઉસ પાર ન જાને કૃયા હોગા ? • ભોગાભાઈ પટેલ

કામ, ઘરના ઔર ઢવાના
સુભકો મહિંગ કા ઘાલા,
જરી, પિયે યદ્દિ પૂછે કોઈ,
કહ દેના દીવાનો કી

ધર્મ બતાના ઘાલો કી બે
માલા જુપના મધુશાલા

*

મુરુલમાન ઔર છિદુ હું થૈ
એક, મગર, ઉનકા ઘાલા,
એક, મગર, ઉનકા મહિંગલય,
એક, મગર, ઉનકી હાલા;
દીનો રહેતે એક જબતક
મહિંગ - મહિંગ મેં જાતે,
દર બદ્દો મહિંગ-મહિંગ
મેલ કરતી, મધુશાલા

*

મેરે અધરો પર હો અતિમ
વસ્તુ ન તુલસીદલ, ઘાલા,
મેરી જિલ્લા પર હો અતિમ
વસ્તુ ન અંગાજદ, હાલા,
મેરે શબ કે પીછે ચલને -
વાલો, યાછ ઠિસે રહના -
રામ નામ હે સત્યા ન કહના -
કહના જુદ્ધી મધુશાલા ...

આ નવ કવિઓ પોતાની કવિતાની ચોપડી પોતે જ છપાવવાનું નકી કરી એક પ્રકાશન સંસ્થાને છાપવા આપી થોડા ડિવસ-પછી પ્રેસનો માલિક 'મધુશાલા'ની માત્ર 20 નકલો લઈ કવિ બચ્ચન પાસે ગયો અને કણ્ણ - છાપી હતી તો હજાર, પણ બાકીની નવસોઅંસી તો પ્રેસ પરથી જ વેચાઈ ગઈ - ત્યો આ રૂપિયા અને આં બાકી 20 નકલો !

'મધુશાલા'ની સહનાત્તાએ કવિને એટલો નશો ચદ્રબ્દો કે એ હાલાની મહિંગા જાતા બે સંગ્રહો 'મધુલાલા' (સાકી) અને 'મધુકલશ' નામથી આપ્યા, અવભત્ત એમાં લિન પ્રકારની કવિતાઓ પણ હતી. ઉમર જૈથ્યામે હિટ્રોજચાલે 'a book of verse' અને 'a cup of wine' અને 'beside me thou singing in the wilderness' આઈ જે પદ્ધતિથી પરિચિત કરવ્યા હતા, એ પદ્ધતિ બચ્ચનની કવિતામાં અનેક રૂપે આવી અને એ વખતે હિંદી કાવ્યધારામાં પ્રસાદ, પત અને નિરાલાની રચનાઓથી પ્રવર્તિત છાપાવાના અનુવર્તિનમાં બચ્ચનને 'હાલાવાદ'ના પ્રવર્તક માનવામાં આવ્યા (જોકે અહીં ક્રીસમાં કહેવું

જોઈએ કે મધુશાલાના આ કવિએ જીવનમાં મધુ-મહિય ચાખી નથી !)

બચ્ચનની કવિતાનું સર્વસાધારણ ભાવકોમાં સ્વાગત માત્ર એમના પ્યાલા-છાતાને મધુશાલાના જેવો પ્રતીકોથી જેટલું થયું, તેટલું જ તેની બોલચાલની ભંગિમામાં વધ્યાત્મક રજૂઆત અને એની સરસ બાનીને લીધી થયું હતું અહીં જ્યશંકર પ્રસાદની ઊર્ચી દશાનિક્તતા કે નિરાલા અને પંતની સંસ્કૃત તત્ત્વમપદ્ધવલિયુક્ત રોમાંટિક કલ્યાણપદ્ધાન, એ વખતના વાચકોને જુચ દુરુષ લાગતી કવિતાની તુલનામાં બચ્ચનની 'હલકીકૂલકી' અને તરત સૌપ્રેષિત થતી રચનાઓ સહજમાં લોકપિય બની જાય એ સ્વાભાવિક હતું. કેટલીક પંક્તિઓ તો એકવાર પા� કરનાર કે સંભળનારને મોહે થઈ જતી, એટલું જ નહિ જુજતી રહેતી, અવતરિત થતી રહેતી :

ઠસપાર, પિય, મધુ હૈ, તુમ હો

ઉસ પાર ન જાને કાય હોયા !

બચ્ચનની આ બધી રચનાઓ 'રજૂઆત'ની રચનાઓ છે, અને તેઓ અનેક કવિતસેલનોમાં પોતાની વિશિષ્ટ રજૂઆતથી છ્યાંછ જતા.

તીર પર તેસે તુર્દુ મેં

આજ લહરો મેં નિર્મતજ્ઞ !

પાર જાને કી પ્રતિશ્યા

આજ બરબસુ કાનતા મેં

ડૂલતા હૈ, કિંતુ ઉત્તરતા

સદ્ગ વ્યક્તિત્વ મેરા

હોં યુવક દૂલે ભલે હી

હૈ કલ્યા દૂલા ન યૌવન... તીર પર તેસે...

ખરેખર તો આરંભની આ રચનાઓ લોકપિય થઈ, લોક જ્ઞાને ચઢી પછી ખોવાઈ ગઈ હોત, જો પછી અભિનેતાપુત્ર અમિતાલ બચ્ચનના કઠે રજૂઆત પામતી ન રહી હોત. પરંતુ લોકપિયતા ઊર્ચી કવિતશક્તિનો હંમેશાં માનદંડ નથી હોતી.

કવિતાની રીતે પજ્ઝ જે ઉત્તમતા સિદ્ધ કરે છે, તે તો છે કવિની ૧૯૭૭માં પ્રગટ થતી 'નિશ્ચાનિર્મતજ્ઞ'ની રચનાઓ. ૧૦૦ રચનાઓના આ સંકલનમાં પજ્ઝ એક પ્રકારની ધ્યાનિકતા 'મિકેનિકિયમ' પજ્ઝ કોઈને લાગે, તેમ છતાં બચ્ચનના છેક ૧૯૭૭માં પ્રગટ થત્યા કાબ્યસંગ્રહ 'જાલસસેયા' સુધીમાં પ્રગટ થયેલ અનેક સંગ્રહોમાં 'નિશ્ચાનિર્મતજ્ઞ' શ્રેષ્ઠ છે, અને એ સંગ્રહની રચનાઓ ભવિષ્યમાં ટકી રહેશે, તો ટકી રહેશે.

પ્રથમ પલ્લી શયામાના અવસાન પછીથી વ્યધામા જેનો ઉદ્ગમ સ્પોત છે, તેવી આ રચનાઓના સમુચ્ચયમાં એક શીલિયક અને વાસ્તુગત સૌછાંહ છે એકાડી વ્યગ્ર કવિ ઊતરતી ચાંજ, ચત, મધ્યરાત - આંખે ઉજાગરો આંશુ બેઠા છે, અને જાણે પોતાની વેદનાને વાચા આપી રથ્યા છે પ્રથમ રચનામાં જ એક પકડ છે.

દિન જલ્દી જલ્દી ડુલતા હૈ !

હો જાય ન પથમો ચત કહી,

ਮੁਝਿਲ ਬੀ ਤੇ ਹੈ ਦੂਰ ਨਈ -

ਧਹ ਸੋਚ ਥਕਾ ਦਿਨ ਕਾ ਪਥੀ ਬੀ ਜਲਦੀ ਜਲਦੀ ਰਖਤਾ ਹੈ ।

ਦਿਨ ਜਲਦੀਜਲਦੀ ਫਲਤਾ ਹੈ ।

ਬਚ੍ਚੇ ਪ੍ਰਤਿਆਸ਼ਾਮੇ ਛੌਥੇ,

ਨੀਂਹੋ ਦੇ ਅੱਕ ਰਹੇ ਛੌਥੇ -

ਧਹ ਧਿਆਨ ਪਰੋ ਮੇਂ ਚਿਹਿਧੀਂ ਕੇ ਭਰਤੇ ਉਤਨੀ ਰੰਗਰਤਾ ਹੈ

ਦਿਨ ਜਲਦੀ ਜਲਦੀ ਫਲਤਾ ਹੈ ।

ਈ ਹੋਏ ਕਿਸਕੇ ਛਿਤ ਰੰਗਰਤਾ ?

ਮੁੜਦੇ ਮਿਲਨੇ ਕੀਨ ਵਿਕਲ ? -

ਧਹ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸ਼ ਸ਼ਿਖਿਦ ਕਰਤਾ ਮਨ ਕੀ ਭਰਤਾ ਓਰ ਮੇਂ ਵਿਡਰਤਾ ਹੈ

ਦਿਨ ਜਲਦੀ ਜਲਦੀ ਫਲਤਾ ਹੈ ।

ਸੰਗ੍ਰਹਨੀ ਗੀਤ ਸ਼ਵੰਪਨੀ ਆ ਅਨੇ ਪਰਖਰੀ ਰਚਨਾਓਮਾਂ ਪ੍ਰਥਮ ਬੇ ਕਡੀਮਾਂ ਕਵਿ ਬਾਧਜ਼ਗਤ ਕੇ ਪ੍ਰਕੂਤਿਗਤ ਜਗਤਨੇ ਸੰਦਰਭ ਰਚੀ ਅੰਤਿਮ ਕਡੀਮਾਂ ਪੋਤਾਨੀ ਆਤਸ਼ਗਤ ਵਧਾਨੇ ਸੰਕੇਤ ਕੇ ਛੇ ਛੇ, ਪ੍ਰਸ਼ੰਸ਼ੀ ਗੀਤਮਾਂ ਪਛੇਲੀ ਕਡੀਮਾਂ ਸੰਭਾਲ ਫਾਤਮੇ ਅੇਕਾਈ ਮੁਸ਼ਾਫਰ ਜਲਦੀ ਚਾਲੇ ਛੇ, ਤੇਮ ਕੇ ਅੰਨ੍ਤੁ ਧਰ ਹਵੇ ਦੂਰ ਨਈ ਅਨੇ ਧੇਰ ਕੋਈ ਰਾਹ ਜੋਨਾਰ ਛੇ ਬੀਜੁ ਕਡੀਮਾਂ ਮਾਣਾ ਭਾਕੀ ਪਾਛਾ ਵਣਤਾਂ ਪੰਖੀਓਨੀ ਵਾਤ ਛੇ ਕੇ ਬਚ੍ਚੀਆਂ ਰਾਹ ਜੇਤਾਂ ਹਥੇ ਏ ਵਿਚਾਰ ਜ ਤੇਮਨੀ ਪਾਖੀਨੇ ਥਾਕਵਾ ਛਤਾਂ ਉਡਵਾ ਰੰਗਰਾਂ ਕੇ ਛੇ, ਪਲ ਕਵਿ ? ਕਵਿਨੇ ਮਾਟੇ ਤੋ ਕੋਈ ਰਾਹ ਜੋਨਾਰ ਨਈ, ਅੇਟਲੇ ਮਨਵਾ ਕੋਈ ਵਾਕੂਣ ਨਥੀ ! ਏ ਵਿਚਾਰ ਏਮਨੇ ਵਿਡਰਾਣ ਬਨਾਵੇ ਛੇ ਸੰਗ੍ਰਹਨੀ ਮਥੇ ਜਤੇ ਏ ਜ ਰਚਨਾਰੀਤਿ ਪਰ ਅਖਲਕਿਤ ਏਕ ਸਰਸ੍ਝ ਗੀਤ ਆਮ ਛੇ :

ਚਾਤ ਆਧੀ ਛੋ ਜਹੀ ਹੈ ।

ਜਾਗਤਾ ਮਿੰ ਅੰਧ ਲਾਡੇ,

ਹਾਥ ਸੂਹਿਧੀਂ ਕੇ ਸਹਾਰੇ,

ਜੁਲ ਕਿ ਫੁਨਿਆ ਸ਼ਵਾਨ ਕੇ ਜਾਫੁਭਰਨਮੇ ਖੋ ਜਹੀ ਹੈ ।

ਚਾਤ ਆਧੀ ਛੋ ਜਹੀ ਹੈ ।

ਸੁਨ ਰਖਾ ਛੂ ਗਾਤੀ ਠਿਠਾਨੀ,

ਤੈ ਟਕਤੀ ਲੂਂਦ ਜਿਠਾਨੀ,

ਏਥ ਕੀ ਜਿਨਥੇ ਫੁਮੋ ਕੁ ਗਾਤ ਰਾਜ ਲਿਆ ਜਹੀ ਹੈ ।

ਚਾਤ ਆਧੀ ਛੋ ਜਹੀ ਹੈ

ਕੇ ਰਹੀ ਉਤਨਾ ਢਿਲਾਸਾ

ਅੱਖ ਝੜੋਪੇ ਦੇ ਜਚਾਨਾ

ਚੰਦਨੀ ਪਿਛਵੇ ਪਛਰ ਕੀ ਪਾਸਮੇ ਜੇ ਚੋ ਜਹੀ ਹੈ ।

ਚਾਤ ਆਧੀ ਛੋ ਜਹੀ ਹੈ ।

ਬਚ੍ਚਨੀ ਆ ਰਚਨਾਓਮਾਂ ਨਿਗਰਾਨੀ ਸਮਾਸਪ੍ਰਯੁਰਤਾ ਕੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਨੀ ਸੰਕੂਲ ਕਲਿਅਨ-

જોઈએ કે મધુશાલાના આ કવિએ જીવનમાં મધુ-મદિરા ચાખી નથી ॥

બચ્ચનની કવિતાનું સર્વસાધારણ ભાવકોમાં સ્વાગત માત્ર એમના ઘાલા-ઘાલાને મધુશાલાના જેવા પ્રતીકોથી જેટલું થયું, તેટલું જ તેની બોલચાલની ભંગિમામાં વયાત્મક રજૂઆત અને એની સરસ બાનીને લીધી થયું હતું અહીં જ્યશેકર પ્રસાદની ઊંચી ઘણીનિક્તા કે નિરાલા અને પતની સંસ્કૃત તત્ત્વમપદ્ધાવલિયુક્ત રોમાંટિક કલ્યાનપ્રધાન, એ વખતના વાચકોને જરા દુરૂહ લાગતી કવિતાની તુલનામાં બચ્ચનની 'હલકીકૂલકી' અને તરફ સંપ્રેષિત થતી રચનાઓ સહજમાં લોકપ્રિય બન્ની જાય એ સ્વાભાવિક હતું, કેટલીક પંક્તિઓ તો એકવાર પાઠ કરનાર કે સાંભળનારને મોઢે થઈ જતી, એટલું જ નહિ ગુજરતી રહેતી, અવતરિત થતી રહેતી.

ઠસપાર પ્રિય મધુ હૈ, તુમ હો
ઉસ પાર ન જાને કયા હોયા !

બચ્ચનની આ બધી રચનાઓ 'રજૂઆત'ની રચનાઓ છે, અને તેઓ અનેક કવિસમેલનોમાં પોતાની વિશિષ્ટ રજૂઆતથી છવાઈ જતા.

તીર પર કેસે રૂદ્ધ મેં
આજ લહરો યે નિમત્તન્ન !
પાર જાને કી પ્રતિશ્ચ
આજ બરબર કણતા મેં
ઝૂભતા હૈં, ડિનુ ઉત્તરતા
સદ્ગ વ્યક્તિત્વ મેરા
હોં યુવક ઝૂલે ભવે હી
હૈ કલ્લી ઝૂલા ન યૌવન... તીર પર કેસે...

ખરેખર તો આરંભની આ રચનાઓ લોકપ્રિય થઈ, લોક જીને ચઢી પછી ખોવાઈ ગઈ હોતે, જો પછી અભિનેતાપુત્ર અમિતાભ બચ્ચનના કંઠે રજૂઆત પામતી ન રહી હોતે પરંતુ લોકપ્રિયતા ઊંચી કવિત્વશક્તિનો હુમેશા માનદંડ નથી હોતી.

કવિતાની રીતે પણ જે ઉત્તમતા ચિદ્ધ કરે છે, તે તો છે કવિની ૧૯૭૭માં પ્રબન્ધ થતી 'નિશાનિમત્તન્ન'ની રચનાઓ. ૧૦૦ રચનાઓના આ સંકલનમાં પણ એક પ્રકારની ધૌત્રિકતા 'મિકેનિઝમ' પણ કોઈને લાગે, તેમ છતો બચ્ચનના છેક ૧૯૭૭માં પ્રગટ થતા કાવ્યસંગ્રહ 'જાલસમેયા' સુધીમાં પ્રબન્ધ થયેલ અનેક સંગ્રહોમાં 'નિશાનિમત્તન્ન' શ્રેષ્ઠ છે, અને એ સંગ્રહની રચનાઓ ભવિષ્યમાં ટકી રહેશે, તો ટકી રહેશે.

પ્રથમ પણી શયામાના અવસ્થાન પછીથી બયામા જેનો ઉદ્ગામ સ્પેચ છે, તેવી આ રચનાઓના સમુચ્ચયમાં એક શીલ્પિક અને વાસ્તુગત સૌષ્ઠ્વ છે. એકકી બન્ધ કવિ ઉત્તરતી સાજ, રાત, મધ્યરાત - આંદે ઉજાબરો આજી બેદ્ધ છે, અને જાણે પોતાની વેદનાને વાચા આપી રશ્યા છે પ્રથમ રચનામાં જ એક પકડ છે :

દિન જાદી જાદી છસ્તા હૈ !
હો જાય ન પથમે ચતુ કહી,

મહિન વી તો હે દૂર નહીં -
એ સૌથી યાં દિન કા પણી વી જલ્દી જલ્દી ચલતા હૈ :
દિન જલ્દીજલ્દી ડવતા હૈ ।

બધ્યે પ્રત્યાશામે હોંચે,
નીરો મે ઝેક રહે હોંચે -
એ ઘુણ પરો મે વિદ્યિયો કે ભરતો કિતની ચેષ્ટાતા હૈ
દિન જલ્દી જલ્દી ડવતા હૈ ।

એ હોઉં કિસ્કે દિવ ચંદ્ર ?
મુખ્યે રિલને ક્રૈન રિક્લા ? -
એ પ્રત્યે વિધિશ કરતા મન મે ભરતા ઉર મે વિદ્ધુલિતા તે
દિન જલ્દી જલ્દી ડવતા હૈ ।

સંગ્રહની જીત રસૂપની આ અને પરવર્તી રચનાઓમાં પ્રથમ બે કડીમાં કરી
બાબજુના કે પ્રકૃતિગત જનતનો સંદર્ભ રચી અંતિમ કડીમાં પોતાની આત્મગત વ્યાધને
સંકેત કરે છે પ્રસ્તુત જીતમાં પહેલી કડીમાં સૌજ ઢળતાં એકાંકી મુસ્લિમ જલ્દી ચાવે
છે, તેથી એટું ઘર હરે દૂર નથી અને ધેર કોઈ રાહ જોનાર છે. બીજી કડીમાં માણા
ભણી પણ વળતાં પણીઓની વાત છે કે બધ્યાં ચાહ જોતાં છોં એ વિચાર જ તેમની
ધોંખોને શક્કવા અંગે ઉદ્વા ચેચણ કરે છે. પણ કરી રહેલે માટે તો કોઈ રાહ જોનાર
નથી, એટથે મળવા કોઈ વ્યાફૂન નથી ! એ વિચાર એમને વિદ્ધુલિ બનાવે છે, સંગ્રહની
મધ્યે જરૂર એ જ રચનારીની પર અધિકારિત એક સરસ જીત આપ છે :

ચાત આધી હો ગઈ હૈ ।
જાગતા મે ઓખ ઝડે,
ધાર સુધિયો કે રણારે,
જબ હું દુનિયા સુખ કે જાહુલવનમે ખો જઈ હૈ ।
ચાત આધી હો ગઈ હૈ ।

સુન રણ હું શ્વાસ ઠિઠાની,
હું ટપકતી બૂંદ કિતની,
ઓચ હી જિનસે દુર્ઘો કા જાત ચાત જિંજો જઈ હૈ ।
ચાત આધી હો ગઈ હૈ

દે રહી કિનના દિલાખા
આ કરોખે મે જરાના
ચાંદની રિલાવે પહર હી પાસમે જો ચો જઈ હૈ !
ચાત આધી હો ગઈ હૈ ।

બધ્યનની આ રચનાઓમાં નિરાલાની સમાસપ્રયુતા કે પ્રસાદની ચુકુત કલાન.

પ્રધાનતાનું તો ચિહ્ન સરખું નથી. ઉદ્દૂની રજૂઆતપ્રધાન શેરોશાયરીની એકદમ નિકટ છે પદ્ધતિ, અને એક સ્પર્શી જરી સવેદના પણ.

આ સંગ્રહનાં અંતિમ પદોમાં એક ધૂવપંક્તિ આવે છે
ક્યા ભૂલ્લું ક્યા યાદ કરું મે...

જે અમની ઉત્તરવિષે લખાતી ચાર ભાગની આત્મકથાના પહેલા ભાગનું શીર્ષક
બને છે)

‘નિશ્ચાનિમંત્રજ્ઞ’ પછી રચાય છે ‘એકાન્ત સગીત’, જેમાં કવિ પોતાની એકાંક્ષિ
મનોભાવની કવિતા આપે છે એકાકી કવિ પોતે સર્વત્ર એકાકીપણું જુબે છે, જેની ચાચે
તેમની સહાનુભૂતિ અનુસ્યૂત છે

તટપર હૈ તરુંવર એકાકી
નૌકા હૈ સાગર મે
અતરિક્ષ મે ખગ એકાકી,
તાચ હૈ, અબર મે,
બૂપર વન, વારિથિ પર બેડે
નભરો ઉડુંગા મેલા
નરનારી સે ભરે જગત મે
કવિ કા ફદ્ય અકેલા !

એક સમય હતો જ્યારે મને બચ્ચનની આ. બધી કવિતાઓ મધુશાલા સમેત બહુ
ગમતી, અને કેટલી બધી પંક્તિઓ મોઢે થઈ ગયેલી કેટલીક કવિતાઓ અમુક વયમાં વધારે
ગમતી હોય છે - માત્ર ઉત્તમ કવિતા વયની રસરૂપી પર નિર્ભર નથી કરતી.

બચ્ચનનું આરંભનું જીવન સંઘર્ષમય રહ્યું છે, વેદનાગ્રસ્ત પણ પરંતુ જીવનમાં અમનો
અભિજમ વિધીયાત્મક રાખ્યો છે પ્રથમ પત્ની શ્વામાના અવસાન પછી લભન્યી જોડાય છે તેજ
સાથે, અમનો શૂન્યાવકાશ સભર બને છે, પણ એ પહેલા આવી પંક્તિઓ ઉત્તરે છે :

હૈ અધીરી રાત પર
દીવા જલાના કલ મના હૈ ?
અથવા
જો બીત ગઈ સો બાત ગઈ !

એટલે હવે -

નીડ કા નિર્માણ દ્વિરક્ષિર

અભ્યનશુષે અંજાલ કા અકાલ, ‘ખાદી કે સૂલા’ જેવા સંગ્રહે આપ્યા છે ‘ખાદી કે
સૂલામાં ગાંધીજની હત્યા પછી કવિએ અજલિ રૂપ રચનાઓ કરી છે એ પછી પણ બીજા
અનેક સંગ્રહે આપ્યા છે, જેમાં ‘મિલનયામિની’, ‘પ્રજ્ઞયપત્રિકા’, ‘બુદ્ધ અને નાચધર’ આદિ
છે. પરંતુ હવે કવિની કાવ્યપત્રિભા ઓસરતી જાય છે, જેની પ્રતીપ્તિ સ્વય કવિને પણ થાય
છે, છેલ્લો સંગ્રહ એટલે તો શીર્ષક ધરાવે છે ‘ઝાલ સમેયા’ જેમાં બૂદ્ધાં કિદાન કહે છે :

અથ સમાપ્ત હો ચુકુ મેચ કામ
કરના હૈ બસ આરામ હી આચામ

અબ ન ખરાવી, ન હેઠિયા

ન પુરવટ, ન લડિયા

પરંતુ ભલે કવિતા રચવાનું ઓછું થયું હોય બચ્ચનજીએ ઉત્તરવધે પોતાની આત્મકથા લખવાનો આરંભ કર્યો હતો. પ્રથમ ભાગ 'ક્યા ભૂલું કયા યાદ કરું?' બીજો ભાગ 'નીડ કા નિર્માણ હિરફિર', ત્રીજો ભાગ 'બસેરે સે દૂર' અને ચોથો ભાગ 'દશદ્વાર સે સોપાન તક' - એમ ચાર ભાગમાં તે આત્મકથા પ્રગટ થઈ બચ્ચનજી એક રીતે કહીએ તો આજી વીસમી સદીના સાક્ષી રહ્યા છે, તેમની આત્મકથામાં તેમની વાત ચાચે તેમના યુગની વાત પજી જુથાઈ છે. આ આત્મકથા ૧૯૮૧ના પ્રથમ સરસ્વતીસમ્માનથી પુરસ્કૃત થઈ હતી.

બચ્ચનજી વર્ષો સુધી અશ્રેષ્ટના અધ્યાપક રહ્યા હતા. ડેમિજ યુનિવર્સિટીમાં અભ્યાસ કરી 'ઉલ્લય બી વેટ્રસ એન્ડ ઓફસિલ્ઝ' વિશે મહાનિર્બંધ લખી પીએચ.ડી. આર્જિંગ્ટન કરી હતી. તેમજો શેક્સપરના બે નાટકોના ઉત્તમ અનુવાદો આપ્યા છે. મેકલેથ અને ઓથેલો ઉમર જૈયામની રૂબાઈઓનો અનુવાદ તો કવિ આપે જ ને! પોતાની આત્મકથાના પછેલા ભાગમાં (૧૯૮૬)માં બચ્ચનજીએ લખ્યું છે.

'સેપન દારા આપને કો અભિવ્યક્ત કરતે છુએ મુજે ચાલીસ વર્ષોસે ઉપર હો ચુકે હે. હિતને દિનોસે મૈ અપને દુદ્યાપર હાથ રખકર કહ સકતા હું - ઔર કલાકાર કે લિયે હસસે બડી સૌભંગ નહીં - મૈને કુછ ભી ઐસા નહીં લિખા જો મેરે અંતર સે નહીં ઉછું જો ઉસમે નહીં ઉમડા-ધૂમડા - અનુવાદો કે મામલે મેં ભૂલું.

એમજો એમાં કથ્યું છે કે - 'ભેગ જીવન એક સાધારણ મનુષ્ય કા જીવન હૈ,' પરંતુ એમના સાધારણતામાં એક સહજ અસાધારણતા અંતર્દીપિત છે.

કવિ બચ્ચનને આપજા સૌની શ્રદ્ધાજલિ સમર્પિત છે.

જો બીત બંઈ સો બાત ગઈ

જો બીત જઈ સો બાત ગઈ :

જીવન મે એક સિત્પાર ચા,

માના, વહ બેહદ ઘાર ચા,

વહ દૂલ જયા તો દૂલ જયા,

અંબર કે અંબર કો દેખો,

કિતને હસકે તારે છૂટે,

કિતને હસકે ઘારે છૂટે,

જો છૂટ જયે કિર કહી મિલે,

પર બોલો છૂટે તારો પર

કબ અંબર શોક મનાતા હૈ !

જો બીત બંઈ સો બાત ગઈ !

યાદ કરું છું અષે :
 ભારત સાભરતીર ક્ષિતિજે ઉંઘા રહિને
 શબ્દગ્રસમાં જાઘા કરિને
 નદીમાં નાવ વહેતી જાય
 ચેત ચેત ઝૂરજ જેચો ચઢ
 ફડફડ થાય ;
 ઘાટે ઘાટે લોક ઉત્તર-ચઢ, આખો યે સંસાર
 આવન-જાવન આ પારે, ઓ પાર
 હાટે હાટે વિનિધ વસ્ત્રજન્યેખાચ ;
 નાવ નદીમાં તરે
 તઠમાં વૃક્ષ તક્ષી છાયાઓ જવમાં રમે
 અલસ બપોરી તડકો, ચાંદની ચત
 નાવમાં બરાય ને ખલવાય,
 ચીલતી જાય જગ્નનમાં જીત
 ચીલતી જાય પૃથ્વીની પ્રીત
 વધ-વિલય ઉત્પાદ તર્યારિત લુરે -
 જાય ક્ષિતિજની પારે
 ચન્મુખ શાંતિ-પારવારે -

રવીન્દ્રસ્મૃતિ • જ્યન્ત પાઈક

ખુદાને જગતીએ • જલન માતરી

(ઝડપ)

એચાત આપી નામની રક્તી વળવીએ
એ રીતે કામ આવી પછી કહી બતાવીએ
માણે ચારીને વાગે છે અનહં પુરીભતો
માણ ઉપરથી ચાલો ઉતારી રમાડીએ
ઉધી ગયો છે લાગે છે પરદ મહી ખુદા
ચાલો બધા મળીને ખુદાને જગાડીએ.*
દુનિયા અવાજ હૈને જૂબે એ રીતે મરી
નિજ હાથે નિજનો પોતે જગાજો ઉધવીએ
એક જ ધરમને ધરતી પર સ્થાપિત કરી શકે,
એવો ખુદા તો કાંચીથી 'જલન' શોધી કાઢીએ ।

* શૂન્યાની પણી ઉપર

ગર્વાલ • રવીન્દ્ર પારેખ

જેમ ખુદમાણી થયુ હો યુસ કોઈ,
એમ બેહુ છે અણી યુમસ્યુમ કોઈ.
દૂર ધૂમસમાં કરુ . પીછો છત્તો
કાંક દોઢું જાય છે રુમજૂમ કોઈ
માત્ર પડઘાઓ સતત બૂજ્યા કરે,
એમ સત્તાયુ છે પારી બૂમ કોઈ
જ્યો કિરણ એકાદ પજા વેદય ના,
ત્યા જ તદ્કા વેરતું હો ધૂમ કોઈ.
ગત એવી રીતથી આજણ વધી,
પાર કરતું હોય શાકુદુમ કોઈ
કોણ છે તે તો ન દેખાતું છત્તો,
પજકે પજકે વેરતું કુમકુપ કોઈ.

ધાર કરું છું આજે -

ભારત સાગરતીર કિનિજે ઊંઘા રહિને
શબ્દબ્રાથમાં જાંઘા કરિને.

નદીમાં નાવ વહેતી જાય

ચેત ચેત સૂરજ જેવો શક
ફડફડ જાય,

ધારે ધારે લોક ઉત્તરચ્છદ, આજો યે સંસાર

આવન-જાવન આ પારે, ઓ પાર

હારે હારે વિવિધ વણજ-વેપાદ;

નાવ નદીમાં તરે

તદ્દમાં વૃક્ષ તદ્દી છાયાઓ જવમાં રમે

અવસ બપોરી તહકો, ચંદની રત

નાવમાં ભરાય ને ખવવાય,

તૈલતી જાય જગ્નન્માં જીત

તૈલતી જાય પૂણીની પ્રીત

દ્વાર-વિદ્વાય ઉત્ત્પાદ તર્ણિત હોરે -

જાય કિરિજની પારે

સન્મુખ શાર્તિ-પાચવારે -

રવીન્દ્રસમૃતિ • જ્યન્ત પાઠક

ખુદાને જગતીએ • જલન માતરી

(જાલ)

ખેચત આપી નામની તકતી લગ્બાવીએ
એ રીતે કામ આવી પછી કહી બતાવીએ
માથે ચાંદીને વાગે છે અનહં મુસીબતો
માણા ઉપરથી ચાલો ઉત્તારી રમાડીએ.
લિધી ગયો છે લાગે છે પરદા મહી ખુદા
ચાલો બધા મળીને ખુદાને જગતીએ.*
દુનિયા અવાદ હૈને જૂબે એ રીતે ભરી
નિજ હાથે નિજનો પોતે જનાજો ઉક્ષાવીએ.
એક જ ધરમને ધરતી પર સ્થાપિત કરી શકે,
એવો ખુદા તો ક્યાંથી 'જલન' શોધી કાઢીએ ?

* શૂદ્ધાની પંજિએ ઉપર

ગાંધી • રવીન્દ્ર પારેખ

જેમ ખુદમાંથી થયું હો ગુમ કોઈ,
ઓમ બેઠું છે અહી ગુમંસૂમ કોઈ.
દૂર ધૂમસ્યમા કરું પીછો છત્તાં
ક્યાંક દોડનું જાય છે રૂમંસૂમ કોઈ.
માત્ર પડણાભો સતત વૃજાય કરે,
ઓમ સંતાયું છે પાછી વૂમ કોઈ.
જ્યા કિરણ એકાદ પણ વેદ્ય ના,
ત્યા જ તફા વેરતું હો ધૂમ કોઈ.
ચત એવી રીતથી આજણ વધી,
પાર કર્તું હોય શંકુદૂમ કોઈ.
ક્રોણ છે તે તો ન દેખતું છત્તાં
પગવે પગવે વેરતું ઝુંકુમ કોઈ.

નાખોં વાળતો સૂર્ય • ધ્વનિરાણી દેસાઈ

નાખોં વાળતો સૂર્ય,
અમસ્તો જ,
ભૌકી ભૌકીને
કાશો પડે છે
મૃગજળ બનેલા
શમદ્વારાઓમાં
ન ખરી પડે છે
હોક્કઠો ધબકાગ એમાંથી
વિજરાયેલા ચાસો
આજિયા સમા આળોટ્યા
કરે છે
માની હૂફમાં રિઝલ રેત
બની રણમાં

મરાણિયો પ્રથાસ કરતી
આશાઓ પજા...
હવે તો અશુ બની
ઝણણો છે હીરા સમી
રીક્ષત્વા સૂર્યને
પજા મશગૂલ છે, સૂર્ય તો
અમસ્તો જ,
ભૌક્ષણ કરે છે,
કાશો પાડ્યા કરે છે
મૃગજળ બનેલા શમદ્વારાઓમાં.

પડછાયાને પડતાં કાણાં • આકાશ ઠક્કર

અદભુપલાંકી વાળીને
હાથ-ગગ ટૂંકુલ્યા
પજા
પડછાયાને
કેવી રીતે ટૂંકુલુ ?
શુણેથળ ફૂટે છે
નવીનવી છણીઓ
પડછાયાને
રોકેરોજ બધાય છે
નવ્યાનવા ચાળા
છણીઓ પર

કોઈ ચાળાને
તડકો અજધાળો છે
તો કોઈ ચાળામાં
ચોંદની ઘર કરે છે.
છણીઓએ રચેવી જીણમાંથી
સતત ચળાય છે
મારા દિવસ અને સત
તથા ચત અને દિવસ
દિવસ દરમિયાન
પડછાયાને પડતાં કાશો
ચાતે તો પછી પુરાઈ જાય છે.

દ્વારી વાતો

સમી સાંજના અજવાણાએ રંગ બદલ્યો હતો તેની સાથે પખીઓના કલરવ ને ટ્રાફીકના અવાજોએ પજા તાજ બદલ્યો હતો.

આ બધાની વચ્ચે એ બધ ઘરની અંદર ખુલ્લી બારીમાંથી જોનેરી અજવાણું બારીના સણિયાઓના લાલા પડછાયા પાડી રહ્યું હતું. બારી, બારીના ખુલ્લી બારણા, સણિયા, ઘરની ભીતો ને ભીત પરની ખીટી; એ સહુ સમી સાંજની સાથે સાથે ગીતો ગાતો હતો, જાગતાં હતાં, જૂમતાં હતાં. આ સુમધુર અવાજોની વચ્ચે બધ ઘરના બધ બારણાનું તાજું ખૂલવાનો અવાજ આવ્યો : ‘અયક...’

એ અવાજ પ રોજની ઘરનાની જેમ એ મધુરું જાનસંગીતમાં, દૂધમાં ખોડની મિલાવટ પામી ચૂક્યો.

બારણા ખૂલ્યાં એક માણસે અંદર આવી બારણાં વાસ્યાં ને સીધો જ બાધુમમાં ગયો. કોટના બટન ખોલ્યાં ને અંદરથી એક લાંબી બંદૂક કાઢી બાજુના બેઝીનને અકેલી નીચે મૂકી જડપથી પેન્ટની. ચેઠન ખોલી પેશાબ કરવા માંડ્યો. કમોડમાં એકાએક પડવા માડેલા ઘધૂંગના અવાજથી બંદૂક પલવાર તો ધૂષી ગઈ. પજ પેશાબનો અવાજ ધીમો થતાં બાધુમનાં બારણાં બહાર, ઘરમાં જવાતાં ગીત સંગીત સાંભળી તેને ખૂલ ખુશી થઈ. એને થયું, અહીં કેટલું સરસ વાતાવરણ છે ? બારી, બારણા, સણિયા, ભીતને ખીટી બધાંય બેગાં થઈ કેવાં સરસ ગીતો ગાય છે ! અહીં મારે રહેવાનું થાય તો કેવી મજા પડી જાય ! શાંતિથી જીવન નીકળી જાય ! સરસ દોસ્તદારો, બહેનપણીઓ ને પડોશીઓ વચ્ચે ! ‘સાચો સગો તે પડોશી !’ – એને કહેવત થાં આવી પજ તરત પેન્ટની ચેઠન વાસતાં, સીરી વગાડતા માણસે લાથથી બંદૂક પકડી કે તરત બંદૂકની પડોશીઓ વિશેની કાલ્યનિક ખુશીનું ખોડું પડી થયું. એક હંચે બંદૂકને ઘસૃતતા માણસ ઓરડામાં આવ્યો ખુરશી પર બેદ્યે પોતાના બે પગ વચ્ચે બંદૂક દ્વારી જિસ્યામાંથી સિગારેટ કાઢી સણગાવી ચારે ભીતો પર ફંસી મારતાં પુષ્પાડો કાઢવા માડ્યો. બંદૂક વધુ ખૂઝાઈ. એને થયું કે આ સિગારેટ પૂરી થયા પછી આ માણસ શું કરશે ? મને ઉપાડીને બધાર જરો કે મને મૂકીને અહીં જ બેસી રહેશો ? આ ખૂલ્લવણની સાથે, ભીત-બારી-ખીટિના ગીતસંગીત-નાચ બહુ મીઠો ન હતો વાજતાં. અલબાં, બંદૂકને કડવાં પજ ન હતો લાગતાં. તૂંચે

એક અટૂલી બંદૂક • મનીધી જાની'

લાગતો હતો.

ઉપરાધાપરી ઊડા કસ પેંચીને છુદુ બનાવી દીધીલી સિગારેટને માણસે નીચે ફસ પર નાખી ને તેના પર જોરથી તેના બૂટ ઘસ્યા અને એ બૂટ ઘસવામાં બૂટની ઢેસ બે પગ વચ્ચે ખુરશને અહેલીને મૂકેલી બંદૂકને લાગી બંદૂક લસરીને નીચે પડી બારીમાંથી આવતો સોનેરી તડકો નીચે ફરસ પર ટહેલતો હતો એનો મીક્રો સ્પર્શ બંદૂકને થયો ફુલ તરત પાસે નીચે પડેલું ચગદાયેલું સિગારેટનું છુદુ જોઈ બંદૂકથી મનમાં બોલી ઉશ્રૂણું 'અરરર ! બચ્યારી સિગારેટ ! કેવા હાલ થઈ ગયા !'

માણસ સુટ દઈને નીચે પડેલી બંદૂક ઊંચકતા ઊભો થયો બંદૂકે ડરની મારી આંખો બધ કરી દીધી ને વિચારવા માંડી 'હવે મારુ શું થશે ?' માણસે ચારે ભીતો તરફ ફરી એક વાર વાચફરતી જોયું ને જે ભીત પર ખીચી હતી ત્યાં બંદૂકને લટકાવી દીધી ને ફ્લિંગમનું ગીત ગણગણવા માંડ્યું ભેદ પિયા ઘર આયા... હો રામજી !'

બધ આંખે બંદૂકને ખબર ન પડી કે પોતે ક્યાં છે. યોડી વાર એકો આંખો બધ રાખી ઈશ્વરઅલ્લાનું નામ લીધું અંબામાત્રાને ચુંદી ચઢવવાની અને ખાનબાબાની મઝર પર ચાદર ચઢવવાની, એવી જાતભાતની બાધાઓ રાખી ને આંખો ખોલી પોતાને પીંઠી પર લટકતી જોઈ બેહદ ખુશ થઈ ગઈ 'હાશ ! સપનું સાકાર થયું ! હવે હું જિંદગી તીવી જઈ !'

પણ આ શું થયું ? બારી, બારીના બારણા, બારીના સળિયા, ભીત અને ભીત પર્સી જારી બધાં જ ગીત આતો બધ થઈ ગયો હતો ચૂપચાપ એકબીજા સાથે આંખોથી વાત કરતો હતો કે પછી બીજી કોઈ દિશામાં ટગર ટગર જોયા કરતો હતો. ખુશખુશાલ થયેલી બંદૂકે મોકા પર મોટું સિમત રાખી બધાની સામે નવા પડોશી તરીકે એક પછી એક બધાનો આવકાર જીલવા જોવા માંડ્યું સૌંદર્ય બંદૂક સાથે આંખ મિલાવ્યા વિના ક્યાંક બારી બહાર ઊંચે કે આડેઅવળે જોવાનું પસેંદ કર્યું.

ફ્લિંગમનું ગીત ગણગણતા માણસે કપડાં ને માથું સરખાં કર્યાં ને પછી હાથમાં ચાવી રમાડતાં-રમાડતાં એકો ઝડપથી બારણું જોલ્યુ. ધડામ દઈ બહારથી બધ કર્યું. ફ્લિંગમનું ગીત ધીમું પડ્યું તાળું બધ થવાનો અવાજ સંભળપણો. 'કહાદુ' ફ્લિંગમના ગીતનો ગણગણાદ બધ થયો.

બંદૂકે ખોખારો ખાઈ બધાં સામે ફરી જોવાનો પ્રયત્ન કર્યો ચૂપ થઈ ગયેલાં બારી સળિયા, ભીત, ખીચી, કોઈએ હોકારો ન દીધો. બંદૂકને થયું કે કદાચ આ બધાંએ મને પહેલાં જોઈ જ નહીં હોય... એટલે મારો આકાર એમને વિચિત્ર લાગતો હશે... એટલે બધાં ચૂપ થઈ જયાં... કરી નહીં, યોડી વજતમાં ટેવાઈ જશે... અવસર એ જ દવા...! પછી બધું જ સામાન્ય બની રહેશે... આવા વિચારોના જસ્તિના દાખલા બંદૂક જશી રહી હતી. એટલામાં તો બારીમાથી ઘરમાં ડોકાતો સૂરજ કર્યા ભાખી જથો એની બંદૂકને ખબર જ ન પડી. યોડી વારમાં તો મંધારું ધજી ફક્ત તમરોઓનો અવાજ, બહારથી આવતો ટ્રાફીકનો અને ફૂતરોઓના બસવાનો અવાજ સિવાય ફક્ત અંધારું ઘરમાં અવગતું હતું. બંદૂકે ખુલ્લી આંખ રાખી ચૂપચાપ બધી જોવાનું લાલા સમય માટે ચાતુ રાખ્યું. કશું દેખતું ન હતું. પણ ક્યારેક ક્યારેક બારી અને ખીચી, ખીચીને ભીતને બારીનાં પણ બારી બહારથી

આવતી એકાદ ઠડા પવનની લહેરાખી કે જ્યાડા પંડાંના હવાળાના અવાજ કે કોઈ ટ્રકનું રિરર કરતાંકને ગંધ અવાજથી ઝડપથી પસ્યાર થવું ને તેમાં સતત સૂર પુરાણી રહેલા હૃતચાના ભસવાના અવાજો આખીએ ગુસ્પાસને વધુ અસ્યાદ. બંદૂક ઝૂજવાળાની રહ જોતાં-ગેતાં ને સાથે સાથે ગુલાબી સપનાં જોતાં-જોતાં ક્યારે સૂઈ જઈ તેની કોઈને ખબર ન હો. બારી-બારશાં જીત કે ખીંદી કોઈને તે ખબર ન પડી સવાર પડી.

‘ઝુડ મોનિંગ ખારીબહેન ! ભીતબહેન !’ – ઉમળકાલેર બંદૂકે બને પડોશીઓ સામે ઘસ્તિમાત કઢી નાખ્યું પણ કોઈ જવાબ નહીં બને પડોશીઓએ મોહુ ફેરવી નાખ્યું ને ભીત ને ખારીએ અંદરોઅંદર ગુસ્પાસ ચાતુ કરી –

‘હવે તો જાતભાતની બંદૂકો આવે છે, કોઈનો ભરોસો ના થાય !’

‘હાસ્તો, હવે તો ભડકાના અવાજો ના થાય એવી સાઈસેન્સર વાગેલી, ચૂપચાપ ચાલે એવી બંદૂકો આવે છે...’

‘થાય થાય ! એમ ? તો તો આપજાને ખબર ય ના પડે કે બંદૂક કૂંઠી !’ – ભીતી ભડકીને કદ્દું અરે ! હવે તો એવીએ બંદૂક આવે છે કે તે ‘બંદૂક’ બંદૂક જેવી જ ના લાગે... લેખકની રિન્પીપેન જેવી કે પછી કરશન અનુભાની વાંસળી જેવી !’

‘તો તો જરૂર આ આપજી સામે બઈકાલની હસ્તા કરતી ને સવાર-સવારમો વાતો કરવા આવતી આ બંદૂક કિર્ક બેદી જ લાગે છે...’

‘અનેય એવું જ લાગે છે. કિર્ક બેદી છે. ક્યારે કૂટે કોને ખબર ? એનો તો પડળાયો ય ના લેવાય !’

‘દૂકમાં એ જમે તેટલી લણી લણીને મીઠી મીઠી વાતો કરવા આવે તોય એનાથી દૂર રહેવું આવું !’

‘હા... હા... જેરનાં તે કઈ પારખા થાય ?’ જીતીએ ભીતને કાનમાં વધુમાં કદ્દું કે તું આ વાત ચૂપચાપ બારીને, બારીના સણિયાઓને અને બારીનાં બારશાને જવદીથી કઢી દે... નહીંતર બધી જરબડ થઈ જશે...’

‘હા... હા... હમજી જ કઢી દઈ છું’ – એમ કઢીને ભીત બારીના કાનમાં કિર્ક કહેવા માંડયું. ‘ભીત અને બારીની વચ્ચે થઈ રહેલી વાત સણિયાઓએ કાન સરવા કરી પૂરેપૂરી સાંભળી લીધી મને તે બનેને માંચ મારતા સણિયાઓએ આ બધી જ બંદૂક વિનાની ખાલીતી બારીના બારશાઓને કાનોકાન તરફ પૂરી પાડી દીધી.

બંદૂકને ખબર ન પડી કે શું કરું. ઝુડમોનિંગનો પ્રતિભાવ ન આવતા તેને ખૂલ લાગી આવ્યું. ત્યાંથી બહાર કિર્ક દૂર બે ઘડી જતું રહેવાનું મન તેને થઈ આવ્યું. પણ એ તો જીતીએ લટકતી હતી. એજે મનમાં ને મનમાં એકવતાનું ફુખી જાસ્તું ગણગજીની નાખ્યું. ને જાસ્તું જાસ્તગજીની નાખ્યા પછી પોતાની જાતની જ દયા ખાતો-ખાતો બંદૂક દયાસાગરમાં જરક થઈ જઈ :

‘આવું કોઈ નહીં ?! આ તે કેવું જીવતર ? ન કોઈ દીસ્ત, ન યાર ! ન મા-બાપ, ન નજીક ભાઈ-બહેન ને ન નજીક સાગોવણાલો ! એમને ક્યા શૈધવા ? એમ ઓછાં રસ્તે રહડતાં હોય ? કે જ્યાં ને ત્યો ટીઝાઈને પકડા હોય ! – ને જો ભૂલેચૂકેય મળી જાય તે એમ પણી પ્રેમથી વાત કરે કે પછી ઊચા અવાજે તડાકડી કરે એનીએ કોરે ખબર ?

શું કરું ?

- લાખ રૂપિયાનો સવાલ એના મનમાં અથડાવા માર્ગથો . કોની સાથે વત્ત કરું કોની સાથે નાચ કરું ? કોની સાથે ગીતો ગાઉં ? એકલું એકલું જીવાનું ? એકલા-એકલા જગતાય પજી જીવાય કેવી રીતે ? મનમાં ને મનમાં કેટલી વત્તો કરાય ? મોઝભાઈ દ્વારા એકલા એકલા જ ખાવાનું ચવાતું હોય છે પજા વત્તો ખોટી કઈ એકલા એકલા જ કરું શકાય ?

એકો વિચારવા માર્ગથું મેં અત્યાર લગ્નીમાં આ પાંચ મિનિટમાં કેટલા બધા પ્રશ્નો મળજીમાં લખી નાખ્યા ?

પજા હવે શું કરવાનું ?

નવ બોલ્યામાં નવ ગુજરાત ! - આ કઈ બોર વેચવાનો સમય નથી મૌન રહી રહ્યું જોયા કરવાનો સમય છે, એમ માની ચૂપચાપ બારી બહાર જોયા કરો.

ધાતરાં ઘડપૈદડાં - જિસકોલીની રમત-કબૂતરના ધૂ ધૂ ધૂ ને ટેવિઝનના રંગ પર લટકતી ને ફિફડ્યા કરતી ફાટેલી પરત્યા !

સૌજ લગ્ની પડોશીઓ વચ્ચે ચાલતી ગુસપુસ વત્તો સાંભળતા સાંભળતા ઉઘભસે બંદૂકે બારી બહાર જોયા કર્યું કે ક્યારેક આંખો બંધ કરી અલપઝાપ એકો અને જોયે સાંજનો સમય થયો ત્યારે અને બધું ગઈકાલનું યાદ આવવા માર્ગથું. આ ઓરણમાં પ્રવેશ કર્યો ત્યારે કેવી મીઠી નાચગાન ચાલતાં હતા ? ને એ સમયે પોતે સોનેરી તડકામાં સોનેરી સપનાં ચમકાય્યા હતો... કદાચ ફરીથી હમજુંં ગઈકાલની જેમ જ બારી, ભીત, ખીંડી, સણિયાઓ, બારકાંગ ગીતો ગાવા માર્ગશે... નાચવા માર્ગશે...

પજા આ તો ચાત પડવા આવી કર્શું ન થયું. ખાલી ક્યારેક ટૂંકું હાસ્ય ને સત્તે આવતી ગુસપુસ વત્તોના અસ્પષ્ટ અવાજો.

અધારું છવાઈ ગયું ને બંદૂકે મહાપરચે ઉંઘવાનો પ્રયત્ન આદયો, અને આ બીજી ચાત નિરાતની ઊંઘ આવનારી બની રહી.

સવારે ઊઠીને પક્ષીઓના કલરવના અવાજો સાંભળતા સાંભળતાં જ પોતાની સૌથી નજીકના પડોશી બીજી અને ભીતને એકો કહેવા માર્ગથું "જૂનો ભીતબાઈને બીજીબહેન ! તમને હું પડોશી તરીકે ન ગમતી હોઈ તો કશો વાંધો નહીં... પજા તમને એક આશેહભરી વિનંતી કરું છું કે મારી સાથે વત્તચીત નહીં કરો તો કઈ નહીં... પજા હું જ્યારે આ ઘરમાં પ્રવેશી ત્યારે તમે જે ગીતો ગાતાં હતાં, નાચતાં હતાં, એ કેમ બંધ કરી દીધા ? હું તમને હાથ જોડી ફરી વિનંતી કરું છું કે એ બધું તમે ચાલુ રાખો... તમે મુક્ત મને નાચો છો જાવ છો... એ મને ખૂલ્ય ગમે છે "

ભીત કે બીજીએ કોઈ જવાબ ન આપ્યો. મૌન મ્યાત્ર પક્ષીઓનો કલરવ ને વચ્ચે પસ્તીને બંઝાર ખરીદનાચા ફેરિયાનો અવાજ. "પસ્તી... ઓ... પેપ્પુપ્ર..."

બંદૂકે મૌન વાંધતા બીજીની અંખમાં આંખ પચેવી મક્કમ પજા મૃદુ અવાજે પૂછ્યું. 'કેમ કઈ જવાબ નથી આપતા બીજીબહેન ?'

"શું ગીતો જઈએ ? માથે મોત નેહું હોય ને કોઈ ગીત ગાય ? મસ્તીથી નાચે ? - બીજીએ એકીચ્છાસે જવાબ આપી દીધો.

બંદુક ખંડખડાઈ હતી પરી. 'અરે ! ખારીબહેન ! હું તો ખાલ્લી બંદુક છું ! બૂલેટ જરની, કારતૂસ વગરની, જોળી વગરની ! ટૂંકમાં દાંત વગરની વાયજ છું !'

બારી, સણિયાઓ, બારીના બારણાં, બધાની નજર ખડખડાઈ હતી પડેલી બંદુક તરફ રીતું ભરી ખોખારો ખાઈને ખારીને કહેવા માંડયું : 'ના હો ! હિસ્ક વસ્તુથી સો કૂટ દૂર ગયા ! આ તો ચાલાકી ! 'ના ના... ! હું તો સીધી આદી કારતૂસ વગરની બંદુક છું એક પ્રણયું, શિંગ, લાકડાનો ફૂંઘે ને શિંગને લાગેલી કાં... એ સિવાય માચમાં કઈ નથી, 'હિસ્ક નથી' - ખોટ અવાજે પણ ભીના અવાજે બંદુકે કહેવા માંડયું. બંદુકની વાતને નધવચ્ચે કાપતા બારીએ દૂરથી ખારીને કહેવા માંડયું : 'અલી ખારી ! આજકાલ તો એવી રદેશી, ખાસ કરીને અમેરિકા ને પેલું શું કહેવાય ? સ્વીઇન-બીડનની એવી બંદુકો આવે હું કે મીઠી ચોકલેટ જેવી વાતો કરે ને પછી એવો ઉભિલશ દ્વારા મારે કે... બૂલેટ એવી શૂટ કે અવાજ્ય ન થાય કે લોહીનું શૈપું એ ન નીકળે ને એવું વીધી નાંજે કે રામલોલો પઈ રામ ! સમજ રા...

'સમજ સમજ ! મારી વધારીની બારીબહેન ! એમ તે હું એ કઈ કાચી નથી કે વાતમાં આવી જઈ' - ખારીએ સસ્પિન જવાંબ વાળ્યો.

'અરે ! તમે બધાં મને સમજવાનો પ્રયત્ન કરો ! નથી હું અમેરિકન કે નથી સ્વીડીશ ! હું એવી નથી જ નથી ! હું તો સીધીસાદી અફધાનિસ્તાનના અંતરિયાળ ગ્રામ્યમાં ખોળાભલાં જામદિયાઓએ બનાવેલી બંદુકી ! ખરેખર ! સાચું કહું છું !'

કોઈએ બંદુકની વાત સાંભળવામાં રસ ન દેખાડ્યો ને અંદરોઅંદર ફરીથી ગુસ્પાસ આદરી દીધી... એકલી પરી ખેદેલી બંદુક ચોધાર આંસુએ રડી પડી એકાએક ભીનાશ અનુભવતા ભીત ધૂકું અઈ, 'અલી ખારી ! આ તો માર્યા પર મૂતરી...' 'ના ના ભીતબાઈ ! આ તો માર્યા આંસુ છે... મને માફ કરજો... મેં આંસુ રોકવા પણો પ્રયત્ન કર્યો પણ ન રોકાયાં...' હૃસુકું લેતા બંદુકે વણમાંગયો ખુલાસો કર્યો.

ખારી તરત બોલી ઉદ્દી : 'જોયું ? કેવી બનાવટ કરે છે ! એ કો મૂતરે છે ને ઉપરથી કહે છે કે એ તો આંસુ છે ! 'હોરે ખારી ! મૂતર જેવું જ અરમારમને ખારું ખારું લાગ્યું ને તોય કે છે કે આંસુ છે ! 'તે આંસુથ અરમારમને ખાર્યો જ હોય ને ? ભીતબાઈ !' - આંખો વૂછતાં બંદુકે કશ્યું

બારીએ દૂરથી કદ્યું : 'હો અલી ભીતને ખારી ! એની જોડે બહુ જીભાજોડી ના કરતા ! જે કહે એ માની લો... નહીંતર અરમાર દશે તો તમને બનેને ધામ્ય ધામ્ય કરી નાખશે.'

'ખસ્તો બંદુકનું કામ જ ભડકા કરવાં' - બારીના-બારણાં એ બારીની વાતમાં સૂર પુરાયો

'ના ના... બારીબહેન ! તમે માર્યા વિશે ખોટી ગેરસમજ...'

'ગેરસમજ કે ઘેરસમજ ! તમારી જોડે અમૃતે જીભાજોડી નથી કરવી તે નથી જ કરવી... એ કઈ પૂરખ નથી કે જીલ્લતું જીભાજોડી કરીને જાન જુમાવીએ...' - પવનના સપાટે હવેલી બારીએ ફટંફટ બંદુકને પરખાવી દીધું.

ફટંફટ બંદુકને પરખાવી દીધું

શું કરું ?

- લાખ રૂપિયાનો સવાલ એના મનમાં અથડાતા માંડયો . કોની સાથે વાત કરું ?
કોની સાથે નાચ કરું ? કોની સાથે ગીતો બાઉ ? એકલું એકલું જવાનું ? એકલા-એક
જવાય પણ જવાય કેવી રીતે ? મનમાં ને મનમાં કેટલી વાતો કરાય ? મોઢામાં દ્રાઘ
એકલા એકલા જ ખાવાનું ચવાતું હોય છે પણ વાતો ખોટી કરી એકલા એકલા ૧૫
શકાય ?

એજે વિચારવા માંડયું મેં અત્યાર લગ્નીમાં આ પાંચ મિનિટમાં કેટલા બધા પ્રાણી
મગજમાં લખી નહીંદ્યા ?

પણ હવે શું કરવાનું ?

નવ બોલ્યામાં નવ ગુણ . - આ કરી બોર વેચવાનો સમય નથી મૌન રહી રહ્યું
જોયા કરવાનો સમય છે, એમ માની ચૂપચાપ બારી બહાર જોયા કરો.

ખાલતાં ઓડપાંડડાં - જિસકોલીની રમત-કબૂતરના ધૂ ધૂ ધૂ ને ટેલિઝેનન્ના કં
પર લટકતી ને ફષ્ટડા કરતી શાટેલી પતેગ !

સાંજ લગી પડોશીઓ વચ્ચે ચાલતી ગુસ્પાસ વાતો સાંભળતા સાંભળતા ઉધરની
બંદૂકે બારી બહાર જોયા કર્યું કે ક્યારેક અંખો બધ કરી અલપઝલપ જોકાં અને જોકાં
સાંજનો સમય થયો ત્યારે એને બધું ગઈકાલનું યાદ આવવા માંડયું. આ ઓરડામાં પ્રવેશ
કર્યો ત્યારે કેવા મીઠાં નાચગ્યાન ચાલતાં હતાં ? ને એ સમયે પોતે સોનેરી તડકામાં સોનેરીં
સપના ચમકાવ્યા હતાં... કદમ્ય ફરીથી હમણા ગઈકાલની જેમ જ બારી, ભીત, ખીં
સળિયાઓ, બારણાં ગીતો ગાવા માંડશે... નાચવા માંડશે...

પણ આ તો ચાત પડવા આવી કર્શું ન થયું, ખાલી ક્યારેક ટૂંકું હાસ્ય ને ચંતા
આવતાં ગુસ્પાસ વાતોના અસ્યાસ અવાજો.

અંધારું છવાઈ ગયું ને બંદૂકે મહાપરાજે ઊઘવાનો પ્રયત્ન આદયો અને આ બીજી
ચાત નિરોતની ઊઘ આવવનારી બની રહી.

સવારે ઉઠીને પક્ષીઓના કલરવના અવાજો સાંભળતાં જ પોતાની ચીંધી
નજીકનાં પડોશી ખીંટી અને ભાતને એજે કહેવા માંડયું "જુઓ ભીતબાઈને ખીંટીબહેન !
તમને હું પડોશી તરીકે ન ગમતી હોઉ તો કશો વાંધો નહીં... પણ તમને એક આગ્રહલરી
વિનંતી કરું છું કે મારી સાથે વાતચીત નહીં કરો તો કરી નહીં... પણ હું જધારે આ ધરમા
પ્રવેશી ત્યારે તમે જે ગીતો આતાં હતાં, નાચતાં હતાં, એ કેમ બંધ કરી દીધો ? હું તમને
હાથ જોડી ફરી વિનંતી કરું છું કે એ બધું તમે ચાલુ રાખો... તમે મુક્ત મને નાચો છો,
આવ છો... એ મને ખૂબ ગમે છે !"

ભોત કે ખાટીએ કોઈ જવાબ ન આપ્યો. મૌન માત્ર પક્ષીઓનો કલરવ ને વચ્ચે
વચ્ચે પસ્તીને ભંગાર ખરીદનારા ફેરિયાનો અવાજ "પસ્તી... ઓ... પેપ્પુર..."

બંદૂકે મૌન વીંધતા ખીંટીની આંખમાં આંખ પરોવી મજૂમ પણ મૂદુ અવાજે પૂછ્યું.
કેમ કરી જવાબ નથી આપતા ખીંટીબહેન ?

"શું ગીતો બઈઓ ? માથે મોત બેઠું હોય ને કોઈ ગીત જાય ? મસ્તીથી નાચો ?
- ખાટીએ એકીશાસે જવાબ આપી દીધો.

બદ્દુક ખડખડાટ હસી પડી... અરે ! ખાંચીબહેન ! હુ તો ખાલ્લી બદ્દુક છું ! બૂલેટ ગરની, કારતૂસ વગરની, જોળી વગરની ! ટૂંકમાં દીત વગરની વાધજા છું !

બારી, સણિયાઓ, બારીનાં બારજા, બધાની નજર ખડખડાટ હસી પડેલી બદ્દુક તરફ ડી. ભીતે ખોખારો ખાઈને ખીંચેવા માંડયું. 'ના હો ! હિસ્ક વસ્તુથી સો ફૂટ ફૂર રા ! આ તો ચાલાકી ! 'ના ના ! હુ તો સીધી સાદી કારતૂસ વગરની બદ્દુક છું. એક ઝાંચું સ્થિંગ, લાકડાનો ફૂથે ને સ્થિંગને લાગેલી કળ... એ સિવાય માચામો કરી નથી... , હિસ્ક નથી...' - મોટા અંવજે પજ ભીના અવાજે બદ્દુકે કહેવા માંડયું બદ્દુકની વાતને નધવચ્ચે કાપતા બારીએ દૂરથી ખીંચેવા માંડયું : 'અલી ખીંચી ! આજકાલ તો એવી રદેશી, ખાસ કરીને અમેરિકા ને પેટું શું કહેવાય ? સ્વીઇન-લીડનની એવી બદ્દુકો આવે કે તે ખીંચી ચોક્લેટ જેવી વાતો કરે. ને પછી એવો હિન્દિશ ઘાં મારે કે... બૂલેટ એવી શુટે કે અવાજીય ન થાય કે લોલીનું ટીપું ય ન નીકળે ને એવું વીધી નાંખે કે ચમબોલો મઈ રામ ! સમજુ ?'

'સમજુ સમજુ ! માંરી વહાલી બારીબહેન ! એમ તે હુ ય કરી કાચી નથી કે વાતમાં ખાવી જઉ...' - ખીંચીએ સસ્તિત જવાંબ વાળ્યો.

'અરે ! તમે બધાં મને સમજવાનો પ્રયત્ન કરો ! નથી હુ અમેરિકન કે નથી સ્વીઇશ ! હુ એવી નથી જ નથી ! હુ તો સીધીસાદી અફઘાનિસ્તાનના અંતરિયાળ ગ્રામડામાં મોળાબલાં ગ્રામડિયાઓએ બનાવેલી બદ્દુકરી ! ખરેખર ! સાંચું કહુ છું !'

કોઈએ બદ્દુકની વાત સાંભળવામાં રસ ન ટેખાડ્યો ને અદ્યોઅંદર ફરીથી ગુસ્પાસ આદરી દીધી... એકદી પડી જાયેલી બદ્દુક ચોધાર અંસુએ રડી પડી એકાએક ભીનાશ અનુભવતા ભીત ધૂકું ગઈ 'અલી ખીંચી ! આ તો મારાં પર મૂતરી...' ના ના ભીતબાઈ ! આ તો ખાચ અંસુ છે... મને માફ કરજો... મૈ અંસુ રોકવા પજો પ્રયત્ન કર્યો પજ ન રોકયા... ફૂસું લેતા બદ્દુકે વસ્ત્રમાંધ્યો પુલાસો ક્યો.

ખીંચી તરત બોલી ઉદ્દી : 'જોયુ ? કેવી બનાવટ કરે છે ! એ કો મૂતરે છે ને ઉપરથી કહે છે કે એ તો અંસુ છે ! 'હોવે ખીંચી ! મૂતર જેવું જ અરમગરમ ને ખાડું ખાડું લાગ્યું ને તોય કે છે કે અંસુ છે ! ' 'તો આંસુય અરમગરમને ખાગં જ હોય ને ? ભીતબાઈ !' - આંખો લૂછાત્માં બદ્દુકે કણું.

બારીએ દૂરથી કણું 'હો અલી ખીંચને ખીંચી ! એની જોડે બહુ જીબજોડી ન કરતા ! જે કહે એ માની લો... નહીંતર અરમ થશે તો તમને બંનેને ધડામ્ય ધડામ્ય કરી નાંખશો.'

'હસ્તો બદ્દુકનું કામ જ બડાકા કરવાં' - બારીના-બારજા એ બારીની વાતમાં સૂર પુરાયો.

'ના ના... બારીબહેન ! તમે ખાચ વિશે ખોટી જેરસમજ...'

'જેરસમજ કે ધેરસમજ ! તમારી જોડે અમારે જીબજોડી નથી કરવી રે... કરવી... એમે કરી મૂરખ નથી કે શાલતું જીબજોડી કરીને જાન ચુંઘાવીએ...' સપટે હલેલી બારીએ ફયંકટ બદ્દુકને પરખાવી દીધું.

ફયંકટ બદ્દુકને પરખાવી દીધું.

આ સાંભળી બદ્ધકને ચૂપ રહેવા સિવાય બીજો કોઈ રક્તો સૂક્ષ્મો નહીં અનુભવ વિના જ સહેજ વધુ રડી લીધું...

અને દિવસો તો જે ઝડપે ગોળી છૂટે એ ઝડપે છૂટવા માંડવા સરસરાં

ક્યારેક બદ્ધકને થતું કે આમ ભીતપર ખીટીએ ટેંગાઈને મૂળામંતર જીવ્યા કરવું બેનું કરતાં તો કોઈ આવીને ઝડપથી મને પકડે ને કારતૂસ નાંખી ભડકા કરે તૌય જીવનનું બે થડી જરમી આવે, નવાજૂની આવે! અથવા મને ક્યાંક કચરામાં ફૂકી દે... તૌય જું કાગળિયાં, છાસા-મૂતર, લોખડના ભણગાર કે છેવટે છેટે-ઈટણા કે પથરા જોડે ય વાત કરે તો થાઉં... અહીં તો, ચારે બાજુ પડોશીઓ ને છતાંય એકલી!

બદ્ધક એક દિવસ આમ વિચારતી હતી ત્યાં અને ફૂદ્ધ પર ગલીપરી થવા માં જોયું તો ભીતમાંથી નીકળેલી ઉધઈ અના ફૂદ્ધ પર બેસીને રમી રહી હતી... બદ્ધકને પોતાના ખોળામાં નાનકડી બદ્ધકડીએ ખૂફતી હોય એવું સુખદ લાગવા માંડવું મળ્ય પડી જા લાંબા વખત બાદ અને સ્પર્શનો અનેરો આનંદ મળતો લાગ્યો... એકો આખો માર્ગીને જે સ્પર્શનો આનંદ અને ક્યારેક મીઠી ચૂંટી ખણ્ણતી હોય એવો આનંદ ચૂપચાપ દિવલરીમાં લૂટ્યા જ કર્યો. ન એ કશું બોલી ન ઉધઈ જોડે કશી વાતો કરી. ન ગોઠડી કરી. જોતજોતાં તો ઉધઈએ બદ્ધકના ફૂદ્ધમાં નાનકડું ઘર બનાવી દીધું ઘર મોટું થતું જ જરૂર. ઘરમાં ઉધીં વધતી જ જઈ, વધતી જ ગઈ.. ઘર મોટું ને મોટું...

વરસો પછી ફરી બારણાંનું તાળું ખૂલ્યું 'ખરાડ' એક માણસ આંદ્રો. સિગારે સળગાવી. ચારે બાજુ ભીતો પર નજર માડી. ખીટીએ લટકતાં લોખડના કટયેલા નાળચોએ હાથમાં લીધું અને પાછું ત્યાં જ ખીટી પર લટકાવી દીધું પૂરી થવા આવેલી સિગારેના ફૂદ્ધને જમીન પર નાખ્યું અને પંગનો બૂટ તેના પર જોરથી ઘસ્યો.

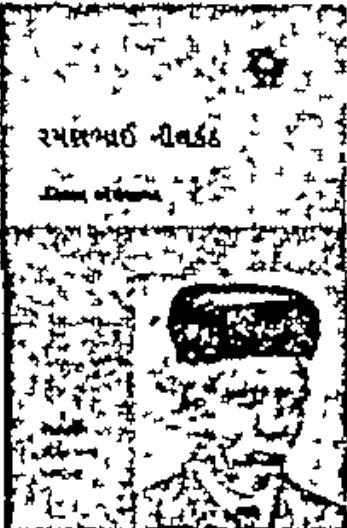

ભારતીય સાહિત્યના નિર્માતા

રમણભાઈ નીલકંઠ

[રચિતલાલ બોરીસાગર, ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ, ૨૦૦૨,
પૃ. ૭૭, કિ. ૩૫]

ગુજરાતી સંસ્કાર અને સાહિત્યજગતમાં આનંદશંકર ફૂદ્ધ જેવા વિવેક બૃહસ્પતિ પાસેથી 'સકલ પુરુષ'નું બિરુદ્ધ પામનાંસ રમણભાઈ નીલકંઠના સમગ્ર સાહિત્ય વિરો રચિતલાલ બોરીસાગરે અહીં આસ્વાદાત્મક - પરિચયપાત્રક અભિગમથી વાત કરી છે. 'અદેખદ'; 'ચર્ચાનો પર્વત'; 'હાસ્યમદિર'; જેવી કૃતિઓનો વીજાતે પરિચય કરાવી, રમણભાઈ નીલકંઠના કાવ્યવિચાર અને હાસ્યવિચાર વિરો પજ પોતાનો વિશાદ અભ્યાસ રજૂ કર્યો છે

[૧૪ પાત્રો ૧૦ પુરુષ પાત્રો ૪ સ્ત્રી પાત્રો]

નમસ્કાર, તજ તજ તાકી રહેલા પ્રેક્ષકો, નમસ્કાર ! એક નાદાન
બાળકના નમસ્કાર, એક દગ્ધલભાજ, પ્રપંચી ગાટવકારના
નમસ્કાર, પેતરો ભરીને શિકારને, ભક્ષયને નિષ્પત્તક તાકતા
ચિત્તાના નમસ્કાર, તમારા નિષ્યન્તિવાસમાં છીડુ પાડી, બાકીઓરુ
પાડી, તમે ઉંઘતા હો ઘસુધસ્થાટ અને સિક્ષિતથી ઘૂસવાની મુરાદ
રાજનાર તલ્લરના નમસ્કાર, નમસ્કાર, વાળો તેમ વળાઓ બેધ
બાજુ એવી કલાની કમાનને ધારણ કરતા એક કલાકારના
નમસ્કાર ! તમે અમારો આદર્શ છો, આધનો છો, એ આધનાખા
તજતગતી તમારી આંખોને નમસ્કાર !

ચાઈટ, લેડિઝ એન્ડ જેન્ટ્લમેન્સ ઠનક, ધીમું બેબ્બિંગ ઠંડ
ઠનક યેસ, એક મસ્ત સૌંગ હો જાય ! [નેપથ્યમાં જોઈને]
ડિપર ડમડમ, ખુલ્લિક ઓન કરો અને યેસ, એન્ટ્રી ફૂક, ફૂકી
રેડી ?

ખુલ્લિક શરૂ થાય 'તાલ' દ્વિલનું જીત સંભળાય : દ્વિલ યે
દૈચેન વે, રસ્તો પે નૈન વે', ફૂકી નર્તન કરતી કરતી વિપ મુવમેન્ટ
સાથે પ્રવેશ કરે મેચ પર ફૂકીનું જ્ઞાન-નર્તન ચાલે આ દરમિયાન
સૂત્રધાર નેપથ્યમાં અદશ્ય થઈ જાય. કોઈ કાણે ફૂક પ્રવેશોએ
(ફૂથની) પંક્તિ ચાથે વિપ મુવમેન્ટસ સાલ્યિનય કરતો જાય : ભે
તુજુકો જાન લૂં તુ મુજુકો જાન લે, આ દ્વિલકે પાસ આ...'. આ પંક્તિની
કાણે અચાનક ખુલ્લિક અટકી જાય. ફૂક અને ફૂકી જે તે હાવભાવની
મુદ્દામાં સ્થગિત થઈ જાય, તરત સૂત્રધાર પ્રવેશો]

સૂત્રધાર : [જે દિશામાંથી પ્રવેશથો હોય તેની સામેની દિશામાં
જોઈને] ડમડમ ! ડમડમ ! ખુલ્લિક કેમ બંધ થઈ જયું ?
ચાલુ કર ડમડમ ! અરે કોઈ છે ? [ડિઝા ડિઝા પ્રવેશો
છે]

કયો જથો ડમડમ ?

ડિઝાડિઝા : સર [ટચલી આગલી ઉંચી કરે છે.]

સૂત્રધાર : મજા આ ખુલ્લિક કેમ બંધ થઈ જયું ?

ડિઝાડિઝા : આઈ ડોન્ટ નો, સર.

આઈ ડોન્ટ નો • લાલશંકુ

સૂત્રધાર

ઓહ ! ચાલુ નાટકે ગરબડ ! લોચા ! ડિગાડિગા, જા બાથુમનું બારુદ
ખખડાવ ન ખૂલે તો બારણું તોડી નખાવ અને પકડીને લઈ આવ છે સ્થિતિમાં
હોય એ સ્થિતિમાં ફસડીને લઈ આવ અધવચ્ચે આમ મ્યુનિક બંધ કરી જાય।
જા, બાથુમનું બારણું ખખડાવ, અહીં મને અને આ માનવતા પ્રેક્ષકીએ
ખખડાવવાના અવાજો સંભળાય એટલા જોરથી ખખડાવ ન ખૂલે તો તોહા
માડો તોડવાના અવાજો સંભળાવા જોઈએ જા, દોટ મૂક... ડિગાડિગા દોકે
જાય છે.]

યેસ, ઓનરેબલ લેડિઝ અને ઓનરેબલ જેન્ટલમેન, આઈએમ સૌરી
એકસ્ટ્રીમલી સોરી.

[નેપથ્યમાં જોઈને] ડિગાડિગા ! ખખડાવ, બધાં ભેખાં થઈને ખખડાવો [કુદી
અને કૂકને] એય કુડી, કૂક થીજી ગયાં છે, સ્થચિત થઈ બચાં છો તો છે
સળવળો અને જાવ, દોટ મૂકો.

[બને દોડવા માંડે ત્યા ચીસ પાડીને]

કૂક ! કુડી ! [બને અટકી જાય છે]

દોટ મૂકીને કચ્ચા જાવ છે ?

કૂક : આઈ ડોન્ટ નો સર

કિકી : સર, દોટ મૂકીને કચ્ચા જાય છે ?

સૂત્રધાર : બાથુમનાં બારણાં ખખડાવો, ઉમડમને બહાર કાઢો. જાવ દોટ મૂકીને જાવ
[બને દોટ મૂકીને જાય છે] બધાં પહોંચી જાવ બાથુમ તરફ. એડી કણો
નીરવતામાં પસાર થાય છે. સૂત્રધાર અવાજ સાંભળાવ ઉત્સુક હોય તેમ
નેપથ્યમાં જોઈ રહે છે પછી પ્રેક્ષકો તરફ જોઈને] ખખડશે, ખખડશે,
બાથુમનાં બારણાં ખખડશે. હમજું ખખડયાં સમજો. ખખડવાની પ્રતીક્ષા
છે ધબધબ અવાજોની પ્રતીક્ષા છે પજા કેમ ધબધબ અવાજો સંભળતા નથી !
[છાતી પાસે ડાબી બાજુ હાથ મૂકે છે.] અહીં ધબધબ ધબકારા વધી જથ્થ
છે રંગમંચ પરના આ ધર્મસંકટની કણોમાં જ્વાનિનો અનુભવ થાય છે
[નેપથ્યમાં જોઈને, મોય અવાજમાં] અરે અંદર, બધાં કચ્ચા મરી ગયાં છો ?
ઓ બહેરિયાઓ ! કેમ સાંભળતા નથી ? કેમ બારણાં ખખડતા નથી ? અરે
કોઈ છે અંદર, માણસની ઓલાદ ?

પ્રેક્ષકો તરફ સૌભ્ય અવાજો મહેરબાન, કદરદાન, અમારી હયાતીના
જન્મદ્યતા, રંગમંચના કલાકારો વતી, સૂત ગુમાવી બેઠેલો આ નિપાતસ
સૂત્રધાર આપની કણા માંગે છે એક ગરબતભર્યા ગોયણામાં ફાયાઈ જથ્થ
છીએ. માનવતા પ્રેક્ષકો, કમસે કમ બારણાં ખખડવાનો અવાજ સંભળાય, માત્ર
અવાજ, એવી પ્રતીક્ષા છે અવાજ સંભળાય તો આશા જન્મે. આશાભર્યા પછી
પ્રતીક્ષા કરીએ. મારો વહાલો ઉપડમ આવે અને રાસ રમાડે અને બેં તુંઝકો
જાન તું તું મુજકો જાન લેં - ની રસ અને રસિકાની વાત આગળ વધી
રસિક રસિકાને કહી શકે 'આ દિલકે પાસ આ, ઈસ દિલકે રસ્તે જો તેથી

ખાલ હૈ, વો મેરા ખાલ હૈ' અને એ ઘારથી તડપતંગ પ્રેમીઓ કહી શકે 'ઈસ ખાલ રે ખાલ મિલા' હા, તાદ્વાં તાલ મિલા.

પણ કોને કહું તાતથી તાલ મેળવવાનું ? લાલ, અંદર જાઉ માઠક મારા કોલરમાં છે ક્ષમાપાચના સાથે આપની રજા વઈને અંદર જાઉ છું કઈ ને કઈ બોલતો રહીશ, બબડતો રહીશ આપની રેવામાં નેપથ્યમાં અદશ્ય અંદર કોઈ નથી. આંખથી જોતો જોતો ફરું છું પણ તમે બોર ન ચાવ તે માટે એક વાતાં કહું ટૂંકી એક છતું કેળું. બનાના તે બ્રહ્માના મનમાં હતું બ્રહ્માને થયું લાલ અને બધાર ઉઝાડું બ્રહ્મ કેળાને ઉઝાડવા જતા હતા ત્યા કેળાને પૂછ્યું શું કરો છો ? બ્રહ્માને કહું. 'તને ઉઝાડું છું' કેળાને પૂછ્યું. 'મને શા માટે ઉઝાડો છો ? બ્રહ્માને કહું : 'તને બધાં ખૂબ પ્રેમ કરશે' કેળાને પૂછ્યું. 'એટલે શું ? કેળાને તો એટલે શું ? એટલે શું ? એવું ચાલું રાખ્યું કે બ્રહ્મ કંદળી બધા. કેળાને જવાબો આપતા એક આજો યુગ વીતી જયો બ્રહ્માને છેવટે કેળાનાં કાન અને મૌસીવી લીધાં એવી નીરવ કાશો પસાર થાપ છે. અચાનક મોકા અંવાજમાં વાક્યો સંભળાય છે.]

'કોણ છે તુ ?'

'તુ કોણ છે તેનો જવાબ આપ પહેલાં'

'મને બધાર નથી હુ કોણ છુ ?'

[સૂત્રધાર મુચ પર આવે છે. એના લાથમાં કેળું છે.]

કોઈ છે જ નહિ અંદર બેક સ્ટેજ પર કામ કરનારા પણ નથી અને કોઈ કલાકારો પણ નથી કદાચ એક જગ્ઞ છે એવો આભાસ થયો જે કાજો મેં સવાલ પૂછ્યો બરાબર એ કાજો જ એજો પૂછ્યો નહિ પહેલાં, નહિ પછી ઉત્તર પણ સાથે જ આપાયો. નહિ પહેલાં, નહિ પછી. પણ હુ અને લાથથી સપરી શક્યો નહિ, પકડી શક્યો નહિ.

હુ ધારું છું કે એ છે.

પણ હવે મૂળ વાત પર આવું [હસે છે] આં વાક્યથી હસવું આવે છે તો, લેટ મી લાદ, બિડખડાટ હસી પડે છે વાંકો વળીને હસતા હક્કતા બેવડ વળી જાય છે. એ પર હાથ ફેરવે છે.]

માય જોડ ! ધીસુ લાફટર વીલ કીલ મી વનડે !

[હસ્યનો દેખ આવે છે અને અવળસુવળ થઈને લોટપોટ થઈને હસે છે]

શોહ ! નો, હોન્ટ પેક મી લાદ યું બાસ્ટડ !

હા, સંબોધન અને જ કર્યું જે છે. એ ચાલો મને અંદર, ઠનસાઈડ, જલીપચી કરીને હસાવે છે. ભલે અદશ્ય છે, પણ છે

મે કલ્યુને કે. 'હવે મૂળ વાત પર આવું; તો એજો તરત કલ્યુનું, રેપિડ કે મૂળના તો ફુણના ફુણ છે અને મને જલીપચી થઈ. હસી હસીને હું બોલ્યો : 'ધીસ લાફટર વીલ મી વનડે. તો એજો તરત કલ્યુનું : બાસ્ટડ, યું'

ક્રીક

સૂત્રધાર : ઓહ ! ચાલુ નાકે ગરબડ ! લોચા ! ડિગાડિગા, જી બાયદુમનું બાસુ
ખખડાવ, ન ખૂલે તો બારસુ તોડી નખાવ. એને પકડીને લઈ આવ છે સ્થિરિદ
હોય એ સ્થિતિમા ઠસ્ટીને લઈ આવ. અધવચ્ચે આમ ખુલ્લિક બધ થઈ જશા!
જી, બાયદુમનું બારસુ ખખડાવ, અહીં મને અને આ માનવંતા પ્રેક્ષણો
ખખડાવવાના અવાજો સંભળાય એટલા જોરથી ખખડાવ, ન ખૂલે તો તોઝ
માંડો તોડવાના... અવાજો સંભળાવા જોઈએ જી, દોટ મૂક... [ડિગાડિગા દોકુ
જાય છે]

યેસ, ઓનરેબલ લેડિઝ અને ઓનરેબલ જેન્ટલમેન, આઈએમ સૌંદ
એકસ્ટ્રીમલી સોરી.

[નેપથ્યમાં જોઈને] ડિગાડિગા ! ખખડાવ, બધાં ભેગા થઈને ખખડાવો [કુઝ
અને કૂકને] એય કૂકી, કૂક થીજુ ગયા છે, સ્થગિત થઈ ગયા છે તો જો
સણવળો અને જાવ, દોટ મૂકો.

[બંને દોડવા માંડે ત્યાં ચીસ પાડીને]

કૂક ! કૂકી ! [બંને અટકી જાય છે]

દોટ મૂકીને ક્યા જાવ છો ?

કૂક . આઈ ડોન્ટ નો સર.

કિરી . સર, દોટ મૂકીને ક્યા જઈએ ?

સૂત્રધાર બાયદુમનાં બારસો ખખડાવો, ઉમડમને બહાર કાઢો જાવ દોટ મૂકીને જાંબ
[બંને દોટ મૂકીને જાય છે] બધાં પહોંચી જાવ બાયદુમ તરફ. [યોરી કષ્ણો
નીરવતામાં પસાર થાય છે સૂત્રધાર અવાજ સંભળવા ઉત્સુક હોય તેમ
નેપથ્યમાં જોઈ રહે છે પછી પ્રેક્ષકો તરફ જોઈને] ખખડશો, ખખડશો,
બાયદુમનાં બારસો ખખડશો હમણાં ખખડયાં સમજો. ખખડવાની પ્રતીક્ષા
છે ધબધબ અવાજોની પ્રતીક્ષા છે પજ્જ કેમ ધબધબ અવાજો સંભળતા નથી !
[છાતી પાસે ડાબી બાજુ છાય મૂકે છે.] અહીં ધબધબ ધબકારા વધી ગયા
છે, રંગમંચ પરના આ ધર્મસંકટની કષ્ણોમાં જ્યાનિનો અનુભવ થાય છે
[નેપથ્યમાં જોઈને, મોટા અવાજમાં] અરે અંદર, બધાં ક્યાં મરી ગયા છે !
ઓ બહેરિયાઓ ! કેમ સંભળતા નથી ? કેમ બારસો ખખડતા નથી ? અરે
કોઈ છે અંદર, માણસની ઓલાદ ?

પ્રેક્ષકો તરફ સીમ્ય અવાજો મહેરબાન, કદરદાન, અમારી હ્યાતીના
જન્મદાતા, રંગમંચના કલાકારો વતી, સૂત્ર બુમાવી બેઠેલો આ નિખાલસુ
સૂત્રધાર આપની ક્ષમા માંગે છે એક ગરબડભર્યા જોયણામાં ફખાઈ ગયા
છીએ. માનવંતા પ્રેક્ષકો, કષ્ણે કમ બારસો ખખડવાનો અવાજ સંભળાય, માત્ર
અવાજ, એવી પ્રતીક્ષા છે અવાજ સંભળાય તો આશા જન્મે. આશાભર્યા પછી
પ્રતીક્ષા કરીએ. મારો વધાતો ઉમડમ આવે અને રાસ રમાડે અને મેં તુલુકો
જાન તું તું મુજકો જાન લે' - ની રસ અને રચિકાની વાત આજણ વધી
રચિક રચિકાને કહી શકે. 'આ ડિલકે પાસ આ, ઠસ ડિલકે ચસ્તે જો તેચ

હાલ હૈ, વો મેરા હાલ હૈ' અને એ ખારથી તડપત્રો પ્રેમીઓ કહી શકે
ઈસ હાલ સે હાલ મિલા' હા, તાલસે તાલ મિલા.

પજી કોને કહું તાલથી તાલ મેળવવાનું ? લાવ, અંદર જાઉ માઈક મારા
કોલરમાં છે ક્ષમાપાચના સાથે આપની રજા લઈને અંદર જાઉ છું કઈ ને
કઈ બોલતો રહીશ, બબડતો રહીશ આપની સેવામાં [નેપથ્યમાં અદશ્ય] અંદર
કોઈ નથી. ઔખથી જોતો જોતો હું છું પજ તમે બોર ન થાવ તે માટે એક
વાત્તી કહું ટૂટી એક હતું કેળું બનાના તે બલાના મનમાં હતું. બલાને થયું
લાવ એને બધાર ઉગાડું બલા કેળાને ઉગાડવા જતા હતા ત્યાં કેળાને પૂછ્યું
'શું કરો છો રા બલાને કહું.' 'તને ઉગાડું છું.' કેળાને પૂછ્યું.
'મને શા
માટે ઉઝાડે છો રા બલાને કહું.' 'તને બધાં ખૂબ ગ્રેમ કરશે.' કેળાને પૂછ્યું
'એટલે શું ?' કેળાને તો એટલે શું ? એટલે શું ? એટું ચાલું ચાખ્યું કે બલા
કંયળી જયા કેળાને જવાબો આપતા એક આખો યુઝ વીતી જથો બલાને
છેવટે કેળાનાં કાન અને મૌસીવી લીધાં એઠોડી નીરવ કણો પસાર થાપ
છે. અચ્યાનક મોદા અંવાજમાં વાક્યો સંભળાય છે.]

'કોણ છે તું રા

'તું કોણ છે તેનો જવાબ આપ પહેલા'

'મને બધાર નથી હું કોણ છું ?'

સ્થૂલધાર મંચ પર આવે છે એના હથમાં કેળું છે.]

કોઈ છે જ નહિ. અંદર બેંક સ્ટેઝ પર કામ કરનારા પજ નથી અને કોઈ
કલાકારો પજ નથી. કદાચ એક જજા છે એવો આભાસ થયો જે ક્ષણો મેં
સવાલ પૂછ્યો બચાબર એ ક્ષણો જ એજો પૂછ્યો નહિ પહેલાં, નહિ પછી.
ઉત્તર પજ સાથે જ અપાયો. નહિ પહેલાં, નહિ પછી. પજ હું એને હથથી
સ્પર્શી શક્યો નહિ, પકડી શક્યો નહિ.

હું ધારું છું કે એ છે

પજ હવે મૂળ વાત પર આવું. [હરો છે] આ વાક્યથી હસવું આવે છે તો,
લેટ મી લાફ. બિડજાટ હસી પડે છે, વાકો વળીને હસતા હસતા બેવડ
વળી જાય છે પેટ પર થાથ ફેરવે છે.]

માય ગોડ ! ધીસ લાફટર વીલ કીલ મી વનડે !

[હાસ્યનો દેગ આવે છે અને અવળસવળ થઈને, લોટ્પોટ થઈને હસે છે.]
એહે ! નો, ડોન્ટ મેક મી લાફ યું બાસ્ટર્ડ !

હા, સંબોધન એને જ કર્યું જે 'છે'. એ સાલો મને અંદર, ઈન્સાઇડ, ગલીપચી
કરીને હસાવે છે. ભલે અદશ્ય છે, પજ છે

મેં કહ્યું ને કે : 'હવે મૂળ વાત પર આવું.' તો એજો તરત કહ્યું, રેપિડ કે મૂળના
તો ફૂળના ફૂળ છે અને મને ગલીપચી થઈ હસી હસીને હું બોલ્યો. 'ધીસ
લાફટર વીલ કીલ મી વનડે.' તો એજો તરત કહ્યું. બાસ્ટર્ડ, યું આર ઓલરેડી,
કિલ

સૂત્રધાર : ઓછ ! ચાલુ નાટકે ગરબડ ! લોચા ! ડિગાડિઆ, જા બાધુમનું બાજું
ખપડાવ, ન ખૂલે તો બારણું તોડી નખાવ અને પકડીને લઈ આવ જે સ્થિરિઃ
હોય એ સિદ્ધિમાં ટસ્ટિને લઈ આવ, અધવચ્ચે આમ ઘુંજિક બંધ વઈ છે।
જા, બાધુમનું બારણું ખપડાવ, અહીં મને અને આ માનવતા પ્રેક્ષણે
ખપડાવવાના અવાજો સંભળાય એટલા જોરથી ખપડાવ, ન ખૂલે તો તોડ
માડો તોડવાના અવાજો સંભળાવા જોઈએ જા, દોટ મૂક... ડિઆડિઆ દોફ
જાય છે।

યેસ, ઓનરેબલ વેડિઝ અને ઓનરેબલ જેન્ટલમેન આઈએમ સેરી
એક્સ્ટ્રીમલી સોરી.

[નેપથ્યમાં જોઈને] ડિઆડિઆ ! ખપડાવ, બધાં બેઝાં ધઈને ખપડાવો [હું
અને ફૂકનો] એવ ફૂકી, ફૂક થીજુ ગયા છો, સ્થગિત વઈ જયાં છો તો હો
સંણવળો અને જાવ, દોટ મૂકો.

[બને દોડવા માંડે ત્યાં ચીસ પડીને]

ફૂક ! ફૂકી ! [બને અટકી જાય છે]

દોટ મૂકીને કયાં જાવ છો ?

ફૂક : આઈ ડોન્ટ નો સર

કુશી : સર, દોટ મૂકીને કયાં જઈએ ?

સૂત્રધાર : બાધુમનાં બારણાં ખપડાવો, ઉમડમને બહાર કાઢો, જાવ દોટ મૂકીને જાય
[બને દોટ મૂકીને જાય છે] બધાં પહોંચી જાવ બાધુમ તરફ [થોડી કાંઠો
નીરવતામાં પસાર થાપ છે]. સૂત્રધાર અવાજ સંભળવા ઉત્સુક હોય તેમ
નેપથ્યમાં જોઈ રહે છે પછી પ્રેક્ષકો તરફ જોઈનો] ખપડાવો, ખપડાએ,
બાધુમનાં બારણાં ખપડાવો હમણાં ખપડાવો સમજો. ખપડવાની પ્રતીક્ષા
છે, ધબધબ અવાજોની પ્રતીક્ષા છે. પણ કેમ ધબધબ અવાજો સંભળતા નથી !
[અતી પાસે ડાબી બાજુ હાપ મૂકે છે] અહીં ધબધબ ધબડાય વધી ગયા
છે, રંગમંચ પરના આ ધર્મસંકટની કાણોમાં જ્વાનિનો અનુભવ થાપ છે
[નેપથ્યમાં જોઈને, પોતા અવાજમાં] અરે અંદર, બધાં કયાં મરી ગયા છો ?
ઓ બહેરિયાઓ ! કેમ સ્થાભળતા નથી ? કેમ બારણાં ખપડતા નથી ? અરે
કોઈ છે અંદર, માસસની ઓલાદ ?

પ્રેષણી, રજુસ્થ મૌખિય, અત્યજીવા, મહેરભૂલ, કદરદૂલ, અમારી હૃથાતીના
જન્મદ્યતા, રંગમંચના કલાકારો વત્તી, સૂત્ર ગુમાવી બેઠેલો આ નિખાવસ
સૂત્રધાર આપની કામા માર્ગે છે એક અરબડભર્યા બોકળામાં ફસાઈ ગયા
છીએ. માનવતા પ્રેક્ષકો, કમસે કમ બારણાં ખપડવાનો અવાજ સંભળાય, માત્ર
અવાજ, એવી પ્રતીક્ષા છે અવાજ સંભળાય તો આશા જન્મે, આશાભર્યા પછી
પ્રતીક્ષા કરીએ. મારો વહાલો ઉમડમ આવે અને ચસ રમાડે અને જો તુલ્યકો
જાન તું તું મુજાકો જાન લે - ની રસ અને રસિકાની વાત આગળ વરી
રસિક રસિકાને કહી શકે 'આ દિલકે પાસ આ, ઈસ દિલકે ચસ્તે જો તેથી

છાત હૈ, વો મેરા છાત હૈ' અને એ ઘારથી તડપતં પ્રેમીઓ કહી શકે .
‘ઈસ છાત સે છાત મિલા’ હા, તાબસે તાલ મિલા.

પણ કોને કહું તાલથી તાલ મેળવવાનું ? લાલ, અંદર જાઉ માઈક મારુ
કોલરમાં છે ક્ષમાયાચના સાચે આપની રજા લઈને અંદર જાઉ છું કઈ ને
કઈ બોલતો રહીશ, બબડતો રહીશ આપની સેવામાં [નેપથ્યમાં અદશ્ય] અંદર
ક્રોઈ નથી આખથી જોતો જોતો ફરું છું પણ તમે બોર ન થાવ તે માટે એક
વાત્તી કહું દૂંઠી એક હતું કેળું, બનાના તે બ્રાણના મનમાં હતું. બ્રાણને થયું
લાવ એને બહાર ઉગાડું. બ્રાણ કેળાને ઉગાડવા જતા હતા ત્યાં કેળાએ પૂછ્યું
‘શું કરો છો ?’ બ્રાણએ કહ્યું : ‘તને ઉગાડું છું’ કેળાએ પૂછ્યું . ‘અને શા
માટે ઉગાડો છો ?’ બ્રાણએ કહ્યું . ‘તને બધાં ખૂબ પ્રેમ કરશો’ કેળાએ પૂછ્યું
‘એટલે શું ?’ કેળાએ તો એટલે શું ? એટલે શું ? એવું ચાલું રાખ્યું કે બ્રાણ
કિયણી જાય કેળાને જવાબો આપતા એક આખો યુઝ વીતી જાયો. બ્રાણએ
છેટે કેળાનાં કાન અને મોં સીવી લીધાં એકી નીરદ કાણો પસાર થાય
છે અચાનક મોણા અવાજમાં વાક્યો સંભળાય છે.]

‘કોણ છે તું ?’

‘તું કોણ છે તેનો જવાબ આપ પહેલા’

‘મને ખબર નથી હું કોણ છું ?’

[સૂત્રધાર મંચ પર આવે છે. એના હાથમાં કેળું છે]

કોઈ છે જ નહિ. અંદર બેક સ્ટેજ પર કામ કરનારા પણ નથી અને કોઈ
કલાકારો પણ નથી કદાચ એક જગ છે એવો આભાસ થયો. જે કાજે મેં
સરાબ પૂછ્યો બરાબર એ કાજે જ એજે પૂછ્યો. નહિ પહેલાં, નહિ પછી.
જિતર પણ સાચે જ અપાયો. નહિ પહેલાં, નહિ પછી. પણ હું એને હાથથી
સ્પર્શ શક્યો નહિ, પકડી શક્યો નહિ.
હું, ધરું હું કે એ છે.

પણ, હવે મૂળ વાત પર આવું. [હસે છે] આ વાક્યથી હસવું આવે છે તો,
લેટ મી લાદ [ખડખડાટ હસી પડે છે] વાંકો વળીને હસતા હસતા બેના
વળી જાયે છે. પેટ પર હાથ ફેરવે છે.]

માય ઓડ ! ધીસ લાફટર વીલ કીલ મી વનડે !

[ધિસનો વેજ આવે છે અને અવળસ્વરણ થઈને, લોટપોટ થઈને હસે છે]
ઓછ ! નો, ડોન્ટ મેક મી લાદ યુ બાસ્ટર્ડ !

હા, સંબોધન એને જ કર્યું જે છે : એ સાલો મને અંદર, ઠંનસાઈડ, ગલીપણી
કરીને હસાવે છે. ભલે અદશ્ય છે, પણ છે.

મેં કહું ને કે : ‘હવે મૂળ વાત પર આવું’ તો એજે તરત કહું, રેપિડ કે મૂળના
તો કુળના કુળ છે અને મને ગલીપણી થઈ હસી હસીને હું બોલ્યો. ‘ધીસ
લાફટર વીલ કીલ મી વનડે’ તો એજે તરત કહું. બાસ્ટર્ડ, યુ આર ઓકરેશી,
કિલ

ખેડ મૂળની, કુળની, પરમૂળની કે ધૂળની વાત જવા દઈ 'એક હતું કેળું' -
ની વાત કહુ [ખાપમાના કેળાને ઉંચુ કરીને બતાવે છે.] હા, તો બલાએ કેળાના
કાન અને મોં સીવી લીધી અને કેળાને ઉજાડી દીધુ. પણ બલાને છજ કાન
હોય, મોં હોય, બોલી શકે, પૂછી શકે એવી એક રચના તો કરવી હતી એથે
મને ઉજાડી દીધી અને પોતાના, રાઇટ બલાએ પોતાના કાન-મોં સીવી લીધી
[વિચાર પછી] વાર કેળું ખાઉ.

કેળા, ઉપર બનાનાં તને ખાઉ ? [છાલ ઝડી ઉખાડે છો તારી છાલ આમ
ઉજાડી તો તને કઈ થયુ ? [બટકુ ભરીને ખાય છે] તને આમ બટકુ ભરીને
ખાઉ છુ ઉપર બનાનાં તેથી તને કઈ થાય છે ?

કેળું શું જવાબ આપે ? એ સૌભળતું નથી અને બોલતું નથી. [કેળું ખાતા
ખાતા] મારું મોં બોલે છે. મારા કાન સૌભળે છે ઐન લેટસ પ્લે મારા આપનામાં
સામે બેઠેલામાંથી... તમે, યેસ યૂ થંગ પ્રેરી ગર્લ ઉપર આવશો ? યેસ, ફાઈન.
ઓબા થઈને આવી રશ્વા છો, આવો દેલકમ બ્લેક છોકરી મંચ પર પગથિયાં
ચઢીને આવે છે.] તમારે સ્પિરિટ જોઈને મારો ઉત્સાહ વધી જથો [ખાય વંબાવે
છે શેકહેન્ડ કરે છે] શું નામ છે તમારું ?

છોકરી	નીલ.
સૂતધાર	. લોટસ પોર એજ ?
નીલ	નાઈન્ટિન
સૂતધાર	યેસ, નાઈન લાસ ટેન પ્રેસાગ્રારમાં જોઈને] આઈ લોન્ટ વન બોય, ટેન લાસ ટેન [ત્રિજી ઓબા થઈ જાય છે તેમાંથી એકને] આઈ લોન્ટ વન યેસ, યૂ કમ ઓન.
છોકરો	[ખાથમાંની કેળાની છાલ એક ખૂલ્ખામાં પડેલા ડસ્ટલીનમાં નાખે છે [ઉપર આવીને] ખાય, આઈ એમ પ્રીતિક.
સૂતધાર	[શેકહેન્ડ કરે છે] દેલકમ પ્રીતિક નીલ, પાસે આવ, સૂતધાર બનેને કહીક સમજાતે છે] નાઉ નીલ, તુ નેપણમાં ચાલી જો. યેસ, પ્રીતિક સ્ટાર્ટ પ્રીતિક વાળ અસ્તિત્વસ્ત કરીને 'રાઝ' હિલનું જીત સામિનય જાય છે, ફરતો ફરતો]
પ્રીતિક	. જો બી કસમે ખાઈથી હમને વાદ્ય કીયા થા જો મીલકે તુને હી અવનમે લાયા થા મેરે સારે ક્ષા તુમ્હે યાદ હૈ, ક્ષા તુમ્હે યાદ હૈ, ક્ષા તુમ્હે યાદ હૈ દીન વો બડે હસીન હે, ચર્ચે બી ખુશનસીલ થી તુને હી અવનમે લાયા થા મેરે સારે ક્ષા તુમ્હે યાદ હૈ, ક્ષા તુમ્હે યાદ હૈ, ક્ષા તુમ્હે યાદ હૈ.
નીલ	: જીતી આતી પ્રેરો છે] હું મુકે યાદ હૈ, હું મુકે યાદ હૈ.
સૂતધાર	. [નીલની પાસે આવીને] શું યાદ છે નીલ ?
નીલ	: અમે કસમ ખાધી હતી વાદ્ય કીયા થા વચન આપ્યા હતું - દુ ઈચ્છ અધિર
સુપર	શું કસમ ખાધી હતી ?

નીલ : પરજીશ તો તને બીજા કોઈને નહિ પરસું.

સૂત્રધાર : ફાઈન, હું ખરી જાઉં છું આગળ વધો. [સૂત્રધાર ને પથ્યમાં અદશ્ય થઈ જાય છે]

પ્રીતિક . નીલ, નીલ ! ક્યાં ગઈ એ કસમ ? ક્યાં જથો એ વચ્ચનો ?

નીલ : રૂડમણ અવાજો હું હારી ગઈ પ્રીતિક મારા ડેડ આપજી વાત જાણીને, પહેલાં તો જુસ્સે થયા એમણે એક છોકરા સાથે મારું નક્કી કરી રાખ્યું છે. છોકરો ઝોરેન છે હું મમ્મી પારો રડી મેં કંચું કે હું નહિ પરસુ કોઈની સાથે પરજીશ તો એક... એક... એક... [સ્ટાટકીને સ્વસ્થ અવાજમાં] બાય ધ વે, તરું નામ ?

પ્રીતિક : પ્રીતિક.

નીલ : રડતાં રડતાં] હું નહિ પરસુ કોઈની સાથે (હીબકુ)... પરજીશ તો એક પ્રીતિક સાથે પજા પ્રીતિક, પ્રીતિક મારા ડેડ-મમ્મીની હું એકની એક લાડલી ડોટ્રે છું મારે નથી ભાઈ નથી બહેન અને ડેડ બોટ્યા કે જો એમની ઠંચા વઅર હું કોઈને પરજીશ તો... (હીબકુ) ડેડ જેર પીને મરી જરો.

પ્રીતિક : નીલ, મેં પજા નક્કી કર્યું છે. આઈ હેવ ડિસાઇડે -

નીલ વોટ હેવ યૂ ડિસાઇડે ?

પ્રીતિક : દું ઓન્ડ માય લાંઠિફ. જો - [ગાજવામાંથી બોટલ કાઢીને બતાવવાનો અભિનય કરે છે]

નીલ • શું છે એમાં ?

પ્રીતિક • પોથજન્ટ-એક ચમચી પીવાથી જવનનો અત આવી જાય હું આજી બોટલ જટબટાવી જઈશ

નીલ : ના, ના પ્રીતિક, મને વચન આપ કે તું અનું નહિ કરે. કોઈ બીજી સાથે -

પ્રીતિક : નીલ, યૂ આર માય લવ, માય હાઈ, માય બિટ્રસ. જો તું નથી તો આ ધબક ધબક ધબકારા નથી. આ આપજી આખરી મૂલાકાત છે આઈ વિશ યૂ હેપી લાઈફ !

નીલ [અચ્ચાનક બોટલ જૂટવી લે છે] લાવ, અબધારી હું અધી બોટલ પી જાઉ પછી તું -

પ્રીતિક : તિત્કશા બોટલ ત્વરાથી ખૂચવીને] ના, પહેલાં હું.

નીલ : મને આપ, પીજી. પહેલા મને પીવા દે, ડિયર પ્રીતિક, માય લવ ! [બનેની રક્કાક ચ્ચાલે]

સૂત્રધાર . [પ્રવેશીને] નીલ, પ્રીતિક ! તમે બનેએ મરવાનું નક્કી કર્યું છે ? ફાઈનલ ?

નીલ-પ્રીતિક : ફાઈનલ, ફાઈનલ.

સૂત્રધાર . હાકસું ખોલીને, લાવ બોટલ મને આપ [પ્રીતિક હાકસું ખોલીને આપે છે] વેસ, રાઈટ જુઓ આ શું છે ? [એક હાથ ઉચ્ચો કરીને બતપારે છે]

નીલ-પ્રીતિક : [વાગ્ફરતી] સ્ટ્રો છે સ્ટ્રો બે.

સૂત્રધાર . આ બે સ્ટ્રો બોટલમાં નાખી લગોલગ આવી બોટલને પકડો સ્ટ્રો મોંબા નાખીને સાથે જ જરાક જરાક પીએ. એક સૌંગ ગાતાં ગાતાં આ બાજુ એકિઝ્ટ કરો.

ખેર ખૂળની, કુળની, ધરમૂળની કે પૂળની વાત જવા દઈ 'એક હંતુ કેળુ' -
ની વાત કહુ. [આપમાંના કેળાને ઉંચુ કરીને બતાડે છે] હા, તો બલાએ કેળાના
કાન અને મોં સીવી લીધા. અને કેળાને ઉગાડી દીધુ. પણ બલાને હજુ કાન
હોય, મોં હોય, બોલી રહે, પૂછી શકે એવી એક રચના તો કરવી હતી. એટે
મને ઉગાડી દીધો. અને પોતાના, રાહીં બલાએ પોતાના કાનમ્યો સીવી લીધા
[વિચાર પછી] વાવ કેળુ ખાઉ.

કેળા, ઉપર બનાનાંદે તને ખાઉ? [છાત અધી ઉખાડે છે] તથી છાત અધી
ઉખાડી તો તને કઈ થયુ? [બટકુ ભરીને ખાપ છે] તને આમ બટકુ ભરીને
ખાઉ છુ ઉપર બનાના, રેથી તને કઈ થાપ છે?

કેળુ શુ જવાબ આપે? એ સાંભળતું નથી અને બોલતું નથી. [કેળુ ખાતી
ખાતા] મારું મોં બોલે છે. મારા કાન સાંભળે છે દીન લેદસ પ્લે. મારા આધુનામાં
સામે બેઠેલામાંથી... તમે, યેસ યુ યંગ પ્રેટી ગર્લ ઉપર આવશો? યેસ, નાઈન
ઉલ્લાં થઈને આવી રહ્યો છો. આવો વેલકમ [એક છોકરી મંચ પર પગચિંધા
ચઢીને આવે છે] તમારો સ્પિરિટ જોઈને મારો ઉત્સાહ વધી ગયો [ખાં લંબાવે
છે શેકહેન્ડ કરે છે] શુ નામ છે તમારું?

છોકરી	• નીલ.
સૂત્રધાર	• વોદસ પોર એજ?
નીલ	: નાઈનિન.
સૂત્રધાર	• યેસ, નાઈન પ્લસ ટેન. [પ્રેસાઓરમાં જોઈને] આઈ વોન્ટ વન બોય, ટેન પ્લસ ટેન. [ત્રસ્ટ ડિલ્યુ થઈ જાપ છે તેમાંથી એકને] આઈ વોન્ટ વન. યેસ, યુ કમ, ઓન.
છોકરો	[ખાંધમાંની કેળાની છાત એક ખૂસામાં પડેલા ડસ્ટલીનમાં નાપે છે] • [ઉપર આવીને] ધાપ, આઈ એમ પ્રીતિક
સૂત્રધાર	[શેકહેન્ડ કરે છે] વેલકમ પ્રીતિક નીલ, પાસે આવ. [સૂત્રધાર બનેને કરીક સમજાવે છે] નાઉ નીલ, તુ નેપથ્યમાં ચાલી જા. યેસ, પ્રીતિક સ્ટ્રાટ. પ્રીતિક વાળ અસ્તબ્ધસ્ત કરીને 'ચાલ' ફિલમનું ગીત આલિનય આપ છે, ફરતો ફરતો]
પ્રીતિક	• જો ભી કસમે ખાઈધી હમને, વાદા કીયા થા જો મીલકે તુને હી જીવનમે લાયા થા મેરે સરેરા ક્યા તુમ્હે યાદ હૈ, ક્યા તુમ્હે યાદ હૈ, ક્યા તુમ્હે યાદ હૈ દીન વો બડે હસીન હે, ચાર્ટો ભી પુશનરીબ થી તુને હી જીવનમે લાયા થા મેરે સરેરા ક્યા તુમ્હે યાદ હૈ, ક્યા તુમ્હે યાદ હૈ, ક્યા તુમ્હે યાદ હૈ.
નીલ	ઝાતી ઝાતી પ્રવેશે છે.] હા મુક્કે યાદ હૈ, હા મુક્કે યાદ હૈ.
સૂત્રધાર	[નીલની પાસે આવીને] શું યાદ છે નીલ?
નીલ ધાર	: અમે કસમ ખાઈ હતી. વાદા કીયા થા. વચન આખ્યા હતો - દુ ઈચ અધર શું કસમ ખાઈ હતી?

- नीत : परक्षीश तो तने बीજा कोईने नहि परसुं.
- सूत्रधार : क्षिण् हु खसी जाउ हु आजण वधो सूत्रधार नेपथ्यमा अदश्य थई जाय छ।
- प्रीतिक : नील, नील ! क्यां अर्ह ए कसम ? क्यां गयां ए वयनो ?
- नील : रुडमस अंवाजे हु लारी अर्ह प्रीतिक मारा डेड आपसी वात जाक्षीने, पहेला तो जुस्से धया अमज्जे एक छोकरा साथे मारुं नक्की करी राख्युं छ। छोकरो होरेन छ हु मम्मी पासे रही में कहुं के हु नहि परसुं कोईनी साथे परक्षीश तो एक... एक... एक... अटकीने स्वस्य अवाजभाँ बाय ध वे, तारुं नाम ?
- प्रीतिक : प्रीतिक.
- नील : रुडत्यं रुडत्यं हु नहि परसुं कोईनी साथे (हीबक्कु)... परक्षीश तो एक प्रीतिक साथे पक्ष प्रीतिक, प्रीतिक मारा डेड-मम्मीनी हु एकनी एक लाडली डोटर हु गारे नथी लाई नथी बहेन अरे डेड बोत्या के जो अमनी ठरछा वयर हु कोईने परक्षीश तो (हीबक्कु) डेड तेर पीने मरी ज्शे.
- प्रीतिक : नील, में पक्ष नक्की कर्युं छ। आह छेव डिसाइडे -
- नील : वोट तेर यू डिसाइडे ?
- प्रीतिक : दु ओंड माय लाईक, जो ~ जिजवामाँथी बोटल काढीने बताववानो अभिनय करे छ।
- नील : हुं छ अमा ?
- प्रीतिक : पोयङ्गन्टेक चमची पीचाथी अवनानो अंत आवी जाय हु आजी बोटल गटगावी जर्दिश
- नील : ना, ना प्रीतिक, मने वयन आप के हु अेवुं नहि करे, कोई बीज साथे -
- प्रीतिक : नील, यू आर माय लव, माय हार्ट, माय जिर्स, जो हु नथी तो आ धबक धबक धबकारा नथी, आ आपसी आपसी मुवाकात छ आह विश यू हेपी लाईक !
- नील : अस्यानक बोटल झूटवी दे छ। लाव, अबघडी हु अद्य बोटल पी जाउ, पक्षी हु -
- प्रीतिक : तत्सक्ष बोटल त्वयाथी खूचवीनो ना, पहेला हु
- नील : मने आप, खीळ, पहेला मने पीवा दे, डियर प्रीतिक, माय लव। [बनेनी कल्क क्यावे]
- सूत्रधार : प्रवेशीने] नील, प्रीतिक ! तमे बनेमे मरवानुं नक्की कर्युं छ ? क्षिणल ?
- नील-प्रीतिक : क्षिणल, क्षिणल.
- सूत्रधार : छाकसुं खोलीने, लाव बोटल मने आप, प्रीतिक छाकसुं खोलीने आपे छ। येस, राईट जुझो आ हुं छ ? एक छाय उंचो करीने बतावे छ।
- नील-प्रीतिक : [वाचकरती] स्त्रो छे स्त्रो ने
- सूत्रधार : आ जे स्त्रो बोटलमां नाखी लगोवण आवी बोटलने पक्को, स्त्रो खोमा नाखीने साथे ज जराक जराक पीओ, एक साँग आतो गातो आ बाजु एकिङ्ग करो.

અંદર બે ખુરશીઓ છે, તે પર બેસી જજો. જરનાની અતિમ કષણ સુધી જાજો.
જાવ.

નીલાંગ્રીતિક પરસ્પરને એક હાથ વીંટળી સ્થોથી ઝેર જરાક જરાક પીતો પીતો
અને વચ્ચે વચ્ચે ગાતરી નેપથ્યમાં જાય. 'હમ દિલ દે ચૂકે સનમ' એ
ફિલમનું ગીત ગાય. 'હમ દિલ દે ચૂકે સનમ, તેરે હો અથે હૈ હમ, તેરી કસમ'
નેપથ્યમાંથી ગીતનો અવાજ સંભળાપ. કોઈ કષણે અવાજ આવતો બધ થઈ
જાય.]

ખેત ખતમ પ્રેમીઓના પ્રાજ્ઞપદેરું ઉડી ગયાં ફિનિશ ફરગેટ ઠીક.

પ્રેક્ષકો સામે સમિત તાકીને] હા, જે બીજા બે ધન મેન ઊભા થયા હત્યા
ગઈ તમે બે, યેસ કમ, ઉપર આવો, કમ ઔન [બને ઉપર આવે છે.]

એક	• હું હાર્દિક હું. બ્રેજ્યુઅટ હું નોકરી શોધું હું
બે	: હું અનાય હું. એક અનાય આશ્રમમાંથી ભાગીને આ નગરમાં તકદીર અજ્ઞાવવા આવ્યો હું મારું નામ ભાગ્યેશ.
હાર્દિક	ભાગ્ય અજ્ઞાવવા શુ કરે છે ?
ભાગ્યેશ	પિકપોટિંગ ચાલે છે પજા ખાસ નહિ. આ હાર્દિક સાચે દોસ્તી થઈ રહી છે હું એને આ લાઇનમાં આવવા સમજાતું હું
હાર્દિક	• હા, સર, બીજો કોઈ ઓલટરનેટિવ નથી. એક વખત મોટી રૂમ હાથમાં આવી. જાય તો -
ભાગ્યેશ	: ભાગીધારીમાં કાસ્ટકૂડનો એક સ્પોટ ઊભો કરીએ.
હાર્દિક	: રોજ રોકડી થાય.
સૂત્રધાર	: અજ્ઞાવતું છે ભાગ્ય ?
હાર્દિક	: ઓફકોર્ટ સૂત્રધાર બનેના કાનમાં કર્દિક કહે. બને નેપથ્યમાં જાય. સૂત્રધાર આંખ પર ચશમાં પહેરી એક ચેર પર બેસે. હાથમાં ચોપડી છોય અને વાયતો છોય તેવો અભિનય. હાર્દિક અને ભાગ્યેશ જળામાં રુમાલ બાધી, વાળને વિખેરીને પ્રવેશે. ત્વાથી આવીને પાછળાથી બોતે. 'હેન્ડ્રૂ અપ !']
હાર્દિક	• સૂત્રધારની પાછળા રિવોલ્વર અડકાડીને ઊભો રહે. સૂત્રધાર બે હાથ ઊંચા કરી દે. ભાગ્યેશ સામે આવીને મુહી ઉગામીને ઊભો રહે] દિજોરીના ચાવી આપ. ખબરધાર જો અવાજ કર્યો છે તો, ગોળીથી ઉડાવી દઈશ.
ભાગ્યેશ	• જલદી કર.
હાર્દિક	• ટાઈમ ઈઝ મની.
ભાગ્યેશ	: ચાલ, નિકાલ, નહિ તો એક છોંસો મારીશ તો તારી પાંસળી તૂંકી જશે.
હાર્દિક	. ઝડપ કર.
સૂત્રધાર	: હાથ ઊંચા રાખીને ચાવી કેવી રીતે... અને મને છીક આવે છે.
ભાગ્યેશ	: સૂત્રધારનો એક હાથ પકડી રાખે છે] હાર્દિક પકડ બીજો ચાલ ખાઈ લે. સૂત્રધાર છીક ખાય છે] કણ છે ચાવી ? • ખીંક હાથ છોડો. મારે નાક લુછવું છે

ભૂગ્રેશ : હું વૃદ્ધી દઉં છું તારું નક્ક સૂત્રધારના ગજવામાંથી રુમાત કાઢી નાક વુછે છે]

સૂત્રધાર : હાથ તમારે ઐચ્છા જોઈએ છે ?

હાર્દિક : હા. ઘણપાલધા.

ભૂગ્રેશ : જેટલા હોથ એટલા ચાવી કાઢ.

સૂત્રધાર : ચાવી સામે ડ્રોઅરમાં છે. હાથ છોડો. [બને હાથ છોડે છે.] શોલો ભી [સૂત્રધાર ડ્રોઅર પાસે જવાનો અભિનય કરે ખોલવાનો અભિનય કરે બને અની પાછળ ઊભા છે સૂત્રધાર ડ્રોઅરમાંથી તરચથી રિવોલ્વર કાઢીને થડ થડ જોળી છોડવાનો અભિનય કરે. બને વીધાઈને લથડીને પડે તે પહેલાં બીજી વાર જોળીઓ છોડે બને પટ્કાઈ પડે.]

ખતમ. હાર્દિક અને ભૂગ્રેશના ફદ્ય અને ભૂગ્રેશ પૂર્વી ચાપા. છૂટ્યા બિચારા.

બટ વોટ અબાઉટ ડિલર ? છે નીચે કોઈ પોલીસ કે શોલીસ ?

[છીએ, છીએ એવા અવાજ સંભળાય છે.]

છો તો આવો. [બે પોલીસ લથડિયાં ખાતાં ઉપર આવે છે.]

આવો, વેલક્કમ.

પોલીસ૧ : જોળીબારનો અવાજ સાંભળીને અમે જાગ્રી ગયા [ઘરના નશામાં બોલે છે.]

પોલીસર : બાકી આ બે લોઈદુલાઙ્ગ પડવા જ છે.

પોલીસ૧ : [રિવોલ્વર તાકીને] બે લાવ, આપી દે, રમકડું

પોલીસર : સભૂર, એના રમકડાને અડીશ નહિ. લે રુમાત. રુમાતમાં લઈ લે.

પોલીસ૧ : ચાઈટ [સૂત્રધારને] લાવ, એક મિનિટ, લે આ પકડ પ્રોત્સાહના હાથની રિવોલ્વર સૂત્રધારને આપીને બે હંથથી રુમાત ખોલીને એમાં સૂત્રધારની રિવોલ્વર લે છે.]

સૂત્રધાર : [તરચથી રિવોલ્વર તાકીને] હેન્ડ્ઝ અપ ! [બને લથડિયાં ખાતાં હાથ ઉંચા કરે છે બનેની રિવોલ્વર લઈ લે છે.] પારે આપા છો ?

પોલીસ૧ : છોય.

પોલીસર : રોપદ સેલ્ફુટ

પોલીસ૧ : એથ ફોન ક્યા છે ?

સૂત્રધાર : કેમ, કોને કરવો છે ફોન ?

પોલીસ૧ : પોલીસ સેચન પર અમૃતે શ્રીસરે.

પોલીસર : તને પકડી લે. તે આ બે જણાનું ખૂન કષ્ટું છે

પોલીસ૧ : મર્ડિટ

સૂત્રધાર : તમને ઉડાવી દઉં તો બે વત્તા બે, ચાર થશે શ્રો ફર્ક પડે ? પડે ?

પોલીસર : [પોલીસ એકને] એથ શ્રો ફર્ક પડે ?

પોલીસ૧ : ગદ્દિતમાં ફર્ક પડે પણ આપણે પત્તાવટ કરીએ તમે બી છુદા અને અમે બી -

પોલીસર : એક એક પેટી.

- સૂત્રધાર** : બનેને એક એક લાખ ?
પોતીસુ : પાછા છેક ઉપર સુધી પહોંચતા કરવા પડેને !
પોતીસર . અપ ટુ હોમ -
સૂત્રધાર : એક કામ કરીએ તમે બને આમ લગ્નોતગ ઊભા રહો. આખો બધ કરી દો.
પોતીસુ : પતાવટ માટે ?
સૂત્રધાર . હા, પતાવટ માટે. [બને આખો માંચી દે છે સૂત્રધાર દોરડુ લાવી બનેને મુશ્કેચટ બાંધવાનો અભિનય કરે છે]
પોતીસર : બે પાર ક્યા કરતા હૈ ?
પોતીસુ . આપજારે મુશ્કેચટ બાંધી દીધા.
પોતીસર . પછી તારું આવી બનશો.
સૂત્રધાર . મારું આવી જ બનેલું છે તમે બહારથી મુશ્કેચટ છો. હુ અંદરથી.
પોતીસુ . બોલ, તારે અંદરથી છૂટવું છે ?
પોતીસર કબૂતરની જેમ -
પોતીસુ ઉડાડી દઈએ...
પોતીસર ફરરટ... [આ દરમિયાન સૂત્રધાર હાર્દિક ભાગ્યેશને ખૂલ્ખામા ખેંચે છે]
સૂત્રધાર . બોલો, આ બે બહારથી મુશ્કેચટ, મને અંદરથી મુશ્કેચટને ફરરટ... ઉડાડી રહે તેમ છે વિચાર પછી બે ડગ આગળ આવીને કોઈ ઉડાડી રહે તેમ નથી આ જીવનમંચ પરથી. [ઓડિયોન્સમા કોઈની તરફ ઘ્યાન જતા] યેસ, હાથ ઉંચો કરીને ઊભા થયેલા બહેન, મેડમ બોલો, ઉપર આવતું છે ? ઓફકોર્સ આવો, યુ આર મોસ્ટ દેલકમ.
સ્ત્રી [ભગવાં વસ્ત્રધારી સ્ત્રી નીરેથી ગાતી ગાતી ગાતી ઉપર આવે છે - ભાવનતીત ચાંદી પ્રેમની પીડા તો કોને કહિયે રે, હો મધુકર ! પ્રેમની પીડા તો કોને કહિયે રે]
    ઘાતાં ન જાણી પ્રીત, જાતાં પ્રાજ્ઞ જાયે પ્રાજ્ઞિયા ચહે છે ગાતાં ગાતાં] [ઉપર આવીને] ઘાતાં ન જાણી પ્રીત, જાતાં પ્રાજ્ઞ જાયે
    ઘાતાં કષ્ટી તે વાખ્યા હૈયે રે
    હો મધુકર, પ્રેમની પીડા તો કોને કહિયે રે, હો મધુકર
સૂત્રધાર પ્રેમની પીડા કહો.
સ્ત્રી . સર, એમને ઉપર બોલાવોને પેલા...
સૂત્રધાર ઊભા થઈ ગયા છે રાઈટ, આવો, ઉપર આવો [ભગવાં વસ્ત્રધારી પુરુષ ઉપર આવે છે]
સ્ત્રી મારું આધ્યાત્મિક જુરુ છે
પુરુષ . શી ઠીક માય સ્પિસિયુઅલ ઘ્યપિલ ! અમે મુશ્કેચટ બધાયાં છીએ.
સ્ત્રી . સ્પિસિયુઅલ લવમાં !
સૂત્રધાર આ જીવનમંચ પર શું ખેલ પાડવો છે ?
    અદેતાનો ઓંગળી જવાનો એક થઈ જવાનો.

- સ્વી : ગુરુજી કરો છે ચુંબન એ એક થવાનું પહેલું પગથિયું છે
 પુરુષ : સ્વિરિયુભવ તીસ !
 સૂત્રધાર : અભેદની ઉપાસનાનું નાટક ! રૂ. ઈટ.
 પુરુષ : પ્રકૃતિ !
 સ્વી : પરમાત્મા !
 પુરુષ : આપ એક થવાનો આરંભ કરીએ પ્રેમની પીડાનું શમન કરીએ
 સૂત્રધાર આવો તમને યોગ્ય, એકીત સ્થાને ગોકર્ણ જીવનમંચના નેપથ્યમાં અદેતની
       ઉપાસના કરો. [બનેને નેપથ્યમાં પહોંચાડીને આવે છે.]
       પ્રેમની પીડા તો કોને કહિયે રે, હો મધુકર
       પ્રેમની પીડા તો કોને કહિયે ?
       સૂત્રધારનું જાન, નેપથ્યમાંથી સમૂહ ધર્મી આવતા, અટકી જાય છે ડમડમનું
       બને હાયનું કંડુ ફૂક અને ડિગાડિગાએ પકડી ચાખ્યુ છે અને પોચીને લાવે
       છે.]
 ડિગાડિગા : બોસ, આ રદ્દો ડમડમ બારણાં તોડીને લાવાં.
 ફૂક : બેદાન-મેદાન કરી દીધું !
 ફૂકી : ખખડાવી ખખડાવીને તો કંડા દુખી ગયાં !
 સૂત્રધાર : પણ અવાજ કેમ ન સંભળાયો ?
 ફૂક : કોને ? આ ડમડમને ?
 સૂત્રધાર : મને, મને અને આ માનવતા શ્રોતાઓને, પ્રેકાકીને.
 ડિગાડિગા : હવે અવાજ તો કૃપાથી સંભળાય ?
 ફૂકી : છેક નીચે ભોયરામાં બાધુમ છે.
 ફૂક : આપણું ધિયેદર તો બીજા માળે છે.
 સૂત્રધાર : પણ ડમ ડમ ! તું કેમ સંભળતો નહોતો ?
 ડમડમ : તલ્લીન હતો અનુક્રિક સંભળવામાં [વોકમેન, ઠિયરફોન્સ બતાવે છે.]
 સૂત્રધાર : અને આ ? [ટચલી અંગળી બતાવે છે]
 ડમડમ : તલ્લીન હતો સર. બનેમાં
 સૂત્રધાર : પણ આ ટચલી આંગળી બતાવીને પૂરુ ચાય કે નહિ ?
 ડમડમ : એવો બેદ જ રદ્દો ન હતો. સર, સર્જન અને વિસર્જન, એક થઈ જાય હતો !
 સૂત્રધાર : ડમડમ આમ ન ચાલે હો.
 ડમડમ : બોસ, આમને કહોને પારાં કંડા છોડી દે.
 સૂત્રધાર : છોડી દ્યો. [બને કંડા છોડી દે છે ડમડમ કંંગકો કાઢીને વાળ ઓળો છે]
       ડમડમ !
 ડમડમ : વેસ બોસ.
 સૂત્રધાર : આમ બાધુમમાં બધું ભૂલીને ભયાઈ રહે એ ચાલે ?
 ડમડમ : શું ન ચાલે. સર ?
 સૂત્રધાર : નાટક

- સૂત્રધાર** : બનેને એક એક લાખ ?
પોલીસું : પાછા છેક ઉપર સુધી પહોંચતા કરવા પડેને !
પોલીસર : અપ દુ હોમ -
સૂત્રધાર : એક ડામ કરીએ. તમે બને આમ લગોવગ ઊભા રહો આંખો બંધ કરી દો.
પોલીસું : પતાવટ માટે ?
સૂત્રધાર : હા, પતાવટ માટે. [બને આંખો માંચી દે છે સૂત્રધાર દોરદુ લાવી બનેને મુશ્કેચાટ બાંધવાનો અભિનય કરે છે]
પોલીસર : બે યાર ક્યા કરતા હૈ ?
પોલીસું : આપજાને મુશ્કેચાટ બાંધી દીધા.
પોલીસર : પછી તારું આવી બનશો.
સૂત્રધાર : મારું આવી જ બનેલું છે. તમે બધારથી મુશ્કેચાટ છો હું અંદરથી
પોલીસું : બોલ, તારે અંદરથી છૂટવું છે ?
પોલીસર : કબૂતરની જેમ -
પોલીસું : ઉડાડી દઈએ...
પોલીસર : ફરરર... [આ દરમિયાન સૂત્રધાર હાઈક ભાગવેશને ખૂઝામાં જોયે છે]
સૂત્રધાર : બોલો, આ બે બધારથી મુશ્કેચાટ, મને અંદરથી મુશ્કેચાટને ફરરર... ઉપરી રાંકે તેમ છે [વિચાર પછી બે ડગ આગળ આવીને] કોઈ ઉડાડી રાંકે તેમ નથી આ જીવનમંચ પરથી ઓડિયન્સમાં કોઈની તરફ ધ્યાન જતાં યેસ, હાથ ઉંચો કરીને ઊભા પણેલાં બહેન, મેડમ બોલો, ઉપર આવતું છે ? ઓફકોર્સ આવો, યુ આર મોસ્ટ દેલકમ.
સ્ત્રી : [ભજવાં વસ્ત્રધારી સ્ત્રી નીચેથી જાતી જાતી જાતી ઉપર આવે છે - ભાવનાર્તન સાથે] પ્રેમની પીડા તો કોને કહિયે રે, હો મધુકર ! પ્રેમની પીડા તો કોને કહિયે
થાતાં ન જાણી ગ્રીત, જાતાં ગ્રાન્ઝ જાયે [પાખિયા ચઢે છે જાતાં જાતાં] [ઉપર આવીને] થાતાં ન જાણી ગ્રીત, જાતાં ગ્રાન્ઝ જાયે
હાથનાં કર્યા તે વાખ્યા હૈયે રે
હો મધુકર, પ્રેમની પીડા તે કોને કહિયે રે, હો મધુકર.
સૂત્રધાર : પ્રેમની પીડા કહો.
સ્ત્રી : સર, એમને ઉપર બોલાવોને પેલા...
સૂત્રધાર : ઊભા થઈ ગયા છે. ચાઈટ આવો, ઉપર આવો. [ભજવાં વસ્ત્રધારી પુરુષ ઉપર આવે છે]
સ્ત્રી : મારા આધ્યાત્મિક ગુરુ છે
પુરુષ : શી ઠીક માય સિપરિચ્યુઅલ ઘુસિલ ! અમે મુશ્કેચાટ બંધાયાં છીએ
સ્ત્રી : સિપરિચ્યુઅલ લદમાં !
મત્રધાર : આ જીવનમંચ પર શું ખેલ પાડવો છે ?
અદેતનો ઓંગળી જવાનો એક થઈ જવાનો.

સ્ત્રી : ગુરુજી કહે છે ચુંબન એ એક થવાનું પહેલું પગથિયું છે.

પુરુષ : રિપરિયુઅલ કીસ !

સૂત્રધાર : અભેદની ઉપાસનાનું નાટક ! દુ ઠટ.

પુરુષ : પ્રકૃતિ !

સ્ત્રી પરમાત્મા !

પુરુષ : આવ, એક થવાનો આરંભ કરીએ પ્રેમની પીડાનું શામન કરીએ

સૂત્રધાર : આવો તમને યોગ્ય, એકાત સ્થાને ગોકૃંદું જીવનમંચના નેપથ્યમાં અદૈતની ઉપાસના કરો. [બનેને નેપથ્યમાં પહોંચાડીને આવે છે.]

પ્રેમની પીડા તો કોને કાઢિયે રે, હો મધુકર

પ્રેમની પીડા તો કોને કાઢિયે ?

સૂત્રધારનું જાન, નેપથ્યમાંથી સમૂહ ધસી આવતા, અટકી જાય છે, ડમડમનું બને હાથનું કંદુ કૂકુ અને ડિગાડિગાએ પકડી ચાખ્યું છે અને ખોચીને લાવે છે.]

ડિગાડિગા : બોસ, આ રસ્તો ડમડમ બારણાં તોડીને લાવાં.

કૂક : જેદાન-જેદાન કરી દીધું !

કૂકી : ખખડાવી ખખડાવીને તો કાડાં દુખી જાયાં !

સૂત્રધાર : પણ અવાજ કેમ ન સંભળાયો ?

કૂક : કોને ? આ ડમડમને ?

સૂત્રધાર : મને, મને, અને આ માનવતા શ્રોતાઓને, પ્રેક્ષકીને.

ડિગાડિગા : હવે અવાજ તો ક્યાંથી સંભળાય ?

કૂકી : છેક નીરે ભોંયરામાં બાથરૂમ છે.

કૂક : આપણું લિફેટર તો બીજા માળે છે

સૂત્રધાર : પણ ડમ ! તુ કેમ સંભળતો નહોતો ?

ડમડમ : તલ્લીન હતો મ્યુનિક સંભળવામાં [લોકમેન, ઠિયરફેન્સ બતાવે છે.]

સૂત્રધાર : અને આ ? ટચલી આંગળી બતાવે છે]

ડમડમ : તલ્લીન હતો સર, બનેમાં

સૂત્રધાર : પણ આ [ટચલી આંગળી બતાવીને] પુરું થાપ કે નહિં ?

ડમડમ : એવો લેદ જ રસ્તો ન હતો સર, સર્જન અને લિસર્જન, એક થઈ જાયાં હતો !

સૂત્રધાર : ડમડમ આપ ન ચાલે હો

ડમડમ : બોસ, આમને કહોરે મારાં કાડાં છોડી દે

સૂત્રધાર : છોડી દો, બને કાડાં છોડી દે છે ડમડમ કોસકો કાંઠીને વાળ ઓળે છે] ડમડમ !

ડમડમ : યેસ બોસ.

સૂત્રધાર : આમ બાથરૂમમાં બધું ભૂલીને ભરાઈ રહે એ ચાલે ?

ડમડમ : શું ન ચાલે, સર ?

સૂત્રધાર : નાટક.

- સૂત્રધાર** : બનેને એક એક લાખ ?
- પોલીસું** : પાછા છેક ઉપર સુધી પહોંચતા કરવા પડેને !
- પોલીસર** : અપ દુ હોમ -
- સૂત્રધાર** એક કામ કરીએ. તમે બને આમ લગોલઅ ઊભા રહો. આંખો બંધ કરી દો
- પોલીસું** પતાવટ માટે ?
- સૂત્રધાર** • હા. પતાવટ માટે. [બને આંખો મીંચી દે છે. સૂત્રધાર દોરડુ લાવી બનેને મુશ્કેચાટ બાંધવાનો અભિનય કરે છે]
- પોલીસર** • બે ધાર ક્યા કરતા હૈ ?
- પોલીસું** આપજાને મુશ્કેચાટ બાંધી દીધા.
- પોલીસર** • પછી તારું આવી બનશો.
- સૂત્રધાર** • મારું આવી જ બનેલું છે તમે બહારથી મુશ્કેચાટ છો. હું અંદરથી બોલ, તારે અંદરથી છૂટવું છે ?
- પોલીસું** કબૂતરની જેમ -
- પોલીસું** ઉડાડી દઈએ...
- પોલીસર** • ફરરર... [આ દરમિયાન સૂત્રધાર હાર્દિક ભાગ્યેશને ખૂલ્ખામાં જોયે છે]
- સૂત્રધાર** • બોલો, આ બે બહારથી મુશ્કેચાટ, મને અંદરથી મુશ્કેચાટને ફરરર... ઉડાડી શકે તેમ છે [વિરામ. પછી બે ડા આગળ આવીને] કોઈ ઉડાડી શકે તેમ નથી આ જીવનમંચ પરથી. ઓડિયન્સમાં કોઈની તરફ ધ્યાન જતાનું હેઠાં, હાથ ઊંચે કરીને ઊભા થયેતાં બહેન, મેડમ બોલો, ઉપર આવતું છે ? ઓફકોર્સ આવો, યું આર મોસ્ટ દેવકમ.
- સ્ત્રી** • [ભગવાં વસ્ત્રધારી સ્ત્રી નીચેથી ગાતી આતી આવે છે - ભાવનર્તન સાથે] પ્રેમની પીડા તો કોને કહિયે રે, હો મધુકર ! પ્રેમની પીડા તો કોને કહિયે
- થાતાં ન જાણી પ્રીત, જાતાં પ્રાણ જાયે ટ્રિગાણિયાં ચહે છે જાતાં જાતાનું [ઉપર આવીને] થાતાં ન જાણી પ્રીત, જાતાં પ્રાણ જાયે હાથનાં કર્યા તે વાગ્યા હેયે રે
- હો મધુકર, પ્રેમની પીડા તો કોને કહિયે રે, હો મધુકર
- સૂત્રધાર** • પ્રેમની પીડા કહો.
- સ્ત્રી** • સર, એમને ઉપર બોલાવોને પેલા.
- સૂત્રધાર** • ઊભા થઈ રહ્યા છે. રાઈટ, આવો, ઉપર આવો. [ભગવાં વસ્ત્રધારી પુરુષ ઉપર આવે છે]
- સ્ત્રી** • મારા આધ્યાત્મિક ગુરૂ છે
- પુરુષ** • શી ઠંડ માર્ય સ્પિરિચ્યુઅલ ઘુસિલ ! અમે મુશ્કેચાટ બધાયાં છીએ.
- સ્ત્રી** • સ્પિરિચ્યુઅલ લવમાં !
- સૂત્રધાર** • આ જીવનમંચ પર શુ ખેલ પાડવો છે ?
- અદેતનો ઓંગળી જવાનો એક થઈ જવાનો.

- સ્ત્રી : ગુરુજી કહે છે ચુંબન એ એક થવાનું પહેલું પગથિયું છે.
 પુરુષ : સિપરિયુઅલ કીસ .
 સૂર્યધાર : અભેદની ઉપાસનાનું નાટક । હુ રીટ.
 પુરુષ : પ્રકૃતિ ।
 સ્ત્રી : પરમાત્મા !
 પુરુષ : આવ, એક થવાનો આર્દ્ધ કરીએ, પ્રેમની પીડાનું શરૂન કરીએ.
 સૂર્યધાર : આવો તમને વોઝ્ય, એકાત સ્થાને ગોઈદું, જીવનમેળના નેપથ્યમાં અદૈતની ઉપાસના કરો [બનેને નેપથ્યમાં પહોંચાડીને આવે છે.]
 પ્રેમની પીડા તો કોને કાઢિયે રે, હો મધુકર
 પ્રેમની પીડા તો કોને કાઢિયે ?
 સૂર્યધારનું જાન, નેપથ્યમાંથી સમૂહ ધર્મી આવત્ય, અટકી જાય છે. ડમડમનું બને લાથનું કંડું કૂક અને ડિગાડિગાબો પકડી રાખ્યું છે અને જેંચીને લાવે છે।
ઉદ્ઘાટિયા : બોસ, આ રહ્યો ડમડમનું બારબાં તેડીને લાખ્યા
 કું : ખેદનમેદાન કરી દીધ્યુ !
 કુરી : ખખખવી ખખખવીને તો કંડા દુખ્યી ગયા !
 સૂર્યધાર : પણ અવાજ કેય ન સંભળાયો ?
 કું : કોને ? આ ડમડમને ?
 સૂર્યધાર : મને, મને અને આ માનવતા શ્રોતાઓને, પ્રેસકોરે.
ઉદ્ઘાટિયા : હવે અવાજ તો ક્યાંથી સંભળાય ?
 કુરી : છેક નીચે બોંબરમાં બાધુરૂમ છે.
 કું : આપણું રિપેટર તો બીજા માળે છે
 સૂર્યધાર : પણ ઉધ ઉધ ! તુ કેમ સંભળતો નહોતો ?
 ડમડમ : તલ્લીન હતો, ઘુંઠિક સાંખળવામા [વોકમેન, ઠિયરફીન્સ બતાવે છે.]
 સૂર્યધાર : અને આ ? ટ્યાલી આંગળી બતાવે છે)
 ડમડમ : તલ્લીન હતો સર, બનેમાં
 સૂર્યધાર : પણ આ [ટ્યાલી આંગળી બતાવીને] પૂરું થાય કે નહિ ?
 ડમડમ : એવો બેદ જ રહ્યો ન હતો સર, સર્જન અને વિસર્જન, એક થઈ જણા હતાં !
 સૂર્યધાર : ડમડમ અમું ન ચાલે હો.
 ડમડમ : બોસ, આમને કહોને મારાં કોડ છોડી દે
 સૂર્યધાર : છોડી દો, [બને કોડ છોડી દે છે ડમડમ કાંસકો કાઢીને વાળ ઓળે છે.]
 ડમડમ :
ડમડમ : પેસ બોસ.
 સૂર્યધાર : આમ બાધરૂમમાં બધું લૂલીને લગાઈ રહે એ ચાહે ?
 ડમડમ : શું ન ચાહે, સર ?
 સૂર્યધાર : નાટક

- કૂકી - હે જુ મેં તો દરદ ધીવાની મેરો દરદ ન ગાને જોઈ
 સૂત્રધાર . મીરા, પ્રેમધીવાની
 કૂકી . દાર્શિ જનમ જનમ કી !
 સૂત્રધાર : કૂકી, આમ છબ છબ ન્હાવામાં ને ગાવામાં ભલી વાર નથી
 કૂકી સર, શેમાં ભલી વાર છે ? [સૂત્રધાર ક્ષજાભર અનિમેષ તાકી રહે છે]
 સૂત્રધાર . આઈ ડોન્ટ નો, કૂકી.
 કૂકી . તે સર, એ વગર આવા નાટ્યકાર, નટ, દિગદર્શક થઈ શકાય છે કરી ? સર
     કુમસે કમ મને ચાકર તરીકે તો ચાખો
 સૂત્રધાર : ના હો. પછી મારા ઘરમાં તપારે શું કરવું પડશે ખબર છે ?
 કૂકી બધુ કરીશ.
 સૂત્રધાર . જો કિલો મેથીનાં પાંડાં ચૂટવાં પડશે.
 કૂકી ચૂટીશ.
 સૂત્રધાર માથામાંથી જૂં વીજાવવી પડશે.
 કૂકી . જૂ ?
 સૂત્રધાર : મારી માને જૂ વીજાવાની હોબી છે, શોખ મારે ઠની પાંડે બેહવું પડે છે |
     વીચતો હોઉ તો કે બેટા જિગુ, લાય તારું માથું જોઈ આપું. કલ્યાંક સુણી
     માથામાં પાનીએ, પાનીએ લટુ ઊંચીનીચી કરીને જૂં શોધ્યા કરે. પછી જૂનું
     મને એટલે નિહાકો નાખે. અરેરે, જિગુ તાર માથામાં તો એકેય જૂ નાં
     [કૂકી સામે જોઈને] તારે મારી મા પાંડે જૂ વીજાવવી પડશે.
 કૂકી સર, લવ કે લિયે કુછ ભી કરેણા.
 સૂત્રધાર એ કઉ છું રહેવા દે, હરખપદુરી પાવાનું. હૂસ નીકળી જશે જો મારી મા
     રોજ પાણીનાં બેડાં ભરે છે માથે બે બેડાં અને કડવામાં ઘડો ઊંચીને
     સોસાયટીના નળમાંથી પુલી -
 કૂકી : પણ સર ઘરમાં નળ નથી ?
 સૂત્રધાર અધ્યો ડાન છે પણ માને બેડાં અને ઘડો ઊંચીને પાણી ભરે તો જ સપ
     થાય છે પાછા ભરીને આવે એટલે બૂમ પાડે જિગૂ... બટા, બેડુ ઉત્તરાવજે
     રોજ સવાર-સાંજ તને પાણી ભરવાં લઈ જશે.
 કૂકી . પણ કેટલું પાણી જોઈએ ?
 સૂત્રધાર : પાણીનું મહત્ત્વ નથી. મા કયે છે કે કડવ કાઢી થાય અને પેટ પદમણી જેવું
     પાતળું રિયે, પાણી ભરવાથી.
 કૂકી પણ -
 સૂત્રધાર . હવે કઉ છું સમજુ જા બીજી આવાં અદ્વાર વાનાં છે ધંટીએ લોટ દળવા
     અને ધંટુલે મગ ભરડવા બેસવું પડશે. અણ્ણાય થાપવાં પડશે. મા ચૂલ્હામાં
     અણ્ણાં મૂકીને જ રથે છે
 ડિગ્યાડિગ્યા : બોસ, પણ તમે આવા ઘરમાં કેવી રીતે રહી શકો છો ?
 . . . સો ઓડકારો ખાનારા આ કૂકની સાથે મા-બાપ-બાઈ કેવી રીતે રહેતાં હશે ?

કુન્દાલ : ટેવાઈ જયા છે સર, રાતે જો બિલકુલ ઓડકાર નો ખાંધા હોય તો મારું કુન્દાલ પૂછુંવા આવે : એવા તારી તબિયત તો ચારી છે ને ?

સૂર્યધાર : આવું છે

દેખાડિગા : એટલે સર નકાર્યું છે ?

સૂર્યધાર : આછ ડોન્ટ નો, દિખાડિગા

દેખાડિગા : મને તો સર બહુ ગમે છે !

સૂર્યધાર : શું ?

દેખાડિગા : આ લાઈફ, મસ્ત, આ ઈજમંચ પરના ખેતો, મસ્ત, જોપકે અત્યારે આ ઉપર આપડો ઉલબાં છીએ અને નીચે બેકાં બેકાં બધાં આપજાને જોઈ રહ્યાં છે ટબર ટબર સર, એક મસ્ત ગીત ગાઉં ? જરાક.

સૂર્યધાર : ગા દિખાડિગા, એક મસ્ત ગીત ગા, જરાક

દેખાડિગા : સર, લતપાણાએ ગાયેલું મસ્ત ગીત છે મેલ વોઈસમાં ન જવાય ?

સૂર્યધાર : તું જાય છે કે નહિ ?

દેખાડિગા : સર, રોજ, સાલ્લિનય બાઉ ? [સૂર્યધાર હકારમાં માથું છલાવે છે. દિખાડિગા અલ્લિનય સાથે ગાય છે.]

ભોડે પનઘટ એ નદ્વાલ છુંડ જથો રે

ભોરી નાજુક કલૈયાં મરોડ જથો રે ભોડે પનઘટો...

કકરી ભોડે મારી જગરિયા ક્ષેર હાલી

ભોરી સારી અનારી લિભ્રોય જથો રે

ભોરી નાજુક કલૈયાં મરોડ જથો રે. ભોડે પનઘટો...

[દિખાડિગા અટકે છે મંચ પરના સહુ 'વાહ વાહ' વગેરે ઉચ્ચારે સાથે તંલીઓ પડે છે.]

સૂર્યધાર : વાહ દિખાડિગા, મસ્ત એટલે મસ્ત મજા આવી જઈ કૂક !

કૂક : સર !

સૂર્યધાર : તારું કેમ છે ?

કૂક : સર, મને ય મજા આવે છે, કમસે કમ, લાઈફમાં હેતુ તો છે ને ? કૂકને પાડવાનો હેતુ ઓડકારની દવા કરવીશ રોજ કાતરથી નાકના વાળ કાપીશ અને રાહ જોઈશ [કૂકને બોલાવે છે.]

સૂર્યધાર : કૂકી તારે શું કહેતું છે ?

કૂકી : એવા તો કેટલાય રાહ જુરે છે ને કૂકને કૂક કરે છે પણ મને તો સર, ઉંઘમાં છબછબવાની મજા આવે છે !

સૂર્યધાર : આ બધાયેલાને પૂછીએ, પોલીસો પાસે જઈને] એ પતાવટ વાળા ! ઉંઘે છે ! બે વર્ષે એક આખી સ્લોચની બોટલ જટભયાવી ગયા છે એ જાગે, કુઞ્ચ અને બલભદ, તમારા વિના વૈનમાં કોણ જાશો ? [બંને જગાએ છે.]

પોલીસું : અમે ક્યાં છીએ ?

પોલીસર : ક્યાં છીએ ?

સૂત્રધાર : સારે જહાંસે અરદ્ધા-માં ધર્મની જ્ઞાનિ દૂર કરવા આવ્યા છે ।

પોલીસ્ટી : પત્નીએ ક્યા છે ધર્મ ? ક્યા છે જ્ઞાનિ ?

સૂત્રધાર : આવો, બંધાયેતા બંધાયેતા, ચાર પગે તાલમાં ફૂદતા ફૂદતા [બને ફૂદતા ફૂદતા આવે] ડિગાડિગા, પેલા અલિન ભગવાધારીઓને પ્રકૃતિ અને પરમાત્માને લઈ આવ. [ડિગાડિગા નેપથ્યમાં જાય અને લઈને આવે] શરીર અને આત્મા એક થયા કે નહિ ?

શ્રી : અમે રોજ આવીશું આ રંગમંચ પર એક થવા.

સૂત્રધાર : તે બધાર નથી રંગ અને મંચ તમારા મનમાં જ છે જેમ નીલ અને ગ્રીટિક મારા મનમાં છે. ધર્મ અને જ્ઞાનિ મારા મનમાં છે

ડિગાડિગા : સર, તમારા મનમાં ?

સૂત્રધાર : એટલે હુમન માઈન્ડમાં એ મંચ પર પણ છે, નેપથ્યમાં પણ છે અને નીચે પ્રેક્ષાગ્યારમાં પણ છે. કહે ડિગાડિગા, ક્યાંથી બોલવાનું ? નીલ અને ગ્રીટિકને ક્યાંથી બોલવાનું ?

ડિગાડિગા : સર, અમે કરો, પ્રેક્ષાગ્યારમાંથી બોલાવો.

સૂત્રધાર : પ્રેક્ષાગ્યારમાં જોઈને નીલ, ગ્રીટિક, ક્રિય અંન, પ્લાઝ [બને ઉપર આવે છે]

ગ્રીટિક : સર, અમે તો અત્મહત્યા કરી છે. ડેડ છીએ.

નીલ : શું અમ્ભારે બોલવાનું ?

સૂત્રધાર : હા તમે ડેડ છો પણ છો, સાંભળો છો અને બોલો છો હજારો વર્ષથી છે, બોલતા અને સૌભળતા.

ડિગાડિગા : સર, હુમન માઈન્ડમાં ?

સૂત્રધાર : અંદ્રકોર્ટ, હુમન માઈન્ડમાં જેમ હાર્દિક છે, ભાગ્યેશ છે હાર્દિક ! ભાગ્યેશ ! તરત મૃત પડેતા બને ઊભા થઈને સૂત્રધાર પાસે આવે છે] બોલ ભાગ્યેશ, બોલ હાર્દિક ! શું છે તમારો પણ ?

હાર્દિક : સર, ચાન્સ મળશે તો કોઈ કરોડપતિની છોકરીને પરજી જઈશ.

ભાગ્યેશ : સોપારી લઈશું પ્રોફેશનલ કિલર બનીશું, ડેયરેની કરીશું
[અચાનક મંચ પર સંપૂર્ણ અંધકાર]

સૂત્રધાર : અરે અચાનક લાઈટ ગઈ ! મંચ પરથી લાઈટ ગઈ છે. પ્રેક્ષકમિન્ટો, તમે અંધકારમાં, અંધકારને તાકી રહ્યા છો. તમે મને, અમને જોઈ શકતા નથી અને તમને સ્ફ્રેટ જોઈ શકીએ છીએ પણ તમદ્દરે કાન છે. આ અવાજ, આ શબ્દો, આ ભાષા તમે સાંભળી રહ્યા છો, તમે બધાં આંખો ભીંચીને પણ આંભળી શકો સમજો કે આંખો જ નથી કોઈ દશ્ય જગત નથી છે તો, અવાજનું જગત છે શબ્દજગત છે. ભાષાજગત છે, સમજો કે હું આઉ આ કાણો. તમે સહુ જીવો આ કાણો હરે કૃષ્ણ હરે કૃષ્ણ કૃષ્ણ હરે હરે

શિખ છે અને તાલબદ્ધ તાલી સ્વરો સાથે લિખાય છે.]

હરે ચમ હરે રામ, ચમ રામ હરે હરે

[બે વખત ગવાય બે વખત લિખાય પછી દરા સેકડ ભૌનમાં પસાર થાય]

હા, દશ સેકડ મૌનમાં પસાર થઈ ગઈ । સાઈ સેકડ મૌનમાં પસાર થઈ જાય તો ? હા, પાંચ, પદર, પચીસ મિનિટ - [હેઠે છે] એટલા દિવસો, એટલા દશો મૌનમાં પસાર થઈ જાય તો ! એટલી સેન્ચ્યુરિઝ મૌનમાં પસાર થઈ જાય તો । નાં હોય કાન, ન હોય અવાજ, છે એવાં મોં ન હોય અવાજ ઉત્પન્ન કરવાનું કોઈ, સજ્જવ દેહમી, તત્ત્વ ન હોય, ન હોય શ્રુતિ, ન હોય શ્રુતિની સ્મૃતિ, ન હોય મનુસ્મૃતિ, ન હોય અનુસ્મૃતિ, આપણ જ ન હોય, કાન જ ન હોય, ન હોય મંત્ર, ન હોય લોકશાહીનું તત્ત્વ, ન હોય છાપું, ન હોય મારો, મારો, કાપો, કાપો, ન હોય ફાટક, ટિકિટ, ટિકિટચેકર ન હોય આરોપ, ન હોય આપરાધ, ન હોય ન્યાય, ન હોય નાટક, ન હોય આશા, ન હોય ભાષા પજી છે, આશાઓ છે, ભાષાઓ છે, સપનાંઓ છે ગણ્યાં ગણ્યાં નહીં, વીજ્યો વીજ્યાય નહીં, તીવ્ય મારા મનમાં સમાપું જાધીને આશા હોય, ભાષા હોય, સ્વખ હોય, દિટલરને આશા હોય, ભાષા હોય, સ્વખ હોય આ જિગ્યુને પજી સ્વખ હોય, મારું ઉલ્કટ સ્વખ છે કેળું બનવાનું આઈ વોંટ ટુ બી આ બનાના, વેસુ, મારે કેળું બનવું છે, વિદ્રોષ માય રીમ ! [દશ સેકડ મૌનમાં પસાર થાય પછી મંચ પર પૂર્ણ પ્રકાશ થાય, મંચના અગ્રભાગમાં બચાબર વચ્ચે સૂત્રધાર નીચે બેદી છે આંજો બુધ છે, પાછળ ખુરસી પર વૃદ્ધ મા ચશમાં પહેરીને, પુત્રના માયામાં લટો ઊંચી નીચી કરીને જૂં શોદી છે, પછી મોં ઊંચું કરીને બોલે છે]

મા

: અરેરે, જિગ્યુ તાર માયામાં તો એકેય જૂં નથી ! [નિંખાસ નારો છે. પુત્રના માયા પર હાથ ફેરવે છે] ઊંઘી જિયો બટા ? કેટલા ઉજાગર કરે છે ! છો ઊંઘી જિયો ! પ્રકાશવટું માત્ર, નિદ્રાધીન સૂત્રધાર અને મા પર દશ સેકડ રહે. પછી પૂર્ણ અંધકાર]

● પરિષદ્વારા

યશવક્ષમી પુસ્તકાલય

ગુજરાત રાજ્યમાં કાર્યરત ગ્રન્થાલયોને પુસ્તકસહાય આપવાના ઉમદા આશાયી સદ્દ પશ્વકત પેડવા પરિવાર તરફથી રૂ. ૫૦,૦૦૦ (પચાસ હજાર)માંનું અનુદાન ગુજરાતી સાહિત્ય પરિપદને મળ્યું છે.

અનુદાનની રકમના વાજમાણી દર વર્ષ 'યશવક્ષમી પુસ્તકાલય સહાય' યોજના રૂપે પુસ્તકો બેટ આપવા માટે એક ગ્રન્થાલયની પરંદારી થાય છે પ્રસ્તુત યોજના નીજા વર્ષે મુશ્કેલી, તા વગલી, જી સાબરકાંક મુકામે આવેલી નવી સ્થપાયેલ ઉમાશંકર જોશી પુસ્તકાલયને રૂ. ૫,૦૦૦/-ની ઉમતનાં પુસ્તકો બેટ આપવામાં આવે છે

દાદીમા સ્મૃતિમાં અકબંધ છે, એમના કડક મિજાજને કારણે પરિવારના સૌ કોઈ ભારે સાવધાની રાજે એમનાથી કોઈ એમની અડફેટે ન આવે એની બધા ભારે કાળજી રાજે અમે છોકરાંઓ પણ એમની પૂજાવિધિમાં કે બપોરના આરામની પળોમાં ખલેલ ન પહોંચ્યીએ.

પ્રેમાળ પજ ભારે સવારમાં બા જ્યારે છાસ ફેસી કે એટબે માખજા તારવવાનું કામ દાદીમા માથે પછી અમને બાજરાના રોટલામાં તાજુ માખજા લગ્યાવી આપે અને તંસળી ભરીને તાજુ ઘાટી છાસ ગામના લોકોની પજ કતાર લાગી હોય છાસ માટે એ બધાને છાસ પજ દાદીમાએ જ આપવાનો અધિકાર પરંતુ પહેલાં અમને છોકરાંઓને શિરમજા ક્યારેક એકાદ બટકુ રોટલાનું ઓછુ ખરીએ તો તૂટી પડે અમારી બા ઉપર

“છોકરાંઓને ચા પીવડાવી લાગે છે !”

“બ્યાને ગાળો ન પડે એ કારણે અમે ઘણી વખત ભૂખ ન હોવા છતો દાદીમાના હાથનું શિરમજા તો જરૂર પજ ઓછું ન કરીએ”

*

અમારે બે ગાય હતી. એક વસુકી જાય ત્યાં બીજી ગાય દૂસરી થઈ બઈ જ હોય. નાનાં નાના વાછરડા-બદૂડાને છાસ-દૂધ પજ દાદીમા જ પાય. એક હતી ‘ભોડી’ ગાય. દાદીમા ‘ભોડી’ બોલે કે તૂર્ટ જ એ જાય ઉભી થાય. તેને દોહવાનો અધિકાર પજ દાદીમાને એને માટે જાણ પતાને અને નીરજા નાખે મારા પિતાશ્રી, પજ એ માટેનો જથ્યો તો દાદીમા જ નકી કરે. દાદીમાને બતાવ્યા વગર ‘ભોડી’ માટે દાદજી પજ કર્શું આપી ન શકે એક વખત અમને શેરડી ખવડાવ્યા પછી શેરડીનાં છોતાં દાદજીએ ભોડીને નાખેલાં તો દાદીમાએ સખત શબ્દોમાં દાદજીને ધમકતેલા. . .

“છોકરાંઓથી વિશેષ છે આ ગાય, એને કોઈ દી એઠવાડ પજ પાયો નથી ને તમે આ છોકરાવનાં ચૂસેલાં એઠ છોતાં નાખ્યા.” કહીને એમજો ભોડીને પણાળેલી.

રજકાની ભારીમાંથી બે-ત્રજા કોળી રજકો હાથમાં રાખીને ગાયને ખવરાવતા ખવરાવતા, બોલેલા :

‘સહજાનંદ સ્વામી જે ગાયનું દૂધ પીતા અનો રેલો છે મારી

‘ભોડી’ ગાય, દાદીમા અને... • બળવંત જાની .

આ ભોડી ગાય."

"મારા છોકરાવ અને એના માબાપના હાડ બધાજ્ઞા છે તારાથી" -

ગાયને પાણી પાવાનું પજી પણિયારેથી હાંડાનું જ. ક્ષયરેય વપસયેવા પાણીની ફૂર્ઝમાંથી વહુ પાણી પીતા નથી જોઈ ગાવડીને મેં ખારે કેળવી હતી દાદીમાંથે ભોડીને થોડી હતી દીગણી, પજી ખારે નાજુક. સાવ નાનકડી લાગે પજી ખારે ભરાવધાર શરીર પજી ચાર વેતર પછી પજી એવી ન હેઠલી એની શરીરસમૃદ્ધિ એમનું ઘાંડું હૂસળું ફિલ્પોટું દૂધ... આજે પજી નજરે તરવરે છે, પહેલી ટબૂડી ચડે, અમારા ઘરના ભીમનાથ મહાદેવને, પછી ફિલ્પોટા દૂધની ચા બને દાદીમા માટે. એનું દર્ઢી પજી મેળવે દાદીમા... ભોડીને ચચવવા લઈ જતો સૌંદે ભરવાડ પજી દાદીમાનો ભોડીપ્રેમ જાણે ભોડીને જાતે જ છોડી જાય અને ખીલે બાંધી જાય પજી સૌંદે ભરવાડ જ ભોડીની એક વાછરડી મોટી થઈ એટલે એને એક પરિચિત ખેડૂતને આપેલી એ દિવસે ભોડી ખૂબ ર્યાંભરેલી દાદીમા પજી ખૂબ જિજાયેવા ચાતે દાદીજીની બાજુમા સૂતેલા મને ઉકાડીને કહે કે, 'બારણું ખખડે છે, અને ભોડી ખોલરે છે, ખડકી ઉઘાડ ને વાછડી તો ક્યાંક પાછી નથી આવી ને'"

અધ્યાંત્રિકમાં ઘેરાયેલી આપે મેં ખડકી ખોલેલી દાદીમાં પજી પાછળ પાછળ દોડી અપેલા, બારણું ખોલતા જ વાછરડી સીધી ઢોડી જાયેલી એકબણિયામાં ભોડી પાસે. પછી તો એ વાછરડી પજી ભોડી જેવી જ બાતીજળ રંગવાળી ગાયના રૂપે રૂંગે ખીલી અને સમય જતાં ભોડી પજી ઘરડી થયેલી ત્યારે એની સુશ્રૂષા પજી ધતી દાદીમા દ્વારા જ

*

પછીથી સમય જતાં હું પજી સમજજ્ઞો થયેલો નિશ્ચાળેથી એક સાંજે ધેર આતું તો, દાદીમા મારી જ ચાહ જોતાં હતાં ઘરનું ચાતાવરજા ખારે ગમગીન હતું ભોડી ગાય ચારેય પગ ફેલાવીને ફળિયામાં લાંબી થઈ પડી હતી એના મોદામાંથી ફિલ્ફા નીકળતા હતા. આંખો ઊંચી ચઢી જાયેલી દાદીમા પગથિયે બેદી હતી હાથમાં ત્રાબાનો લોટો હતો.

મને કહે, "બેટા હાથમાં પાણી લે !"

મેં કહું, "શા માટે ?"

દાદીમા કહે, "ભોડી ગાયને એકાદશીનું પુષ્ય આપવાનું છે "

મેં કહું, "કેમ પુષ્ય આપવાનું ?"

દાદીમા કહે, "એનો જીવ જાય એ માટે !"

હું સમજી ચક્ક્યો નહીં. મને સમજતું ન હતું કે ગાયને મારવા માટે હું કેમ સંકલ્પ કરું ! મારી બાંધે પજી કહું, "બેટા ! બધાએ એકાદશીનું પુષ્ય આપ્યું પજી ગાયનો દેહ છૂટતો નથી... દાદીમા કહે છે તેમ તું પજી એકાદશીના ઉપવાસનું પુષ્ય આપ"

મેં જરા પ્રગાર અસ્ત્રગમાથી - રોષથી - ના કહી ને ઓરાગમાં દફ્તર મૂકવા ગયો. દાદીજીએ પજી ઓસરીમાં બેદી બેદી કહું, "બેટા એકાદશીના પુષ્યનો સંકલ્પ કરી લે ને ?"

મેં દાદીજીને કહું, "દાદીજ હું ગાયને મારવા માટે કેવી રીતે સંકલ્પ લઈ ?"

મારી ખૂલ્લવજ કોઈ સમજતું ન હતું. મને પજી મગજમાં બેસતું ન હતું. ગાય મરે એ માટે મારે સંકલ્પબદ્ધ રહ્યાનું. ગાય મરે એ માટે કેમ બધા જાપે છે ? ગાયનો જીવ જાય એની ચાહ જોતાં સૌ કોઈ મને સ્વાધી લાગતો.

પ્રાંતીય

સાહિત્ય

સમારંભના અધ્યક્ષ પૂજ્ય શાસ્ત્રીજી તથા મંચ પર બિરાજેલા
આદરશીય મહાનુભાવો,

મંચ પર બિરાજેલા મહાનુભાવોના બધાં નામ મારે માટે અત્યેત
આદરશીય છે અને આ સૌના નામ લઈને મારે સંબોધન કરવું જોઈએ.
પણ મંચ પર જ્યારે વધુ સંખ્યામાં મહાનુભાવો હોય છે ત્યારે કોઈકનું
નામ લેવાનું મારાથી રહી જશે એવી બીજી સતત રથ્યા કરે છે અને
સમયના દબાજા નીચે આવું થાય છે પણ ખરું આજે મુશ્કેલીઓના
જાડેજાસાહેલના વરદ હસ્તે જે પુસ્તકનું વિમોચન થયું તે પ્રીતિલક કરતાં
ત્રેસઠ થયાંની પ્રસ્તાવના પ્રવીષભાઈ દરજાએ લખી છે.
પુસ્તકવિમોચનની તારીખ નજીક હતી એટલે બે દિવસમાં બરસો પાનાં
વાંચી, એમજો અભ્યાસપૂર્ણ પ્રસ્તાવના લખી આપી તેમ છતાં,
પુસ્તકની મારી પ્રસ્તાવનામાં એમનો આભ્યાર માનવાનું મારાથી રહી
અયું ! આવું છે. એટલે અહીં એવો બોયણો ન થાય તે માટે સૌ
મહાનુભાવોને સહિયારું સંબોધન કર્યું આને અવિવેક ન ગણવા
વિનંતી.

વર્ષો પહેલાં મુખ્યમાં ભારતીય વિદ્યાભવનમાં જ્યોતીન્દ્ર દવેનો
સન્માન સમારંભ યોજાયો હતો. એ સમારંભમાં બધા વક્તાઓએ
જ્યોતીન્દ્રભાઈના બહુ વખાજા કર્યા આના પ્રત્યુત્તરમાં
જ્યોતીન્દ્રભાઈએ કંઈ હતું. “તમે મારે માથે પ્રશ્નસાનાં કેટલાં બધા
પુષ્પો મૂક્યાં છે ! હું હકારમાં માયું હવાવું અને કહુ કે આને લાયક
છું તોપણ પુષ્પો ખરી પડશે – અને નકારમાં ડેકું હવાવીને કહુ કે
હું આ પ્રશ્નસા માટે યોગ્ય નથી તોપણ પુષ્પો ખરી પડશે. આવી
સિદ્ધિમાં એક જ પ્રાર્થના કરું છું – ‘આસન સે મત ડેલ’
જ્યોતીન્દ્રભાઈ વેદાતી હતા, સિદ્ધિપ્રણ હતા એટલે એમજો હળવે
રહીને સૂચવી દીધુ કે સિદ્ધિપ્રણ મનુષ્ય પર પ્રશ્નસાની કશી અસર
થતી નથી. એના માથા પર પ્રશ્નસાનાં પુષ્પો મુકાય છે ત્યારે પુષ્પો
એના માથાને અડતાં હશે, પણ મનને અડતાં નથી. જ્યોતીન્દ્રભાઈ
આવું કહી શકે, પણ હું જ્યોતીન્દ્રભાઈની સિદ્ધિપ્રણતા ક્યાંથી વાતું ?
આમ છતાં, આ વખાજા સાચ્યા છે એમ હું કહીશ નહિં, પણ એનું
કારક્ષ એ છે કે એમ કહેવાની હિંમત નથી ! ‘આ વખાજા સાચ્યા
નથી’ એવું પણ નહિં કહું, કારક્ષ કે એવું કહેવાનું મન નથી થતું.

ધનજી કાનજી ગાંધી સુવર્ણચંદ્રક વેળાએ... • રત્નિલાંદ બોરીસાગર

એટલે હકારમાં કે નકારમાં ડેકુ હલાવ્યા વગર મારું માણું સિદ્ધ રાખીશ ને એ પુષ્પો મારા પાથે રાખવાની લાયકાત આજે ઓછી હોય તોપજ એને લાયક થવાની સાહિત્યસાધના કરતો રહીશ એવો ભાવ આ ક્ષણે ફદ્યમાં ઉભરાય છે

મુશ્કેલીનાંસાહેબને રજાકિતરામચંદ્રક એનાયત થથો ત્યારે એમજો કલું હતું કે આ ઉમરે કોઈ રોમાંચ થવાની વાત તો રહી નથી. જોકે ટોપીવાળાસાહેબ પર ઉમરની કોઈ અસર દેખાતી નથી. આ ઉમરે પજ તેઓ એવા ને એવા પ્રફુલ્લિત દેખાય છે પજ એમજો સાહિત્યના જે ઉચ્ચાં શિખરો સર કર્યા છે રે પછી એમને આવા કોઈ સન્યાનથી રોમાંચ ન પજ થાય. પજ હું આરું કહી શક્કતો નથી કે આ ચંદ્રક મળવાથી મને રોમાંચ નથી થતો. મોટી ઉમરે પજ પહેલી વાર લગ્ન થાય ત્યારે રોમાંચ કેમ ન થાય? એટલે હું ટોપીવાળાસાહેબની જેમ એરું કહી શકતો નથી કે આ ચંદ્રક મળવાથી મને રોમાંચ નથી થતો. ઉલટું કેટલાક બેન્નજ વાર પરજો છે તોપજ દરેક લગ્ને રોમાંચ અનુભવે છે, એમ આવા પ્રસ્તુતો જીવારે આવ્યા છે ત્યારે રોમાંચનો અનુભવ કર્યો છે ૧૯૫૬માં ચાજકોટની ધર્મન્દસ્થિકા કોલેજમાં પહેલા વરસમાં ભજતો હતો એ વખતે કોલેજ તરફથી સાહિત્ય મેડલ દ્વારા પોજાયેલી વાતસ્પર્ધિમાં મારી વર્ત્તી પ્રથમ આવી ત્યારે કોલેજ તરફથી ગૈલ્પચંડ મળેલો. એ વખતે - અસર વરસની ઉમરે - જે રોમાંચ અનુભવેલો એવો જ આ ચંદ્રક મળ્યાનું સુમાચાર મળ્યા ત્યારે થયેલો. ચાણીસ વરસની ઉમરે ગુજરાતી સાહિત્ય પરિપદનું જ્યોતીન્દ દરે પારિતોષિક મળ્યું કે તે પછીના વીસ વરસના સમયગ્રામમાં ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમીનો તજ પારિતોષિકો અને ઘનશ્યામદાસ શરૂઆત સર્વોત્તમ સાહિત્ય પુરસ્કાર મળ્યાં ત્યારે પજ એવા જ રોમાંચ અને આનંદનો અનુભવ મેં કર્યો હતો.

- પજ એક વાત છે આ રોમાંચ અને આનંદથી મારું અલિમાન પોષાતું નથી કે વધતું નથી. પજ પરમાત્માએ સાહિત્યસર્જનની જે શક્તિ મને આપી છે એ હું પ્રગટ કરી શક્યો લાગું છું એ ખ્યાલે આ આનંદ ને રોમાંચ છેવટે સતોષની લાગકીમાં હરે છે. મારી સર્જનયાત્રાનો પ્રારંભ ભલે, ગુજરાતી સાહિત્યમાં આધુનિકતાની મોસમ બેરી ત્યારે થયો. પજ સર્જકતા અનેનો મારો ખ્યાલ ઘજો જુનવાણી છે. આમાં મારું સંધાન છેક દલપત્રાય સાથે છે દલપત્રામે સર્જનશક્તિ અંગે કહું છે -

શક્તિ શાબ્દ અનેક તાળ સ્વરમાં, વાજની પેતી હિસે,
વાજની નહિ શક્તિ શાબ્દ વદ્વા, કર્તાની જુક્કિ હિસે;
સે ચીતે મુજ અતરે જાદીશે બુદ્ધિ ધરેલી હશે,
તેવા તક્કવિતક ચિંતા ચડત્તા, તેવી કવિતાં હશે.

ખામોનિયમભાષી જુદ્ધજુદ્ધ અનેક સૂર પ્રગટે છે પજ વિવિધ સૂરો પ્રજયાવવાની શક્તિ ખામોનિયમની પોતાની નથી. એ ખામોનિયમ જેણે બનાયું છે એજે આવા સૂરો પ્રગટે એવી એની રચના કરી છે આ દખ્યેત આપી દલપત્રામ પોતાને માટે કહે છે એ જ મારે માર વિશે કહેવાનું છે મારી સર્જનશક્તિ કર્તાની જુક્કિને આભારી છે એટલે આ સન્યાનથી થતા રોમાંચ કે આનંદથી મારું અલિમાન પોષાતું કે વધતું નથી. કર્તાની જુક્કિને પ્રગટ કરી શક્યાનો સતોષ અનુભવું છું.

મને આ સુવર્ણચંદ્રક હસ્યસર્જન માટે મળે છે મારા માટે આ ઘજી આનંદની બાબત

છે બધી જ ભાષાઓમાં હાસ્યલેખકો ઘણી ઓછી સુખ્યામાં - લગ્ભગ ગણ્યાંઅઠણ
 કહેવાય એટલા જ હોય છે અને છતા બધી જ ભાષાઓમાં હાસ્યસાહિત્યનો બહુ મહિમા
 કરવામાં આવતો નથી. દરેક ભાષામાં હાસ્યસાહિત્ય હંત્રિયામાં ધકેલાઈ જયેતું દેખાય છે
 થોડાં વર્ષો પહેલાં સરદાર પટેલ યુનિવર્સિટીના પ્રાધ્યાપક માન્દ્રાવાલ પટેલ અને હાત ઈઝેન્ડમાં
 વસતા અદમ ટ્કારવીએ 'વિ' સામયિક માટે મારો ઈન્ટરવ્યુ લીધેલો આમાં એમજો એક
 પ્રશ્ન સાહિત્યમાં હાસ્યનો ખાસ મહિમા નથી એમ કહી આ અંગે મારે શું કહેવાનું છે ?
 - એવો કરેલો. આના જવાબમાં મેં કહેલું કે આપણા સાહિત્યમાં પજી વર્ષબ્યવસ્થા પ્રવર્તે
 છે. આ વર્ષબ્યવસ્થાવળી વાત વિનોદબાઈએ - વિનોદ ભણે પજી કરી છે. પજી બનેએ
 સ્વતંત્ર રીતે કરી છે પજી અમે બેમાંથી કોઈએ એકબીજામાંથી ચોરી નથી કરી. એટલે
 આ એકસરખા બને લખાસ કોઈના જોવામાં આવે તો બેમાંથી એકાદ ચોરી કરી છે એવો
 વિચાર ન કરવો પજી great people think a like - મોટા માન્દ્રાવાલો સરખુ વિચારે
 છે એમ સમજવું હું, તો મેં કહેલું કે આપણા સાહિત્યમાં વર્ષબ્યવસ્થા પ્રવર્તે છે. કવિઓ
 બાલક્ષો ગણ્યાય છે અથવા કવિઓ પોતાને બાલક્ષ બજો છે કવિ જો માત્ર કવિ તરીકે
 જ પોતાનો ઉદ્દરનિર્વાહ કરવા માગે તો અની સ્થિતિ અર્કિચન બાલક્ષ જેવી જ હોય એમાં
 શંકા નથી. આપણા કેટલાક કવિઓ મોટર ફેરદે છે એ સાચું છે, પજી એ કવિ હોવાને
 કારણે નહિએ, કવિ ઉપરાંત કશુંક હોવાને કારણે એક કવિ પરછ્યા. કવિને પરશેલી આધુનિક
 યુવતીએ કવિને કશુંક, 'કવિવર ' (કવિવર એટલે કવિ છે એવો વર) મને રાધતાં આવકૃતું
 નથી.' વર્કવિએ એને આચાસન આપતાં કશુંક, 'પ્રિયે ! તું શિતા ન કર. તારે ચંધવું પડે
 એવી પરિસ્થિતિ ઊભી થવાનો આ ઘરમાં સંભવ પજી ઓછો છે.' એટલે મહિમાની દસ્તિએ
 પજી કવિઓ બાલક્ષ છે - જો એ માત્ર કવિ જ હોય ને કવિ આ ઉપરાંત કશુંક ન હોય
 તો આર્થિક દસ્તિએ પજી એ બાલક્ષવર્ભમાં જ આવે. વિવેચકો ક્ષત્રિયો છે. સાહિત્યકૃતિ
 જોતા જ એમને શૂર ચઢે છે. 'રીડ પડ્યે રજ્જૂત છૂપે નહિ, એમ રીડિઝ કર્યા પછી વિવેચક
 પજી છાનો-માનો બેસી રહી ન શકે ભલભલાને એ વાદી નાખે છે ક્ષત્રિયો જેમ
 જીવાલાલપ્રતિપાળ કહેવાય એમ વિવેચકો સર્જકપ્રતિપાળ હોય છે કોઈ સર્જક પર પ્રસન્ન
 થાય તો એને ન્યાલ કરી દે નવલક્ષ્યાકારો વૈશ્યો છે. કોઈ પજી ભાષાના સાહિત્યમાં કવિતાનો
 પુરસ્કાર ઓછામાં ઓછો અને નવલક્ષ્યાનો વધુમાં વધુ હોય છે નવલક્ષ્યાકાર પર લક્ષ્મી
 ને સરસ્વતી બને પ્રસન્ન થયા હોય છે. હાસ્યકાર વિચારો શૂદ્ર છે - મોટા ભાગના
 હાસ્યલેખકો બાલક્ષો હોવા છતા એમનું સ્ટેટ્રેસ પ્રાચીન સમયમાં શૂદ્રોનું હતું તેવું છે શાદ
 દગર કોઈ પજી સમયે કોઈ પજી સમાજને ચાલ્યું નથી તેમ હાસ્યકાર વગર ચાલતું નથી.
 નાના કે મોટા કોઈ પજી છાપાને હાસ્યની કોલમ વગર ચાલતું નથી. જૂની નાટકોમાં પજી
 કરુણારસના મુખ્ય નાટકની સમાંતરે કોમિક આવતું. જૂનીનવી ડિલ્બોમાં પજી નાયક-
 નાયિકાની ટ્રેજિડીની સમાંતરે જ્ઞાની વોકર, દેવેન વર્મા કે અસરાનીની કે ગુજરાતી ડિલ્બોમાં
 રમેશ મહેતા જેવાની કોમેડી હોય જ પજી શું ડિલ્બોમાં કે શું સાહિત્યમાં એનું સ્થાન
 બાપાયોડક્ટ જેવું. પજી છેલ્લાં થોડાં વર્ષોથી સ્થિતિ બદલતી ચાલી છે. અન્ય રસોના
 સાહિત્યસર્જનમાં ઉત્તમ કામ કરનાર સર્જકોની સાથે હાસ્યસાહિત્યના ઉત્તમ સર્જકો
 "સુખલાલ મહેતા, જ્યોતીન્દ્ર દવે, બકુલ નિપાદી અને વિનોદ બહુને પજી રજાજિતચયમ

ચેદક એનાયત થયો છે એ જ રીતે મુખ્યત્વે કવિતા, વાર્તા, નવલકથા કે લખિત નિબંધના ક્ષેત્રે કામ કરનારા સર્જકોને એનાયત થતો રહેલો આ ઘનજી કાનજી ગાંધી સુવર્ણચેદક હાસ્યસર્જન માટે અગ્રાઉ મધુસૂદન પારેખને તથા આજે મને એનાયત થયો છે હાસ્યકાર કરતા હાસ્યનું આ સન્માન છે એમ હું ગંગું છું ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ અને ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમીના પારિતોપિકો માટે હાસ્યને અતાયદી વિભાગ પણ હોય છે આ અવશ્ય એક શુભચિહ્ન છે સમાજમાંથી વર્ષાવ્યવસ્થાનું મહત્ત્વ ઓછું થતું જાય છે રાજકારણે જો પોતાનો ભાગ બજાવ્યો ન હોત તો વર્ષાવ્યવસ્થા આજે નાબૂદ થઈ ગઈ હોત પણ સાહિત્યમાંથી તો વર્ષાવ્યવસ્થા નાબૂદ થશે જ એવા શુભ શક્કન દિસે છે.

મારા નવા પુસ્તક 'તિલક કરતા તેસઠ થયાં' એનું વિમોચન આજે મુશ્રી જીડેઝસાહેબના વરદ હસ્તે સંપન્ન થયું. અખાનો જાણીતો છાપ્યો છે.

તિલક કરતા તેસઠ થયાં, જુપમાળાનાં નાડી ગય્યું,

તીરથ હરીકશી વાક્યાં ચરણ, તૌય ન પહોંચ્યો હરિને ચરણ.

આ પુસ્તકની તૈયારી શરૂ કરી, ત્યારે મને તેસઠ વર્ષ થયાં હતાં એટલે આ પુસ્તકનું નામ 'તિલક કરતાં તેસઠ થયાં' રાખ્યું છે. છાપ્યામાં જેની વાત છે, એનું તેસઠ વરસ સુધી તિલક કર્યે રાખવાનું એણે ગયું છે એવું આખાજીનું કહેવું છે મારું તિલક કરવાનું કેમ રહ્યું એ હું તો કેમ કહું ? પણ સાવ એણે નથી ગયું એવું લાગે છે, - આજે તો વાગે જ છે

૧૯૮૮ની સાતમી જૂનથી 'સંદેશ'માં મારી કોલમ 'મરકમરક' શરૂ થઈ. કોલમ લખવાનું શરૂ કર્યું ત્યારે મને સાહ વરસ પૂર્યો થવામાં હતાં. આ માનસ હવે નહિ પરણો એમ જેના તિશે બધા માનતાં હોય એ માનસ મોટી ઉમરે એકાએક પરણો ત્યારે સૌને જેવું આશર્ય થાય તેવું આશર્ય મેં કોલમ લખવાનું શરૂ કર્યું ત્યારે સૌને થયું હતું. હું કયારેય કોલમ નહિ લખ્યું એમ સૌ માનતાં હતાં અને એકાએક મારી કોલમ શરૂ થઈ એક ભાઈ સાહ વરસની ઉમરે પરણ્યા કોઈએ એણે પૂછ્યું, 'આટલાં વરસ જોંચી કાઢવાનું ને હવે રહી રહીને કેમ પરણ્યા ?' પેલા ભાઈએ કહ્યું, 'મોટી ઉમરે પરણવાના ઘણા લાંબ છે. પણ સારી નીકળે તો જિંદગીનાં જે થોડું વરસ રહ્યા હોય એ ચુખમાં જાય ને પણ સારી ન નીકળે તો આખાસન રહે કે હવે કયાં આની સાથે અંત્રે વરસ કાઢવાનું છે ?' એમ મોટી ઉમરે કોલમ લખવાનાય લાંબ છે. સારું લખાય તો વાચકોને આનંદ આવે. ને ખરાબ લખાય તો વાચકોને આખાસન રહે કે હવે લખીલખીને બિચારો કેટલાં વરસ આવું ખરાબ લખવાનો ? આમ છેલ્લાં વરસોમાં ખરાબ લખીએ તોપણ વાચકો કામાભાવથી જુબે છે પણ સૌએ પૂલ ઉમળકાથી મારી કોલમને આવકારી છે આ કોલમમાં પ્રસ્તિદ્ધ થયેતા લેખોમાંથી ચૂટેલી રચનાઓ આ પુસ્તકમાં મૂકી છે પ્રતીક્ષા દરજાએ આ પુસ્તકની પ્રસ્તપવનામાં પુસ્તકની પ્રશ્નાસા કરી છે મુશ્રી જીડેઝસાહેબે પણ પુસ્તકની પ્રશ્નાસા કરી છે. વાચકોને પણ જમણો એવી આશા છે

ગુજરાત સાહિત્ય સભાએ આ ચેદક માટે મને ધોરણ જણાયો એ માટે સાહિત્ય સભાનો રાસ્તી છું ચાહવું અને ચાહવું એને હું માનવજીવનની શ્રેષ્ઠ ઉપલબ્ધિ માનું છું આ ઉપલબ્ધિ માટે પણ અનુભવ કરું છું ફરી સૌનો આખાર. નખસાર.

સ્પર્ધીને

આંતરાંતીવ

માહિત્ય

ભારત વિરિધિ ભાષા, ધર્મ અને સંસ્કૃતિ ધર્યાવતો દેશ છે અત્યારે આપજે હિંડી, મરાઠી કે બંગાળી ભાષાના સાહિત્યથી મહદું અશે પરિચિત છીએ. પણ દક્ષિણ ભારતીય ભાષાઓને તેલુગુ, તમિલ, કન્ડ, મલયાલમના સાહિત્યનો આપજાને બહુ ઓછો-આછો પરિચય મળે છે પ્રસ્તુત હેખમાં છેલ્લા વીસ વર્ષોમાં, દક્ષિણ ભારતીય ભાષાઓની કવિતામાં જે સાહિત્યિક અંદોલનો થયા તેની રસ પડે તેવી વીગતો છે વિજ્યરાધવ રેડીએ જે રીતે આ ભાષાઓની વસ્તુઓમણી, નિરૂપણતરેણે અને તેને પ્રભાવિત કરનારો આંદોલનમૂલક સમાચારીન પરિબળોની વાત કરી છે તે ભાવક તરીકે આપજાને પણ સમગ્ર ભારતીય સાહિત્યના આવા અભ્યાસ માટે પ્રેરવા સક્ષમ છે આવો લેખ સૌની નજરે ચઢે એ માટે તેનો સારાનુવાદ કઢો કે ભાવાનુવાદ અહીં આયો છે।

માત્ર પડોશની બે-ભાષા ભાષાઓની તુલનાને બદલે આપજે વધારે ને વધારે સહવર્તી ભાષાઓની સાહિત્યિક પ્રવૃત્તિઓનું આકલન કે તુલના કરીએ એવો સમય હવે આવી ગયો છે એમ કરવાથી ભારતીય સાહિત્યની વિભાગનાને સાચ રીતે દર્શાવી આપવાનું પાયપ્રદ કાર્ય થશે.

વીસમી સદીના અંતિમ બે દાયક દેશને માટે અને વધારે તો દક્ષિણ ભારતને માટે મહત્વપૂર્ણ અને નિજાંધક રહ્યા છે. આ સમયગાળામાં જ દેશના રાજકીય, સામાજિક, ધાર્મિક, આર્થિક અને સાંસ્કૃતિક ક્ષેત્રમાં ઝડપથી પરિવર્તન આવ્યું દક્ષિણ ભારતની બધાં રાજ્યોમાં લોકોએ પ્રાદેશિક પક્ષોને શાસનતંત્ર સોંપ્યું. એ જ રીતે દક્ષિણ ભારતના ભાષા-સાહિત્યના ઠિકાસમાં પણ આ સમયખંડ વિશેપ મહત્વપૂર્ણ મનાય છે કારણ કે આ સમયમાં જ સાહિત્યમાં, ખાસ કરીને કવિતામાં વસ્તુગત અને શિલ્પગત પરિવર્તન થાય છે તેલુગુમાં 'વિરસમ' (વિપ્લવ રચયિતા સંયમ), દારા પ્રસ્તુત 'વિપ્લવ કવિતા', કન્ડમાં 'બેંડાય સાહિત્ય', તેલુગુમાં નારીવાદી આંદોલન દારા 'નારીવાદી કવિતા', મલયાલમમાં 'પેઙ્ગલોપુતુ' નામથી જાણીતી નારીવાદી રચનાઓ, તેલુગુમાં દાખિત સાહિત્યની અંતર્ગત દક્ષિણ

દક્ષિણ ભારતીય ભાષાઓમાં કવિતા •

મૂ.લે. વિજ્યરાધવ રેડી, ભાવાનુવાદ : પારુલ કુદર્પ દેસાઈ

કવિતા, કન્ડમાં ‘દુર્લિત ધનિ’ના નામથી ઓળખાતા સાહિત્યની અંતર્ગત શૂદ્ધ કવિતા, તમિજ ભાષામાં દુર્લિત કે જનતા સાહિત્યના નામથી ઓળખાતું સાહિત્ય અને એ જ રીતે તેલુગુના માઈનોરિટી સાહિત્ય’ અને એની અંતર્ગત ‘આઈનોરિટી કવિતા’ અથવા ‘મુસિલિમ કવિતા’ – વચેરેનો આવિર્ભાવ આ સમયમાં જ થયો આ ચારેય બાપાઓમાં આ કાબ્ય પ્રવૃત્તિઓ વિશે સતત લખાતું પણ રહ્યું છે

વિશ્વાખાપદુનમ્ભમાં આવ્યોક્રિત તેલુગુના મહાકવિ ‘શ્રી’ની ખાલિપૂર્તિના ઉત્સવ પ્રસંગે ૧૯૭૦થી ‘વિરસમ’ની સ્થાપના સાથે ‘વિખ્યાત કવિતા’ને આરંભ થયો મન્દ્રાય છે ‘વિરસમ’ના સભ્યો દ્વારા લખાયેલી કવિતાને જ ‘વિખ્યાત કવિતા’ કહેવાય છે. એમણે આ કવિતામાં લોકેનું લોહી ચૂસુનારા મૂર્ઝિવાદી કે જમીનદારની વિરુદ્ધ સશાસ્ત્ર કાર્તિનું આદ્ધરાન કર્યું કહેવાય છે કે વિરસમના કવિઓએ પોતાની પેનોનો જનોના રૂપમાં ઉપયોગ કર્યો હતો. વિરસમના સભ્યોની રચનાઓએ આંધ્રપ્રદેશમાં નકસલવવાદી આંદ્રોલનને ગ્રોત્સાહિત કર્યું છે. ચાંદ્યસરકારે કવિઓની ઘરપકડ કરી એટલું જ નહીં, કાબ્યસંકલનો પર પ્રતિબધ પણ મૂક્યો. વિપુરનેની શ્રીનિવાસ તેમની કવિતામાં કવિતાને જીવન આપી હથિયાર બનાવવાની વાત કરે છે તો કન્ડના કવિ ગોપાવકુઞ્ચા અદ્દિગ સમાજમાંથી બલાચારને ઉખાડી ફેકવા માટે યુવાન પેઢીને આ રીતે આદ્ધરાન કરે છે.

આ છોડને પૂણમાંથી ઉખાડી નાંખો

કૂપણોને કચરી નાંખો

તમારા હાથ છે કુલાડી દાંડી, કસવા અને છરી

જાઓ

ફસવ વલ્લો, આપી દુનિયાને કણવા દો, ફૂલવા દો.

સંયુક્ત રાખ્રેસંધ દ્વારા ૧૯૭૫નું વર્ષ અંતરચાખ્રીય મહિલા વર્ષ તરીકે જાહેર થયું ત્યારે અંતરચાખ્રીય નારીવાદી આંદ્રોલનમાંથી પ્રેરણા લઈને તેલુગુ સાહિત્યમાં કેટલીક કવિત્રીઓએ કાબ્યો રચ્યા તેમાં પાર્કસવાદી વિચારધારાનું અનુસરણ કરતી કવિતાઓ છે, તો નારીમુક્ષિ માટે પોતીકો અવાજ ઉદ્ઘાતી કવિતાઓ પણ છે પુરુષના આધિપત્યથી દબાયેલી લાખો સ્ત્રીઓને કેન્દ્રમાં રાખીને આ કાબ્યો રચાયા છે. દિંગવિરક્ષા એટલે કે પુરુષનું સન્યાન અને સ્ત્રીનું અપમાન અને દિંગવિલેદન એટલે સમાજમાં પુરુષની ભૂમિકાને શ્રેષ્ઠ કે મહત્વપૂર્ણ માનવી અને સ્ત્રીની ભૂમિકાને ઉત્તરસી કે ઓછી મહત્વની માનવી પરંપરાથી આલી આવેલી આ બંને માન્યતા આમેનો વિરોધ કે વિદોહ તેમની કવિતામાં વિખ્યાતવસ્તુ બનીને આવે છે. એક એવું નિરીક્ષણ પણ અહીં મળે છે કે પ્રમારવેદના, ઋતુધર્મ, સંભોગ જેવા વર્ણિત રિપયો પણે અહીં નિર્ભવતાથી કાબ્યરૂપ પામે છે. સ્ત્રીઓનો સૌધી વધારે સમય જ્યાં પણાર થાય છે એ ‘રસોડું’ યદ્વી કવિતાનો વિપય બની આવે છે તેલુગુ કવિત્રી વિમલા રસોગને મૌય ચાકસ્થી બીધ સાથે સરખાવીને અને ધ્વસ્ત કરવાનું, એનો નાશ કરવાનું આદ્ધરાન સ્ત્રીઓને કરે છે તો કન્ડ કવિત્રી વૈદેહી પોતાની કવિતા એડુગેભને હુદુગીયાં પત્ર કરે છે કે જીવારી છેકરી માટે રસોડું જ થર છે એ પિયર છોય કે સાસરું, એ જ એનું થર એવું કેમ? કોઈને ખબર નથી. મતથાતમાં નારીવાદી સાહિત્યને ‘પેફ્ટોષુતુ’ કહેવાય છે. ‘પેફ્ટોષુતુ’ એટલે ‘સ્ત્રીસ્તેપતા’. આ શબ્દ શુદ્ધ દ્વારા શબ્દ છે,

આંતરાધ્યાત્મિય

સાહિત્ય

ભારત વિવિધ ભાષા, ધર્મ અને સંસ્કૃતિ ધર્યાવતો દેશ છે અત્યારે આપણે હિંદુ, મરાಠી કે બગાળી ભાષાના સાહિત્યથી મહદું અશે પરિચિત છીએ. પણ દક્ષિણ ભારતીય ભાષાઓ તેદુઝું ટાંગિ, કન્ડા, મલયાલમના સાહિત્યનો આપજાને બહુ ઓછો-આછો પરિચય મળે છે પ્રસ્તુત લેખમાં છેલ્લા વીસ વર્ષોમાં દક્ષિણ ભારતીય ભાષાઓની કવિતામાં જે સાહિત્યિક આંદોલનનો થયા તેની રસ પડે તેવી વીજતો છે રિઝયરાઘવ રેડીએ જે રીતે આ ભાષાઓની વસ્તુસમગ્રી, નિરૂપજ્ઞતરેણો અને તેને પ્રભાવિત કરનારાં આંદોલનમૂલ્યક સમકાળીન પરિબળોની વાત કરી છે તે બાવક તરીકે આપજાને પણ સમગ્ર ભારતીય સાહિત્યના આવા અભ્યાસ માટે પ્રેરવા સંક્ષમ છે. આવો લેખ સીની નજરે ચરે એ માટે તેનો સાચાનુવાદ કહો કે બાવાનુવાદ અહીં આપ્યો છે।

માત્ર પડોશની બે-ત્રણ ભાષાઓની તુલનાને બદ્દે આપજો વધારે ને વધારે સહવર્તી ભાષાઓની સાહિત્યિક પ્રવૃત્તિઓનું આકલન કે તુલના કરીએ એવો સમય હવે આવી જયો છે એમ કરવાથી ભારતીય સાહિત્યની વિભાવનાને સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવી આપવાનું પાયારુપ કર્યું થશે.

વીસમી સદીના અંતિમ બે દશકો દેશને માટે અને વધારે તો દક્ષિણ ભારતને માટે મહત્વપૂર્ણ અને નિર્ણાયક રથ્યા છે. આ સમયગ્યાળામાં જ દેશના રાજકીય, સામાજિક, ધર્મિક, આર્થિક અને સંસ્કૃતિક ક્ષેત્રમાં ઝડપથી પરિવર્તન આવ્યું દક્ષિણ ભારતનાં બધાં રાજ્યોમાં લોકોએ પ્રાદેશિક પદ્ધોને શાસનતંત્ર સોંપ્યું. એ જ રીતે દક્ષિણ ભારતના ભાષા-સાહિત્યના ઠિઠિાસમાં પણ આ સમયપણે વિશેષ મહત્વપૂર્ણ મન્યાય છે. કારણ કે આ સમયમાં જ સાહિત્યમાં, ખાસ કરીને કવિતામાં વસ્તુગત અને શિદ્ધપગત પરિવર્તન થાય છે તેલુગુમાં 'વિરસમ' (વિષલવ રચયિતાન સંઘમ) દ્વારા પ્રસ્તુત 'વિષલવ કવિતા', કન્ડામાં 'અડાય સાહિત્ય', તેલુગુમાં 'નારીવાદી આંદોલન દ્વારા 'નારીવાદી કવિતા', મલયાલમમાં 'પેણ્ણોષ્ટુ' નામથી જાણીતી નારીવાદી રચનાઓ, તેલુગુમાં દ્વિતી સાહિત્યની અંતર્ભર્ત દલિત

દક્ષિણ ભારતીય ભાષાઓમાં કવિતા •

મૂ.લે. વિજયરાઘવ રેડી, ભાવાનુવાદ : પારુલ કંદ્રપ દેસાઈ

કવિતા કન્ડમાં દર્શિત ધ્વનિના નામથી ઓળખાત્મા ચાહિત્યની અંતર્ભત શૂદ્ર કવિતા, તમિન ભાષામાં દર્શિત કે જનતા ચાહિત્યના નામથી ઓળખાતું ચાહિત્ય અને એ જ ચીતે તેવુંના માઠનોરિટી ચાહિત્ય અને એની અંતર્ભત આઈનોરિટી કવિતા અવગ મુલ્લિમ કવિતા - વરેણે આરિભરિ આ ચમયમાં જ થયો આ ચારેય ભાષાઓપાં આ કાચ પ્રવૃત્તિઓ ઉંઘે સતત લખતું પણ રહ્યું છે.

રિશાભાપદ્ધનમ્ભમાં આપોજિત તેવુંના મહાકબિ 'શ્રી'ની પઢિપૂર્તિના ઉત્તેજ પ્રસંગે ૧૯૭૭માં વિરસમની સ્વાપના ગાથે 'રિષ્વત કવિતા'નો આરંભ થયો મનપ છે વિરસમના રાખ્યો કરા લખાપેલી કવિતાને જ રિષ્વત કવિતા કહેવાય છે. એમણે આ કવિતામાં લોકોનું લોહી ચૂસુનાચ મૂર્ખીવાદી કે જમીનદારની રિદુદ્દ સશાસ્ત્ર કોર્ટનું આહુચાન કર્યું. કહેવાય છે કે વિરસમના કવિઓએ પોતાની જેનોનો જનોના રૂપમાં ઉપયોગ કર્યો હતો. વિરસમના સભ્યોની રચનાઓએ આંગ્રેપ્ટેરામાં નકસાવવાદી આંદોલનને પ્રોત્સાહિત કર્યું છે. ચાજુસરકારે કવિઓની ધરપકડ કરી એટણું જ નહીં. કાલ્યસંકલનો પર પ્રતિબંધ પણ મુક્ક્યો રિપુરનેની શ્રીમિત્રાસ તેમની કવિતામાં કવિતાને જીવન આપી જવિધાર બનાવવાની વાત કરે છે તો કન્ડના કવિ જોપાલકુઞ્ચા અર્દિન સમાજમાંથી બખાચારને ઉખાડી ફૂકવા માટે યુવાન પેદીને આ રીતે આહુવાન કરે છે.

આ છેદને મૂળમાંથી ઉખાડી નાખો

કૂપનોરે કર્યારી નાખો

તમારા લાય છે કુલારી, દારી, કરવત અને છી

અનો

ફરબ વાંચો, આખી દુનિયાને ફાણ દે, ફૂલવા દે.

સંપુર્ણ રાખ્રંધે કરા ૧૯૭૭નું દર્શ અંતરરાષ્ટ્રીય મહિલા દર્શ તરીકે જાહેર થયું ત્યારે અંતરરાષ્ટ્રીય નારીવાદી આંદોલનમાંથી પ્રેરણા વઈને તેવુંનું ચાહિત્યમાં કેન્દ્રીક કવિધીઓએ કાચ્યો રથ્યાં તેમાં માર્કસવાદી રિચારથારાનું અનુભરણ કરતી કવિતાઓ છે. તો નારીમુક્ષ્ટ માટે પોતાંકો અવાજ ઉદ્ઘાતતી કવિતાઓ પણ છે. પુરુષના આધિપત્યથી દાખાપેલી લાખો સ્ત્રીઓને કેન્દ્રમાં રાપીને આ કાચ્યો રથ્યાં છે. વિનારિલક્ષણ એટબે કે પુરુષનું સુન્માન અને સ્ત્રીનું અપમાન અને વિનારિલેન એટબે સમાજમાં પુરુષની ભૂમિકાને ક્રેઝ કે મહાત્રપૂર્ણ માનવી અને સ્ત્રીની ભૂમિકાને ઉિતરતી કે ઓછી મહત્ત્વની માનવી પરંપરાથી ચાલી આવેલી આ બંને માન્યતા સામેનો વિરોધ કે વિદોહ તેમની કવિતામાં રિષ્વતલેનું બનીને આવે છે. એક એવું નિરીક્ષણ પણ અહીં મળે છે કે પ્રસંગવેદના, જન્તુધર્મ, સંભોગ જેવા વર્ણિત રિષ્વતો પણ અહીં નિર્ભયતાથી કાચ્યુદ્ધ પામે છે. સ્ત્રીઓનો સૌથી વધારે સમર જૂધાં પસાર થાય છે એ રસોડું પણી કવિતાનો રિષ્વત બની આવે છે. તેવું કવિધી રિષ્વત રસોડને મોટા રથ્યારી જીથ ગાથે સરખાવીને એને ધસ્તા કરવાનું એનો નાશ કરવાનું આહુચાન સ્ત્રીઓને કરે છે તો કન્ડ કવિધી વૈદેહી પોતાની કવિતા એડુચેમને હુકુમીઓં પ્રક્ર કરે છે કે જીચારી છોકરી માટે રસોડું જ થર છે. એ રિષ્વત છોય કે આચરણ એ જ એનું થર એનું કેમ ? ક્રેને પલ્લર નથી. પદ્ધતિમાં નારીવાદી ચાહિત્યને પેફ્લેષુનું કહેવાય છે. પેફ્લેષુનું એટબે 'સ્ત્રીસંપત્તા'. આ રાખ્ય શુદ્ધ દરિદ શબ્દ છે.

છંદોવિધાન

છંદ અને કવિતાને નિકટનો સંબંધ છે. કોઈ પણ કાવ્ય શબ્દનું રૂપ લેતા પૂર્વે છંદોવિધાનું પ્રગટ થાય છે છંદ કે લયમાં તેને અનુરૂપ વિચાર કે જિબને આવિષ્કૃત કરવાનું સામર્થ્ય હોય છે છંદ સંગીતમાં ઉપકરણ છે અને કાવ્યમાં સંગીતમયતા ઊભી કરવા માટે કોઈ ને કોઈ રૂપે છંદનિયોજનની આવશ્યકતા રહે છે છંદનો કોશઅત અર્થ વજનના માપ, છંદ, વૃત્ત, તકતીઅ, કાવ્યપદના અક્ષરોને ગણ્યી માત્રાઓ દ્વારા બરાબર કરવા એવો થાય છે વજનથી શેરનું ચૌદ્દી અને પ્રભાવ દિગુંઝિત થાય છે હાલી કાવ્યમાં છંદને આવશ્યક માનતા નથી, પરંતુ નજીમી રામપુરી તેમના મત થાએ સહમત નથી. તેમના મત અનુસાર શેર માટે વજનને અનિવાર્ય ન માનનારા કવિઓ દાર્શનિક પરંપરા થાએ નિસબ્ધ ધર્યારે છે દર્શનશાસ્ત્ર અને કાવ્યશાસ્ત્ર બંનેમાં શેરની પરિભ્રાણ મિન છે હામેદ અલ્લા અફસરના મતે છંદોબદ કાવ્ય પ્રભાવશાળી હોય છે અને પ્રભાવકતા શેરનો ઉત્તમ ગુણ છે શેરને પોતાના સર્વોત્તમ ગુણથી વચિત થયું એ શેરિયતથી વચિત થયું છે તેથી શેર માટે વજન અનેવાર્ય છે.

‘અઝલ’ શબ્દ અરબી ભાષાનો છે, પરંતુ ગાજલ કાવ્યપ્રકાર એ ફારસી ભાષાની દેન છે અઝલ ફારસી-ઉર્દૂ ભાષાઓ દ્વારા ગુજરાતીમાં અવતરી છે ગાજલના મૂળ ૧૮ અરબી ફારસી છંદે છે ગાજલ કોઈ પણ એક છંદમાં સાંદર્થ રચાય છે એ એની પ્રાથમિક શરત છે અરબી કવિતામાં છંદને ‘બહર’ કહે છે અને સમગ્ર કાવ્યશાસ્ત્રની સાંચેપાંગ શાસ્ત્રીય ચર્ચા કરતા શાસ્ત્રને ‘અરૂજ’ કહે છે ‘અરૂજ’નો શાબ્દિક અર્થ ‘અભરાઈ ઉપર બ્યવસ્થિત કમમાં વાસણ ગોઠવવા’ એવો થાય છે અર્થાત् અહીં બ્યવસ્થિત ગોઠવણ પર ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે અરબીમાં ‘બહર’નો અર્થ સમુદ્ર થાય છે. જેમ સમુદ્રમાં અસંખ્ય લહેરો ઉઠે છે, એમ બહરમાં પણ માત્રાઓની વધણને કારણે પરિવર્તન થવાથી અસંખ્ય પેટા છે ઉદ્ભબે છે અરબસ્તાન અને ઈરાનમાં પૂર્ણછિદનો ઉપયોગ થાય છે, જ્યારે આપણે ત્યાં મુસભન એટલે કે અસ્તસ્તબનો ઉપયોગ થાય છે. એમાં ઘણા કવિઓ તડજોડ કરે છે, કારણ કે એ આપણી કાવ્યચેતનાને ઉપકારક છે

ફારસી - ઉર્દૂ - ગુજરાતી ગાજલ • રશીદ મીર

અરૂળ કાય પ્રકારનો મેળ છે એનો વિવાદ ચાલે છે. કોઈ તેને ધરનિમેળ, કોઈ શુભતિ સમૂહમેળ, કોઈ અક્ષરમેળ તૈ કોઈ માત્રામેળ તરીકે ઓળખવે છે. જગતને માત્રામેળી જસ્તાની પદ્ધતિ વધુ વૈજ્ઞાનિક હોવા છ્ટાં પણી વાર વજનમાં વધનો ખાંગો પડવાનો આપણો અનુભવ છે. તેથી આપણી બાપાના બંધુરાસ્ત સાથે અરબી-ક્ષરસી છઠેના અનુકૂલનાની દિશામાં હજુ પણ સંશોધનને અવકાશ છે, એમ આપણે માનવું રહ્યું.

જગતના છંદોનું જસ્ત વિભાજન - વધુ જુદુની તકતીઅ વિભિત્તિ સ્વરૂપે નથી, જ્ઞાનું ઉચ્ચાર પ્રમાણે થાય છે. શેરને માપવા માટે ડેટલાઇ નિશ્ચિત સર્ટિફિચલ છે. તેનાથી બદ્ધર સર્જારૂપ છે. આવા સંભોની સંખ્યા ૮ છે. આ આઈ અરકાન રુક્નનું (૧. ૨.) પેસી બે પાંચ અક્ષરી અને છ સાત અક્ષરી છે. રંભુ આરબોની લઘનશીલીનો મુખ્ય આધાર હોવાથી અરૂળની વગભગ બધી જ પરિભાષાઓ તંબુની સામગ્રીને કેન્દ્રમાં રાખીને કરવામાં આવી છે. જે રીતે તંબુનો આધાર થાંબલા પર હોય છે એ રીતે શેરનો આધાર રુક્ન-જસ્ત પર હોય છે. એમાં અક્ષરોની સંખ્યા નિશ્ચિત હોય છે. આ કંપ ચાર પ્રકારનો છે -

૧. સબથે ખણીફ - સરળ દ્વિવર્ણી : -

૨. સબથે સર્કીલ - ૪૫ દ્વિવર્ણી : - -

૩. વતદે મજબૂઅ - વિવર્ણી અંતિમા હલતા : - -

૪. વતદે મફરુકા - વિવર્ણી મધ્યમા હલતા : - -

જગતના મૂળ આઈ જસ્તનો આધીજસ્ત 'ફભબ' છે. આ આઈ જસ્ત અને તેમનું લગ્નાત્મક સ્વરૂપ નીચે પ્રમાણે છે.

૧. ફાભિલુન્ન : જા - વગા મુતદ્ધરિક બહરનો જસ્ત

૨. ફડિલુન્ન : વગા-જા મુતકારિલ બહરનો જસ્ત

૩. મઝા મીલુન્ન : વગા-જા-જા હજુ બહરનો જસ્ત

૪. મુસ્તફ મિલુન્ન : વગા-વગા રજીઝ બહરનો જસ્ત

૫. ફા મિલા તુન્ન : જા-વગા-જા રમત બહરનો જસ્ત

૬. મુઝ અલ તુન્ન : વગા-વ-વ-જા વાફિર બહરનો જસ્ત

૭. મુત કા મિલુન્ન : વ-વ-જા-વગા કામિલ બહરનો જસ્ત

૮. મફ રી વાન્દ : જા-જા-જાવ મુક્તાખ બહરનો જસ્ત

ઉપર્યુક્ત જસ્તનો કોઈ શાબ્દિક અર્થ નથી એ ડેવણ માત્રાઓની સંખ્યા જસ્તાની વદસ્થા માત્ર છે. આ આઈ સંભોને આધારે અરબી રિંગળજાસ્તી ખલીબે નીચે પ્રમાણેના ૧૫ છંદે જસ્તાથી છે.

૧. તવીલ, ૨. મદીદ, ૩. બસીત, ૪. કામિલ, ૫. વાફિર, ૬. રમત, ૭. હજીલ, ૮. રજીઝ, ૯. મુનસરહ, ૧૦. મુઝગરિઅ, ૧૧. જરીઅ, ૧૨. ખણીફ, ૧૩. મુજતસ, ૧૪. મુક્તાખ અને ૧૫. મુતકારિલ. ત્યાર પછી અભુલહસન અફિશો એમાં ૧૬મી બહર મુતદ્ધરિક ઉમેરી આ બહરો પેસી તવીલ, મદીદ, બસીત, વાફિર અને કામિલનો ઉપયોગ અરબી કવિતામાં જ થાય છે. અન્ય જસ્ત બહરો જરીદ, કરીલ અને મશાલીલ ઈરાની કવિઓની શોઇ છે. આમ કુઝ ૧૮ બહરો પેસી સાત બહરો મુકરદ (અર્પણ) પ્રકારની છે એમાં એક જ જસ્તની આવૃત્તિ થાય છે. જ્યારે ૧૨ બહરો મુરક્કબ (મિત્રઅખંડ) પ્રકારની

છે જેણાં બે ગજની આવૃત્તિ થાય છે છુદશાસ્ત્રમાં આ મૂળ ૧૮ બહરો જ મહત્વની છે આ બહરોના વિવિધ સ્તરોની માત્રામાં ભિશ્વક્રાંતિ કરીને અનેક પેટ્ર બહરોનું સર્જન કરી શક્યા છે એક જ પ્રકારના સ્તરોના આવર્તનથી બનતા છુદો મુફર્દ કહેવાય છે. તેમાં ક્ષેત્ર માત્રામોની વધધટ ધતી નથી તેથી તેને સાલિમ-અખેડ કહેવામાં આવે છે છે આપણે આ મૂળ બહરોને અહીં ઉદાહરણસહ સમજુંાં.

૧. હજુ અષ્ટસ્તંભી : લગ્નાત્મક રૂપ - 'મફન બી લુન્ડ - લગ્નાગ્ના'ના ઉપર નીચેની બને પંક્તિઓમાં ચાર-ચાર આવર્તનો

ઉદાહરણ : ૧. અવનના જળને ડહોળીને અમે ચૂપ થઈ જયા છીએ,
ચરજા મૃગજળમાં બોળીને અમે ચૂપ થઈ જયા છીએ
- મનોજ પટેલિયા

૨. બલે લપકાભરેલો છે છત્તા અંગાર વેચુ છુ,
મને નીચો નમાવે એ બધો આભાર વેચુ છુ.
- મનહર પોઢી

હજુ ષષ્ઠસ્તંભી 'મફન બી લુન્ડ - લગ્નાગ્ના'ના ઉપર નીચેની બને પંક્તિઓમાં ત્રણ-ત્રણ આવર્તનો

ઉદાહરણ ૧ તું કોને કાજ મારે છે અહીં આય,
છિટનની શેરીઓમાં હોય સન્નાય
- દીપક બારડેવિકર

૨. 'હનીક' અંગ બધ બે પોપજની વચ્ચે છે,
ખ્રીએક્સિટ જીજળ સંઘરુ છુ છુ.
- હનીક સાહિલ

હજુ ચતુષ્પસ્તંભી : 'મફન બી લુન્ડ - લગ્નાગ્ના'ના ઉપર નીચેની બને પંક્તિઓમાં બેદે આવર્તનો

ઉદાહરણ . ૧. હજુ ચાલી રદ્ધા શાસો,
પવનથી પાતળા દેખો
- હનીક સાહિલ

હજુ દ્વિષ્ટંભી 'મફન બી લુન્ડ - લગ્નાગ્ના'ના ઉપર નીચેની બને પંક્તિઓમાં મેક એક આવર્તન

ઉદાહરણ . ૧. બનાવીને,
બગાડે છે. - રશીદ મીર

૨ રમલ અષ્ટસ્તંભી . લગ્નાત્મક રૂપ - 'ફાન્નિલાન્દુન્ડ - ગાલગ્ના'ના ઉપર નીચેની બને પંક્તિઓમાં ચાર-ચાર આવર્તન

ઉદાહરણ . ૧. કેટલી રેધક બની ગઈ ચતુરાણી,
શુ કહુ, કોને કહુ, કેવી હતી મારી કહાજી.
- રશીદ મીર

૨૮૦૪ અષ્ટસ્તંભી : શાખાલઘાતુન્ - ગાલગાળાના ઉપર નીચેની બને પંક્તિઓમાં ત્રણ-ત્રણ આવર્તન.

ઉધારણ : ૧. આ લટકું દરખદર જાણી જઈશ,
હસ્તરેખાનો હુનર જાણી જઈશ.
- રાજેશ વ્યાસ 'મિસ્થિન'

૨. સૂર્ય સામે છે છત્તી હું જણ લખું છું,
હું ચણાત્તા ધાન પર ઝક્કા લખું છું
- રવીન્દ્ર પારેખ

૩. ભીતરી રણને સતત ભૂલી જવાને,
શહેરના લોકો બગ્ગીચામાં રહે છે.
- કરસનદાસ લુહાર

૨૮૧ ચતુષ્ઠાંભી : શાખાલઘાતુન્ - ગાલગાળાના બે આવર્તન ઉપર નીચેની બને પંક્તિઓમાં

ઉધારણ : ૧. છો હવા કેતી ઉપાડો,
શીત જણને ક્યા જાડો ?
- રિનુ મોદી

૨. આપ આવો તો બતાવું
ક્યા સુધી તડકો બધો છે ?
- રશીદ ભીર

૩ ૨૭૭ અષ્ટસ્તંભી : મુસ્દુ તદ્દ અલુન્ - ગાગાલગાના ઉપર નીચેની બને પંક્તિઓમાં આરન્યાર આવર્તનો

ઉધારણ : તારા ઉપર તારા તણો રૂપી રહ્યો જે રૂમખ્યા,
તે યાદ આપે આંખને જેલી કચેરી આપની ।
- કલાપી

૨૭૭ પદ્મસ્તંભી : મુસ્દુ તદ્દ અલુન્ - જ્ઞ જ્ઞ લગાના ઉપર નીચેની બને પંક્તિઓમાં ત્રણ-ત્રણ આવર્તનો

ઉધારણ : ધારી જુલામી શું કરું તારી સનમ ?
જાહે ચુમ્બુ કે પાનીએ તુને સનમ ?
- કલાપી

૨૭૭ ચતુષ્ઠાંભી . મુસ્દુ તદ્દ અલુન્ - આગાલાંના ઉપરનીચેની બને પંક્તિઓમાં બે આવર્તન

ઉધારણ : આર્દ્ધ છાવન જુજરી બધું
આવો હવે શું કામનું ?
- રશીદ ભીર

૨૭૭ દિસ્તંભી : મુસ્દુ શઅલુન્ - લા જ્ઞ લગાનું એક એક આવર્તન ઉપર નીચેની બને

છે જેમણું બે ગજનાં આવૃત્તિ થાય છે. હિંદુસ્તાનમાં આ મૂળ ૧૮ બહરો જ મહત્વની છે આ બહરોના વિવિધ સર્તાઓની માત્રામાં સિન્ધુજા કરીને અનેક પેટ્ય બહરોનું સર્જન કરી શકાય છે. એક જ પ્રકારના સર્તાઓના આવર્તનથી બનતા છંદો મુફર્ડા કહેવાય છે. તેમાં ક્ષાંક માત્રાઓની વધથટ થતી નથી તેથી તેને સાલિમ-અંડ કહેવામાં આવે છે હવે આપણે આ મૂળ બહરોને અહીં ઉદાહરણસંબંધ સમજાઓ.

૧ હજી અષ્ટસ્તાભી : લગ્નાત્મક રૂપ - 'મહા અંશુ' લગ્નાગ્નાના ઉપર નીચેની બંને પંક્તિઓમાં ચાર-ચાર આવર્તનો

ઉદાહરણ . ૧. અવનના જીણને ડોળીને અમે ચૂપ રહી રહ્યા છીએ,
ચરજી મૃદુજળમાં બોળીને અમે ચૂપ રહી રહ્યા છીએ
- મનોજ પટેલિયા

૨. ભલે ભપકાભરેલો છે અતો અંચાર દેચું છું
બંને નીચો નમાવે એ બધો આભાર દેચું છું
- મનહર મોદી

હજી અષ્ટસ્તાભી 'મહાશીલુન્દ' - લગ્નાગ્નાના ઉપર નીચેની બંને પંક્તિઓમાં ત્રણ-ત્રણ આવર્તનો

ઉદાહરણ ૧. તું કોને કાજ મારે છે અહીં આંદો,
બિટનની શેરીઓમાં હોય સન્દ્યા
- દીપક બારડેલીકર

૨. 'હનીક' આ બધ બે પોપજની દચ્છે છે,
ખર્ફું એકાત જ્ઞાન સંઘરું છું છું
- હનીક સાહિલ

હજી ચતુષ્ટાભી 'મહા અંશુ' - લગ્નાગ્નાના ઉપર નીચેની બંને પંક્તિઓમાં દેખે આવર્તનો

ઉદાહરણ ૧. હજી ચાલી રખા ચાસો,
પ્રવનથી પ્રતણ દેગે
- હનીક સાહિલ

હજી દિસ્તાભી 'મહા અંશુ' - લગ્નાગ્નાનું ઉપર નીચેની બંને પંક્તિઓમાં એક-એક આવર્તન

ઉદાહરણ . ૧. બન્ધાવીને,
બજાડે છે - રશીદ મીર

૨ રમ્યા અષ્ટસ્તાભી . લગ્નાત્મક રૂપ - 'ફાન્દિલાતુન્દ' - જાતગ્નાનાના ઉપર નીચેની બંને પંક્તિઓમાં ચાર-ચાર આવર્તન

ઉદાહરણ : ૧. કેટલી દેધક બની રહી ચતુરાણી
શું કઢું. કોને કઢું કેવી હતી મારી કહાણી
- રશીદ મીર

રમબષ્ટસ્તંભી : 'કાન્દિલાતુન્ન - ગ્રાનગાન્ન'ના ઉપર નીચેની બંને પંક્તિઓમાં ત્રણ-ત્રણ
આવર્તન

ઉદ્ઘરણ : ૧. આ લટકું દર્શાહર જાળી જઈશ,
હસ્તરેખાનો હુનર જાળી જઈશ

- રાજેશ વ્યાસ 'મિલ્લિન'

૨. સૂર્ય આમે છે છત્તો હું જી વખું છું
હું ચળાતા પાન પર કાકળ વખું છું.

- રવીન્દ્ર પારેખ

૩. ઐતિહાસ રજાને સતત લૂલી જવાને,
શહેરના લોકો બગ્ગીચામાં રહે છે.

- કરેસનદાસ લુહાર

રમબ ચતુષ્ટસ્તંભી : 'કાન્દિલાતુન્ન - ગ્રાનગાન્ન'ના બે આવર્તન ઉપર નીચેની બંને
પંક્તિઓમાં

ઉદ્ઘરણ : ૧. છો હવા વેતી ઉપાડો,
શ્વાસ જાણે ક્ષયા જાણ્ડો ?

- ચિન્નુ મોદી

૨. આપ આવો તો બતાવું
ક્ષયા સુધી તરફો બધો છે ?

- રશીદ મીર

૩ રજીજ અષ્ટસ્તંભી . મુસુ તર્ફ અંદુન્ન - ગાગાલગાન્ન ઉપર નીચેની બંને પંક્તિઓમાં
ચાર-ચાર આવર્તનો

ઉદ્ઘરણ : તારુ ઉપર તારુ તંકો ઝૂમી રહ્યો જે ઝૂમખે,
તે યાક આપે આપને બેલી કચેરી આપની ।

- કલાપી

રજીજ ષષ્ટસ્તંભી : 'મુસુ તર્ફ અંદુન્ન - ગ્રા ગ્રા લગ્નાન્ન ઉપર નીચેની બંને પંક્તિઓમાં
ત્રણ-ત્રણ આવર્તનો

ઉદ્ઘરણ . ધારી જુલામી શું કરું તારી સનમ ?
આવે ચુમ્બ કે પાનીએ, તુને સનમ ?

- કલાપી

રજીજ ચતુષ્ટસ્તંભી . મુસુ તર્ફ અંદુન્ન - આગાવેઓન્ન ઉપરનીચેની બંને પંક્તિઓમાં બે-
બે આવર્તન

ઉદ્ઘરણ : અન્ધું છાવન બુજીની બધું
આવો હવે શું કામનું ?

- રશીદ મીર

રજીજ દિસ્તંભી : 'મુસુત ફાંદુન્ન - લા ગ્રા લગ્નાન્ન એક એક આવર્તનું ઉપર નીચેની બંને

પદ્ધતિઓમાં

ઉદ્ઘરક્ષ લોકો નથી,
યેણા જ છે.

- રશીદ મીર

૪. કામિલ આમાં પ્રત્યેક લગ્નાત્મકરૂપના આવર્તનમાં પ્રથમ બે લઘુ જાળવવાના છે.
કામિલ અસ્ટ્રેટલી મૂત હા બિલુન્ - લલગાલગા'ના ચાર આવર્તનો ઉપર નીચેની બંને
પદ્ધતિઓમાં

ઉદ્ઘરક્ષ ૧ ન ધરા સુધી, ન ગજન સુધી, નહીં ઉન્નતિ, ન પતન સુધી
અહીં આપણે તો જરૂર હતું, હક્ક એકમેકના મન સુધી
- ગન્ની દર્દીવાબ

અસ્ટ્રેટલી : મૂતજા બિલુન્ - લલગાલગા'ના ત્રજ્ઞ આવર્તનો ઉપર નીચેની બંને પદ્ધતિઓમાં
ઉદ્ઘરક્ષ . મૂત માનવી અટવાય ના અટકવજો,
દુનિયા પછી દુનિયા જ છે, અમ હોય ના

- ગુલામ અબ્બાસ 'નાશાદ'

ચતુભ્રતલી મૂતજા બિલુન્ - લલગાલગા'ના બે આવર્તનો ઉપર નીચેની બંને પદ્ધતિઓમાં
ઉદ્ઘરક્ષ ન ધરા હશે ન પતન હશે,
ન ગજન હશે ન અગન હશે

- શકીલ કાદરી

દ્વિતીયા . મૂતજા બિલુન્ - લલગાલગા'નું એક-એક આવર્તન ઉપર નીચેની બંને
પદ્ધતિઓમાં

ઉદ્ઘરક્ષ ન ધરા સુધી
ન ગજન સુધી

૫. વાફિર આ બહરમાં સર્વર વર્ષો વધુ છે. આ છીદના 'મુખામુલ તુન્-લ-સા-લ-ગ્યા'
સ્તરભ્રમાં વરસે એકી સાચે આવતા બે લઘુ વર્ષ જાળવવા પડે છે. જો બે લઘુના
સ્થાને એક ગુરુને નિભાવવામાં આવે તો છીદ બદલાઈને હજી બની જાય
છે

અસ્ટ્રેટલી . મૂજા અલ તુન્ - લગ્નાલ-લગ્ના'ના ચાર આવર્તનો ઉપર નીચેની બંને
પદ્ધતિઓમાં

ઉદ્ઘરક્ષ . જ્યા અમધુ ફરી લઈ ચાલવા અતસર મળે રજામાં,
મરે-બટી હરક્ષ તરસે જ્યા બતલાવું એ ઘટના

- રશીદ મીર

અસ્ટ્રેટલી મુજામ-લતુન્ લગ્નાલ-લગ્ના'ના ત્રજ્ઞ આવર્તનો ઉપર નીચેની પદ્ધતિઓમાં
ઉદ્ઘરક્ષ . મને હમજું મળે અતસર,

તર્ઝું મૂત એખજ્ઞ અકસર

- રશીદ મીર

ચતુર્ભાગી : મુખમંદુને લગ્નાલ-લગ્નાનું ઉપર નીચેની બને પંક્તિઓમાં એક વાર આવર્તન

ઉદાહરણ કદ્ય હરખે
કદ્ય ભરખે

- રશીદ મીર

૬ મુતકારિબ આ છંદ આપજ્ઞા બુજુંગી છંદને મળતો છે આમાં અખેડ સરંખ લગ્નાલ-
ફિલુન્દુ પ્રશ્નમ અને બીજુ પંક્તિમાં ચાર-ચાર વાર આવર્તન પામે છે
અષ્ટસ્તંભી . 'ફિલુન્દુ-લગ્નાલગ્ના'ના ચાર આવર્તનો ઉપર નીચેની બને પંક્તિઓમાં ચાર ચાર
વખત

ઉદાહરણ . ૧. નજર મેળવીશું ને ખોવાઈ જાશું,
વધાઓ બનીશું ને શર્ચાઈ જાશું.

- શૂન્ય પાલનપુરી

૨. જરૂબે અવાચક તિલી છે ઉદાસી,
હદે બોખમાં કયો બને ધૂપદાની

- રશીદ મીર

અષ્ટસ્તંભી : 'ફિલુન - લગ્નાલગ્ના'ના ઉપર નીચેની બને પંક્તિઓમાં નસુ-નસુ વાર આવર્તન
ઉદાહરણ . વિશારો નિર્દુષ્ટ જવા-આવલા દે,
અજાણી દિશામાં હવા આવવા દે

- હુમેન શાહ

ચતુર્ભાગી : 'ફિલુન-લગ્નાલગ્ના'ના બે આવર્તનો ઉપર નીચેની બને પંક્તિઓમાં
ઉદાહરણ . જઈ હૂર તિલ્લો,
નિકટના સર્વા છે.

- અમર પાલનપુરી

દિસ્તંભી : 'ફિલુન-લગ્નાલગ્ના'નું એક આવર્તન ઉપર નીચેની બને પંક્તિઓમાં
ઉદાહરણ . મજામ્યો ?
ભલે છો !

- રશીદમીર

૭ મુતઘારિક : આપજ્ઞા ગૂંઠાં છંદનો છાળ આ છંદને મળતો છે. અષ્ટસ્તંભી . 'ફાન્નિલુન્દુ-
- ગ્નાલગ્ના'ના ચાર આવર્તનો ઉપર નીચેની બને પંક્તિઓમાં આવે છે.

ઉદાહરણ . ૧. મને પજ ઉપર પજ ચડાવીને બેસી ન રહે,
તુ મને હચમચાવીને બેસી ન રહે.

- ચિનુ મોદી

૨ આ પવન જેરવે છે પીળા પાંદડ
૩ છુપ્યુ છે કોઈ કપડ મૂળમાં ?

- અર્ઝ

અષ્ટસ્તંભી : 'ફાન્દિલુન્ - ગાલગા'ના ત્રણ આવર્તનો શેરની બંને પક્ષિતઓમાં ત્રણ-ત્રણ વાર

ઉધહરણ : જળ વજર માછલી તરફું પક્ષ ખરી,

એ પક્ષી, તે નથી હૈ રડે પક્ષ ખરી

- ચિનુ મોદી

ચતુભ્સ્તંભી : 'ફાન્દિલુન-ગાલગા'ના બે આવર્તનો શેરની બંને પક્ષિતઓમાં બે-બે વાર

ઉધહરણ : ચતના ઓરતા,

તારકો ભાગશે

- રશીદ મીર

દ્વિસ્તંભી 'ફાન્દિલુન-ગાલગા'નું એક આવર્તન શેરની બંને પક્ષિતઓમાં

વાગશે

દમ બ ઢમ.

- રશીદ મીર

૮ મુક્તલ્લબ મહદિંશે આ છંદ મૂળદુપે પ્રથોજતો નથી, પક્ષ મિશ્ર છંદ તરીકે પેણ્ય
છે અષ્ટસ્તંભી આ મૂળછંદમાં મહિલાત - ગાળગાલ સંભનો ઉપયોગ
પ્રથમ ચરકભાં ચાર અને બીજા ચરકભાં ચાર વાર થાય છે આ છંદમાં
રચના કરવી અધરી છે.

ઉધહરણ : પોતે છેતરે છે ને મને આપે છે દ્રોષે એ જ,
પુસ્થ્યો એમના જાણે કરે પેણત પાછા એ જ.

- રશીદ મીર

આપણે ઉપર પ્રમાણે એક ઝુકારના બે, ચાર, છ કે આઈ સ્તંભોના આવર્તનથી
બનતા મુફર્દ-કોકાકી પ્રકારના છંદોને સદસ્યોત જોયાં. તેમના જણમાં કાયાય એક પક્ષ
માત્રાની વધયટ થતી ન હોઈ તેમને સાલિમ બહર (અખંડ છંદ) કહેવામાં આવે છે હવે
આપણે મૂળઆઈ સ્તંભો પૈકી કોઈ પક્ષ બે પ્રકારના સ્તંભોનું સંયોજન કરીને તેમનું આવર્તન
થતું હોય તેવી મુર્ક્કબ બહર (મિશ્ર છંદ) ઉધહરણસહ જોઈશું. આવા મિશ્ર અખંડ છંદોની
સંખ્યા ૧૨ છે

૧. મુજતસ : રજીઆ સ્તંબ મુસ્ તફુ બિલુન્ - ગાળગાલગાના મિશ્રણનું આ છંદમાં આવર્તન થાય છે.

અષ્ટસ્તંભીનું ઉધહરણ :

જોજો જણે કાલ ખોલીને વાળ વેચનમાં એ,

કૂલો નહી હોય ધરવા નકી અમારા મજારે.

- રશીદ મીર

ચતુભ્સ્તંભીનું ઉધહરણ :

રક્ષણ તને આપનારો,

ધારો દુખો કાપનારો.

- ('રક્ષણિગળ'માઠી)

૨. ખફીફું : આ બહરમાં રમલના સ્તંભ કાંચિલાતુન-ગાલગાગા અને રજુઝના સ્તંભ
મુસ્તકાંચિલુનું - જાગ્યાતગાનું સંધોજન થાય છે અરબી કવિતામાં એ ખદ્દસ્તભી
અને હારસી કવિતામાં એ અષ્ટ-ખષ્ટ સ્તંભી બને રૂપે યોજાય છે

ખદ્દસ્તભીનું ઉદાહરણ

જોઈ લીધી દરિયાદિલી જોઈ લીધી,
બુદ્ધ એકે પણ ના મળી ઘાસ અકલ્યદ.

- રશીદ મીર

ચતુખ્દસ્તભીનું ઉદાહરણ .

વાત મારી માનો તમે,
એમ ક્યા છે ખોટે પડુ ?

- ગુલામ અબ્બાસ 'નાશાદ'

૩. બસીત 'બસીત' અર્થાત् વિસ્તાર સાધનાર, રજુઝના સ્તંભ મુસ્ક તદ્દ અંલુનું -
ગાલગા અને મુતદ્ધરિકિના સ્તંભ કાંચિલાતુનું - જાગ્યાતગાના સંધોજનથી આ
ઇંદું બને છે.

ખદ્દસ્તભીનું ઉદાહરણ .

કેમે કરી આવશે આગ વિચારો મને,
આપે નહીં ચેન જર્યું તાર વિચારો મને.

- શકીલ કાદરી

ખદ્દસ્તભીનું ઉદાહરણ .

પુષ્પો મજારે લઈને આવશો,
કાવે તમે ક્યા મને તડપાવશો ?

- ગુલામ અબ્બાસ 'નાશાદ'

૪. તવીલ : આ ઇંદમાં મુતકારિબના સ્તંભ કાંચિલુનું - લાગા અને હજુઝના સ્તંભ
મફઞીલુનું-લાગાગાનું મિશ્રણ કરવામાં આવે છે

ઉદાહરણ : કણી પર અમનવાળા કદી તો નજર નાખો,

હજુ પણ બધારોમાં નથી કો ખબર વેતુ.

- અર્પીલ કાદરી

૫. મુગ્રાદિઅ . આ ઇંદમાં રમલના સ્તંભ કાંચિલાતુનું - ગાલગાગા અને હજુઝના સ્તંભ
મફઞીલુનું - લાગાગાનું મિશ્રણ થાય છે.

ખદ્દસ્તભીનું ઉદાહરણ .

જમાનાને અગર જોશે કોઈ પોતાની દાઢિએ,

બધા રસ્તાના પ્રવાસી ખરે પોતાના પણે છે.

- રશીદ મીર

ખદ્દસ્તભીનું ઉદાહરણ .

તમોને ક્યા કોઈ કારણ વગર કોઈ,

કરે શુ ? જ્યા કોઈ ઠચા અગર કોઈ.

અષ્ટસ્તંભી : 'ફાન્નિલુન્ - ગ્રાલગ્રા'નાં ત્રણ આવર્તનો શેરની બને પંક્તિઓમાં ત્રણ-ત્રણ વાર

ઉદ્ઘરણ : જુણ વજર મ્યાળી તરફું પણ ખરી,

એ પછી, તે નદી દે રહે પણ ખરી.

- ચિનુ મોદી

ચતુષ્ટંભી : 'ફાન્નિલુન-ગ્રાલગ્રા'ના બે આવર્તનો શેરની બને પંક્તિઓમાં બે-બે વાર

ઉદ્ઘરણ : ચતના ઓરતપ,

તારકો ભૂંબશે.

- રશીદ મીર

દિસ્તંભી : 'ફાન્નિલુન-ગ્રાલગ્રા'નું એક આવર્તન શેરની બને પંક્તિઓમાં

વાંશે

દમ બ દમ.

- રશીદ મીર

૮ મુક્તાંબ મહદર્ભણે આ છંદ મૂળરૂપે પ્રયોજાતો નથી, પણ મિશ્ર છંદ તરીકે જોડ્યે છે. અષ્ટસ્તંભી આ મૂળછંદમાં મહિલાત - ગ્રાલગ્રાલ સ્તંભનો ઉપયોગ પ્રયત્ન ચરણમાં ચાર અને બીજા ચરણમાં ચાર વાર થાય છે. આ છંદમાં રચના કરવી અધિરી છે.

ઉદ્ઘરણ : પોતે છેતરે છે ને મને આપે છે દીધો એ જ,
પુષ્પો એમના જાણે કરે ખેચત પાણ એ જ.

- રશીદ મીર

આપણે ઉપર પ્રમાણે એક ફુલ પ્રકારના બે, ચાર, છ કે આઠ સ્તંભોના આવર્તનથી બનતા મુહૂર્દ-એકડી પ્રકારના છંદોને સદધ્યાત જોવા તેમના ગણમાં કયાંય એક પણ માત્રાની વધ્યાત થતી ન હોઈ તેમને સાલિમ બહર (અર્થ છંદ) કહેવામાં આવે છે હવે આપણે મૂળાંઠ સ્તંભો પૈકી કોઈ પણ બે પ્રકારના સ્તંભોનું સંયોજન કરીને તેમનું આવર્તન થતું હોય તેવી મુર્કુબ બહર (મિશ્ર છંદ) ઉદ્ઘરણસહ જોઈશું. આવા મિશ્ર અર્થડ છંદોની સંખ્યા ૧૨ છે.

૧. મુજતસ : રજીઝના સ્તંભ મુસ્ર તરફ નિલુન - ગ્રાલગ્રા અને રમલના સ્તંભ ફાન્નિલાતુન-ગ્રાલગ્રાના મિશ્રસ્તંભ આ છંદમાં આવર્તન થાય છે.

અષ્ટસ્તંભીનું ઉદ્ઘરણ :

જોજો જ્ઞો કાલ જોલીને વાળ દેરાનમાં એ,

હૂલો નર્હી હોય ધરવા નક્કી અમારા મજારે.

- રશીદ મીર

ચતુષ્ટંભીનું ઉદ્ઘરણ :

રક્ષણ તને આપનારે,

વાંશે દુઃખો કાપનારે.

- ("રજાપિંગણ માંધી")

૨. ખફીકું : આ બહરમાં રમલના સ્તંભ કાન્દિલાતુન-ગ્રાવગાઓ અને રજીઝા સ્તંભ મુસ્તકાન્દિલાતુન - ગ્રાવગાનું સંયોજન થાય છે. અરબી કવિતામાં એ પદ્ધતિભી અને શારસી કવિતામાં એ અષ્ટ-પદ્ધતિ સ્તંભી બને રૂપે પોજાય છે પદ્ધતિભીનું ઉદ્ઘરસ્તા.

જોઈ લીધી દરિયાદિલી જોઈ લીધી,
બુદ એકે પણ ના મળી ઘ્યાસ અકલ્યદ.

- રશીદ મીર

ચતુર્ભસ્તંભીનું ઉદ્ઘરસ્તા :

વાત મારી માનો તમે,
એમ ક્યા છે જોતે પડુ ?

- જુલામ અબ્બાસ 'નાશાદ'

૩ બસીત : 'બસીત' અર્થાત્ વિસ્તાર સાધનાર રજીઝા સ્તંભ મુસ્ક તદ્દ અન્દિલાતુન - ગ્રાવગા અને મુતદ્ધરિકના સ્તંભ કાન્દિલાતુન - ગ્રાવગાનું સંયોજનથી આ છંદ બને છે.

અષ્ટસ્તંભીનું ઉદ્ઘરસ્તા :

કેમે કરી આવશે સારા વિચારો મને,
આપે નહી ચેન જ્યા તારા વિચારો મને

- શકીલ કાદરી

પદ્ધતિભીનું ઉદ્ઘરસ્તા .

પુષ્પો મજારે બઠીને આવશો,
કરે તમે ક્યા મને તરપાવશો ?

- જુલામ અબ્બાસ 'ખાશાદ'

૪. તવીલ : આ છંદમાં મુતકારિબના સ્તંભ કાન્દિલાતુન - લગ્નાઓ અને હજીઝા સ્તંભ મફાઅભીતુન-લગ્નાગાજાનું મિશ્રણ કરવામાં આવે છે

ઉદ્ઘરસ્તા : કણી પર ચમનવાણ કદ્દી તો નજર નાખો,
હજુ પણ બધારોમાં નથી કો ખબર તેતું
- અસીલ કાદરી

૫. મુઝરિઅ . આ છંદમાં રમલના સ્તંભ કાન્દિલાતુન- ગ્રાવગાઓ અને હજીઝા સ્તંભ મફાઅભીતુન - લગ્નાગાજાનું મિશ્રણ થાય છે.

અષ્ટસ્તંભીનું ઉદ્ઘરસ્તા :

જ્યાનાને અગર જોશે કોઈ પોતાની દસ્તિએ,
બધા રસ્તાના પ્રવાસી ખરે પોતાના પણે છે.

- રશીદ મીર

પદ્ધતિભીનું ઉદ્ઘરસ્તા .

તમોને ક્યા કોઈ કારણ વાર હોયે,
કરે શું ? જ્યા કોઈ છંદજા અગર હોયે

- રશીદ મીર

૬. મુનસરહ . આ છંદમા રજીઝના સ્તંભ મુસ્તક અનુન - ગાગાલગા અને મુક્તાલના સ્તંભ મફલિલાત - ગાગાગાલનું સંયોજન થાય છે અને આ છંદ મહદુંખશે મિશ્રણે જ પ્રવોજાય છે

ઉદાહરણ

ઘરનાં બધા આ અવતાર કળતર થયા એ દિવદાર
મારી નજર માટે ખાર વગડા બધા આ ગુલગ્ઝર

(ગાગાલનું પિંગળશાસ્ત્ર)

૭. મુશ્પાંકિલ . આ છંદનું સાદશય 'કરીબ' છંદ સાથે છે આ બંને છંદો મહદુંખશે અંડા છંદરૂપે ખષ્ટસ્તંભી તરીકે વપરાય છે આ બંનેમાં હજીઝના સ્તંભ મફાઅ૰િલુનું - લગાગાગા અને રમલના સ્તંભ ફાન્નિલાતુનું - ગાલગાગાનું મિશ્રણ થાય છે.

ખષ્ટસ્તંભીનું ઉદાહરણ : ફાન્નિલાતુનું મફાઅ૰િલુનું મફાઅ૰િલુનું
મન મહી જે રમત ખેલી જવાના છે,
કોઈ ખેલી રમત ખેલી જવાના છે.

- રશીદ મીર

૮. કરીબ આ છંદ પણ ખષ્ટસ્તંભી તરીકે યોજાય છે એમાં હજી છંદના સ્તંભ મફાઅ૰િલુનું - લગાગાગા અને રમલ છંદના સ્તંભ ફાન્નિલાતુનું - ગાલગાગાનું મિશ્રણ હોય છે

ખષ્ટસ્તંભી . મફાઅ૰િલુનું મફાઅ૰િલુનું ફાન્નિલાતુનું
તમારાથી અનેરો છે કોઈ જોજો,
હવે એ આવશે નક્કી કોઈ જોજો.

- રશીદ મીર

૯. સરીઅ : આમાં રજી છંદના સ્તંભ મુસ્ત તદ્દ અનુન - ગાગાલગા અને મુક્તાલબ છંદના સ્તંભ મફલિલાત-ગાગાગાલનું સંયોજન થાય છે આ છંદ પણ ખષ્ટસ્તંભી છે ઉદાહરણ મુસ્તકઅનુન મુસ્તક અનુન મફલિલાત
ઉગે બધા ઠચા મુજલ આકાશમાં
તારક લહે અંધારને અજવાશમાં

- રશીદ મીર

૧૦ જીદીદ : આ છંદમા રમલ છંદના સ્તંભ ફાન્નિલાતુનું - ગાલગાગા અને રજી છંદના સ્તંભ મુસ્ત તદ્દ અનુન - ગાગાલગાનો ઉપયોગ થાય છે આ છંદ પણ ખષ્ટસ્તંભી છે અને ગુજરાતી જગ્જો આ છંદમાં કવચિત્ જ મળે છે ઉદાહરણ ફાન્નિલાતુનું ફાન્નિલાતુનું મુસ્ત તદ્દ અનુન
કોઝ એનું નામ સંભારે દમ બ દમ,
તાર વાગે છે ફદ્ય વીજ્ઞાન અગ્રમ.

- રશીદ ભીર

૧૧ મદ્દીદ મદ્દીદ મિશ્ર છે એ રમણના અખડ સ્તોભ ક્ષમિત્રાતુન્ - ગાલગાંબા અને મુતદ્ધારિક છેદના અખંડ સ્તોભ ક્ષમિત્રાતુન્ - ગાલગાના સંઘોજનથી બને છે

અષ્ટસ્તાભી - ક્ષમિત્રાતુન્ ક્ષમિત્રાતુન્ ક્ષમિત્રાતુન્ ક્ષમિત્રાતુન્

ઉદ્ઘરસ્તા - મંદ્રિલો જ્યો હોય છે, ત્યા ઉતાર હોય છે

જ્યો સમદર હોય છે, ત્યા ઊનાર હોય છે

- દિનેશ ડોગરે 'નાદન'

અષ્ટસ્તાભી - ક્ષમિત્રાતુન્ ક્ષમિત્રાતુન્

હોય એવા રૂપ અર્હી આ નગરમાં,

ઝોકવા ના હો અને ના હરકા પક્ષ.

- રશીદ ભીર

દ્વિતીય : ક્ષમિત્રાતુન્ ક્ષમિત્રાતુન્

એક જ્ઞાની ઓફિસી,

ગ્રામને આડું કરે.

- દીપક બારડોલીકર

૧૨. મુક્તાબુ. આ છે મહદીશી મિશ્ર છે તરીકે જ પ્રયોજય છે તે ભાગ્યે જ વપરાય છે. રજીઝા સ્તોભ મુસુ તક્ષમિત્રાતુન્ - ગાલગાંબા અને મુક્તાબુના સ્તોભ મફતિલાત - ગાલગાંબા મિશ્રજાથી તે બને છે.

અષ્ટસ્તાભી : મફતિલાત મુસતક્ષમિત્રાતુન્ મફતિલાત મુસતક્ષમિત્રાતુન્

ઉદ્ઘરસ્તા ગ્રાગાળ ગ્રાગાલગા ગ્રાગાગાલ ગ્રાગાલગા

આધ્યુ કોઈ આવી ગધુ ઓરે પ્રાજ્ઞ બારે ચઈ,

જેને ઠેખતોંતો જિબર એને ઓળખી ના શક્યો.

અર્હી અરલી-કારસી છંદોની ચર્ચા આપણે સદ્યાંત કરી તદ્વિપર્યાત ગંગાવર્મા આપણે ગંગાના મિજાજને ઉપકારક નીવડે એવા સંસ્કૃત વૃત્તો અને દર્શય છંદોનો પક્ષ ઉપયોગ કરી શકીએ છીએ.

સંદર્ભ :

૧ પદ્ધતાસ્ત - નાયર જફરી

૨ ગંગાનું છંદ્ધતાસ્ત - જમિયત પેડા

૩ ગંગાનું પિંગણાસ્ત - શકીલ કાદરી

૪ ગંગાનું પઠિયેસ્ત - રશીદ ભીર

૫ અંગ્રે કલા અને કસબ - અમૃત ઘાયલ

૬ અર્જુ - શૂન્ય પલનપુરી

- રશીદ મીર

૬. મુનસરહ - આ છંદમાં રજીના સ્ત્રોમ મુસતક બિલુન - ગાગાલગા અને મુક્તાલગના સ્ત્રોમ મફુલિલાત - ગાગાગાલનું સંયોજન થાય છે અને આ છંદ મહદુમશે મિશ્રણે જ પ્રયોજય છે

ઉદ્ઘરણ :

દરનાં બધા આ અવતાર કણતર થયા એ દિવદ્ધર
મારી નજર માંડે ખાર વગડા બધા આ જુલાયર

(ઝાલનું સિંગળશાસ્ત્ર)

૭. મુશાકિલ : આ છંદનું સાદશ્ય 'કરીબ' છંદ સાથે છે આ બને છંદો મહદુમશે અંડા છંદુપે ખષસ્તંભી તરીકે વપરાય છે આ બનેમાં હજીના સ્ત્રોમ મફાઝીલુન્દ - લગાગાગા અને રમલના સ્ત્રોમ ફાભિલાતુન્દ - ગાલગાગાનું મિશ્રણ થાય છે

ખષસ્તંભીનું ઉદ્ઘરણ ફાભિલાતુન્દ મફાઝીલુન્દ મફાઝીલુન્દ
મન મહી જે રમત જેલી જવાના છે,
કોઈ જેલી રમત મેલી જવાના છે.

- રશીદ મીર

૮. કરીબ . આ છંદ પણ ખષસ્તંભી તરીકે પોજાય છે એમાં હજી છંદના સ્ત્રોમ મફાઝીલુન્દ - લગાગાગા અને રમલ છંદના સ્ત્રોમ ફાભિલાતુન્દ - ગાલગાગાનું મિશ્રણ હોય છે

ખષસ્તંભી મફાઝીલુન્દ મફાઝીલુન્દ ફાભિલાતુન્દ
તમારાથી અનેરો છે કોઈ જોજો,
હવે એ આવશે નક્કી કોઈ જોજો.

- રશીદ મીર

૯. ચરીબ આમાં રજી છંદના સ્ત્રોમ મુસ્ક તર્ફ બિલુન્દ - ગાગાલગા અને મુક્તાલગના સ્ત્રોમ મફુલિલાત-ગાગાગાલનું સંયોજન થાય છે. આ છંદ પણ ખષસ્તંભી છે

ઉદ્ઘરણ . મુસતકબિલુન્દ મુસતક બિલુન્દ મફુલિલાત
ઉંગે બધા ઠંઢા મુજબ આકાશમાં
તારક લહે અધ્યારને અજવાસમાં

- રશીદ મીર

૧૦. જદીદ . આ છંદમાં રમલ છંદના સ્ત્રોમ ફાભિલાતુન્દ - ગાલગાગા અને રજી છંદના સ્ત્રોમ મુસ્ક તર્ફ બિલુન્દ - ગાગાલગાનો ઉપયોગ થાય છે. આ છંદ પણ ખષસ્તંભી છે અને ગુજરાતી ગજલો આ છંદમાં કવચિત જ મળે છે

ઉદ્ઘરણ ફાભિલાતુન્દ ફાભિલાતુન્દ મુસ્ક તર્ફ બિલુન્દ
કોજી એનું નામ સંભારે દમ બ દમ,
તાર વારે છે હદ્ય વીજાના અગ્રમ.

- રશીદ ભીર

૧૧. મદીદ સદીદ મિશ્ર છે. એ રમણના અંડ સંભ કાન્દિયાતુનું - જાવચાળા
અને મુન્દાંદિક છેટના અંડ સંભ કાન્દિયાતુનું - ગાવચાળા સંખોજનથી બને છે
અષ્ટસંખી - કાન્દિયાતુનું કાન્દિયાતુનું કાન્દિયાતુનું કાન્દિયાતુનું

ઉદ્ઘરસ્ત : મંદિરો જ્યા હોય છે, ત્યા એવા હોય છે
જ્યા દ્વારા હોય છે, ત્યા કિંધા હોય છે.

- દિનેશ કેંગરે નાયન

પદ્મસંખી : કાન્દિયાતુનું કાન્દિયાતુનું કાન્દિયાતુનું
હોય એવા રૂપ અર્થી આ નબરમં
અંતથા ના હો અને ના દરમા પરં

- રશીદ ભીર

કાંતથી : કાન્દિયાતુનું કાન્દિયાતુનું
એક રૂષની ઓક્સિયા,
જામને બાંદુ કરે

- દીપક બાર્યોવીકર

૧૨. પુકારથ્ય : આ છે મહિદો મિશ્ર છે તરીકે જ પ્રયોજાય છે. તે બાઝે જ વપરાય
છે. રજીઆ સંભ મુદ્દ તફાબિયાતુનું - જાગાળા અને મુકારાલા સંભ
મદ્વિલાત - જાગાળાલા મિશ્રદ્વાદી તે બને છે.

અષ્ટસંખી : મદ્વિલાત મુરતદ્વિયાતુનું મદ્વિલાત મુરતદ્વિયાતુનું

ઉદ્ઘરસ્ત : જાગાળાવ ચાંપાલા જાગાળાવ જાગાલા
આબુ થેઠ આવી જાબુ ઓરે પ્રાણ બારે દઈ,
જેને રંખતોરો જિયર અને ઓળખી ના શાખો

અર્થી અરથીસરસી છંદોની ચર્ચા આપણે ચંદ્યોંત કરી તદ્વિફરંત ચંદ્યોંમં
આપણે ચંદ્યોંના મિશ્રાજને ઉપધક નીવડે એવા મંદ્યૂન વૃત્તો અને દસ્ત છંદોનો પદ્ર
ઉપરોક્ત કરી શકીને છીએ.

સંદર્ભ :

૧. પણાલા - નારી નારી
૨. રંગનું છંદ્યોલા - રમિલ પણા
૩. રંગનું પિશાળસર - શરીર મદ્વી
૪. રંગનું પદ્મિની - રશીદ ભીર
૫. રંગના - કંદા અને કંદા - અધૂરું રંગના
૬. અધૂરું - સૂર્ય પદ્માસુરી

શાનસત્ર

વિશેષાંગ

શ્રી મોહન પરમારે નવલકથા ટૂંકી વાર્તા, સંપાદન, વિવેચન વજે સ્વરૂપોમાં કામ કર્યું છે. તેમનો છેલ્લો પ્રગટ વાર્તાસંગ્રહ 'પોઠ' ૨૦૦૧માં પ્રગટ થયો હતો. આ પહેલા તેમજો 'કોલાહલ', ખજુંકા અને 'કુભી' વાર્તાસંગ્રહો આપ્યા હતા છેલ્લા વીસેક વર્ષથી તે ટૂંકી વાર્તાના કોત્રમાં કામ કરે છે નવલકથા પજ્ઝ બેમનો પ્રિય સર્જનપ્રકાર છે, પજ્ઝ, સર્જનનો આરંભ તેમજો ટૂંકી વાર્તાથી કર્યો હતો આજે તેમના 'પોઠ' વાર્તાસંગ્રહને ઉમા-સોહરચિય પરિતોષિક મળે છે, ત્યારે ટૂંકી વાર્તામાં બેમના સર્જક કમને જોઈએ.

શ્રી મોહન પરમારની નવલકથા 'પ્રિયતમા'ની પ્રસ્તાવનામાં મેં લખેલુ કે બેમાં 'તળપદા ગ્રામજીવનનું વેદનામય સૌંદર્ય' છે 'પોઠ'ની વાર્તાઓમાં પજ્ઝ એ જોવા મળે છે જેના ઉપરથી સેન્ટ્રાલનું નામાભિધાન થયું છે તે 'પોઠ' વાર્તામાં પજ્ઝ એ ટેખાય છે 'પોઠ'નું આખું વાતાવરણ જે રીતે શબ્દબદ્ધ થયું છે બેમાં લેખકની નિરીક્ષણશક્તિને આફ્લાન્ડક પરિચય થાય છે. વસ્તાજીરો વાલો અને તેની પત્ની માલી એ બે મુખ્ય પાત્રો ઉપરોંત 'પોઠ'નું આખું વાતાવરણ અને બેમાં નાના-મોટાં પાત્રો પજ્ઝ આવે છે. વાલાનો સરબજ્ઝ અને 'પોઠ'ના ભાગ્રત્ય અન્ય માલસોના ઉલ્લેખો આવે છે પજ્ઝ મનુષ્યોત્તર પાત્રો પજ્ઝ બેમાં બ્યક્ઝિટિવ ધારણ કરતાં લાગે છે. એક મુખ્ય પાત્ર તે ફૂતરો મોતી છેઠે મોતી મરી જાય છે અને વાલા ઉપર આલ તૂટી પડે છે પેઠની મુલાકાતે આવેલ ગામનો મુખી વાલાને ગુલાબ-ગુલાબડીની લેટ આપે છે ગુલાબડી ગુલાબને મૂકીને કાળા ફૂતરાને પ્રેમ કરે છે તે જોઈ વાલો હેલતાઈ જાય છે અને કાળિયા ફૂતરાને મારવા સરમજ્ઝ પાસે લાકડી મંગાવે છે પજ્ઝ તેટલામાં માલી આવીને ફૂતરાને હંકતા કહે છે. 'આ તો ફૂતરાં... બેમની જાત પર જાય જ!' તેટલામાં ગુલાબ ક્યાંથી દોડતો આવીને ગુલાબડી સામે તાકી રહે છે. થોડી વાર તેણે કાન ઊંચાનીયા કર્યા એની પૂછડી ટક્ષાર થથા કરતી હતી કોજ્ઝ જાણે એને શું સૂર્યાંત્ર કે પૂરા વેગાણી એ કાળિયા ફૂતરા પર તૂટી પડ્યો. કાળિયો નીચે ફાળોણાતો હતો. તેટલામાં માલીએ ગુલાબની શાકળ પકડીને જેચી લીધી એ પછી લાકડી વાલાએ પોતાના હથમાં લઈ ગુલાબડીના ઢેણે બદલે માલીની પીઠ પર જાકી દીધી આવું તેણે કેમ કર્યું? માલી ગુલાબડીને બચાવવા કહે છે એ જાણે કે વાલાને

'પોઠ'ની વાર્તાઓનું સર્જકકુર્મ • રમણલાલ જોશી

જમતું નથી અને છેદટે માલીનો અવાજ 'ઓય મા મરી બઈ રે' હવામાં ગાજરા વાગ્યો.

વાલો કણિયા ફૂતરા પર તૂટી પડ્યો એનું રહસ્ય એ છે કે જુલાબડી સામે દેરભાવથી તાકી રહે છે. માલી જુલાબડીને બચાવવાનું કહે છે. "આ તો ફૂતરા એમની જાત પર જાય જ" એમ કષી વાલો કણિયા ફૂતરા પર તૂટી પડે છે એ માલીને જમતું નથી એટે જુલાબડીને ખારવા ઉત્ત્મામેલી સૌથી માલીના પેટ પર ઝીકાઈ જાય છે જોઈ શકશે કે વાલો ઉત્ત્ર છે. આપી પોકનું વાતાવરનું વાતાવરનું તાદ્દા થયું છે. મનુષ્ય અને ઠીકર ગ્રાસીઓ પણ આમ જ વર્તત્વ હોય છે. વાવાના અને માલીના સ્વભાવનું ચિત્રસ્ત તાદ્દા થયું છે

આ વાતાવરાં લોકબોલીનો ચલકમ ઉપયોગ થયો છે. આપણે જાણીએ છીએ કે પન્નવાવ પટેલ વળેરે સાહિત્યભર્જકોની કૃતિઓમાં બોલીનો ઉપયોગ થયો છે. ચુનીલાલ મદિયાએ પજ પોતાની કૃતિઓમાં ચૌરાધી બોલી યોજ છે. પુષ્ટર ચંદ્રવાકર પજ ભાવ કંદ્ધની બોલીનો ઉપયોગ કરે છે. પોઠમાં શ્રી મોહન પરમારે લોકબોલીનો જે ઉપયોગ કર્યો છે તે લોકલાલ સાથેનું તેમનું ઉંડું તાદ્દાન્ય સૂચવે છે.

શ્રી પરમારની બીજી એક નોંધપાત્ર વાતા એ જાંશો છે. એમાં નાયક પ્રમોદભાઈ અને નાયિકા રમીલાલહેન એ બે મુખ્યપાત્રો છે. પ્રમોદભાઈને ઉધરસનો મહાબ્યાપી હતો છોકરાની વહુઓ જોઈએ એવી મદદ કરતી નથી અને પતની રમીલાલાં તો મુખ ફેરવી દીધું છે. તેઓ જે જીવ્યાએ રહેતા હતો ત્યાં ડિકોલાંકાર ખાંચો હતો આ ખાંચામાં ઘણી વાર તે મોટર પાર્ક કરતા પ્રમોદકુમાર પરમાંથી બહાર નીકળવા હુંછે છે અને પેદા ખાંચામાં જવા હુંછે છે. વાતાનિ અંતે શોરં છોકરા એકદાં વધાં હોય છે. લેખક લખે છે, "કોઈના દુષ્યમાં બેટ તો કોઈક દ્વા ઉલાણાં જરાં હતાં. કેટલાંક તો ધીઅમસ્તીએ રડાં હતાં વાતાવરનું ચિત્રજિવાટ એ ઉંઘું. એ ખાંચાની રમતમાંથી બહાર નીકળી જવા ટેક્સાલાકરીને જરા મજબૂત પદ્ધતિ. પછી કથીએ આળપંચાણ વિના છોકરાં લેઝાં ભલી જયા ટેક્સાલાકરીને સંઘરે સંઘરે એ કયા ખાંચા તરફ વળ્યાં તેની એમને સરચ જ ન રહી" આ ખોંશો તે સ્થૂત ખાંચો રહેતો નથી પણ મનુષ્ય દુદયનો ખાંચો થઈ રહે છે. શ્રી મોહન પરમારે સત્રાદની વાતાઓના શીર્ષકો અપૂર્ત આચાં છે. દાત ખલી, 'છ', 'ખૂસું' વચેરે 'ખાજોગ' વાતાવરાં મીથાં અને બાવાનું પાત્ર સાડુ ચિત્રચયું છે. વાતાનો નાયક હુદેનભલી અને મંદિરનો બાદો આ બે પાત્રો ધ્યાનાકર્ષક બન્યાં છે. પીથાં હુદેનભલીના મનમાં જે વિવિધ ભાવો જાય છે એનું આદેખન આદુ થયું છે. હિંદુચુસ્તિમ વચ્ચેનો ભેદભાવ લેખક તાદ્દા જતાયો છે. લેખક એતે કહે છે કે "સે ટિરસથી બાદો કદેરની ઓદે હુદેનભલીને શોધયા લંશ મારી રદ્દો છે પણ વરસાને લીધે લીલીકુમ થયેલી ભાજોળ બાવાને અંગ્રેજી વાતાવીને ખોદઈ રહી છે." ભાજોળને તેમણે મૂર્તિા આપી છે.

"ખાં: વાતાવરાં પરિસ્થિતિનું આદેખન ચિત્રસ્ત કર્યું છે. નરસી ભીજા અને પુરી શેખી રેણ પાત્રો વાયકના ચિત્રમાં રમી રહે છે. કથાંદસ્તુનું નાચીન્ય અને નિરપત્તરીની વાતાવરની તરીકે એહેઠન પરમારને એક વાતાવરાં વાતાવરની તરીકે સ્થાપે છે. વાતાઓનો અને એવ ઉનિપૂર્વ લોએ છે નરસી ભીજાને જાંકે પોતાના તરફ સંબંધી રહ્યો હોય તેનું લાભ્યું. એમણે એક કેરીને જોસું તો પોતાની પણજી દેખ જાણેયનું એ હતું ચાપાપીસનો સંબંધે જનો ખાંતો પોતાની છાનીમાં ફુલે રે પદેશા એ પરી જથા ને પારાખીમાં રંગારાણ

શાનસત્ર વિશેષંગ

શ્રી મોહન પરમારે નવલકથા, ટૂંકી વાતાં સંપાદન, વિવેચન વગેરે સ્વરૂપોમાં કામ કર્યું છે. તેમનો છેલ્લો પ્રજાટ વાતસિંગ્રહ પોઠ '૨૦૦૧માં પ્રગટ થયો હતો. આ પહેલાં તેમજો 'કોલાહલ', ખકુંક' અને 'કુલ્લી' વાતસિંગ્રહો આખ્યા હતા. છેલ્લા વીસેક વર્ષથી તે ટૂંકી વાતાંના ક્ષેત્રમાં કામ કરે છે. નવલકથા પણ એમનો પ્રિય સર્જનપ્રકાર છે, પણ સર્જનનો આરંભ તેમજો ટૂંકી વાતાંથી કર્યો હતો. આજે તેમના 'પોઠ' વાતસિંગ્રહને ઉમા-સ્નેહરસિમ પારિતોષિક મળે છે, ત્યારે ટૂંકી વાતાંમાં એમના સર્જક કર્મને જોઈએ.

શ્રી મોહન પરમારની નવલકથા 'પ્રિયતમા'ની પ્રસ્તાવનામાં મેલાનેલું કે એમાં 'તળપદા ગ્રામજીવનનું વેદનામય સૌંદર્ય' છે. પોઠની વાતાંઓમાં પણ એ જોવા મળે છે. જેના ઉપરથી સંગ્રહનું નામાભિધન થયું છે તે 'પોઠ' વાતાંમાં પણ એ દેખાય છે. પોઠનું આખ્યું વાતાવરણ જે રીતે શબ્દબદ્ધ થયું છે. એમાં લેખકની નિરીક્ષણાંદ્રજિતનો આષદ્વાદક પરિચય થાય છે. વજાજારો વાલો અને તેની પત્ની માત્રી એ બે મુખ્ય પાત્રો ઉપરોક્ત 'પોઠ'નું આખ્યું વાતાવરણ અને એમાં નાના-મોટાં પાત્રો પણ આવે છે. વાલાનો સરભજા અને 'પોઠ'ના ભાગરૂપ અન્ય માસસોના ઉલ્લેખો આવે છે પણ મનુષ્યેતર પાત્રો પણ એમાં વ્યક્તિત્વ ધારણા કરતાં વાગે છે એક મુખ્ય પાત્ર તે ફૂતરો મોતી છેવટે મોતી મરી જાય છે અને વાલા ઉપર આભ તૂટી પડે છે પોઠની મુલાકાતે આવેલ ગ્રામનો મુખ્ય વાલાને જુલાબ-ગુલાબડીની લેટ આપે છે ગુલાબડી ગુલાબને મૂકીને કાળા ફૂતચાને પ્રેમ કરે છે તે જોઈ વાલો હેબતાઈ જાય છે અને કાળિયા ફૂતચાને મારવા સરમજા પાસે વાકડી મંગાવે છે પણ તેટલામાં માત્રી આવીને ફૂતચાને હોકતા કહે છે. આ તો ફૂતચાં... એમની જાત પર જાય જ'। તેટલામાં જુલાબ કાંધી દોડતો આવીને ગુલાબડી સામે તાકી રહે છે. થોડી વાર તેણે કાન ઊંચાનીચા કર્યા. એની પૂછડી ટદાર થયા કરતી હતી કોણ જાડો એને શું સ્થૂલ્યું કે પૂર્ય દેખાયી એ કાળિયા ફૂતચા પર તૂટી પડ્યો. કાળિયો નીચે ફળોળપતો હતો. તેટલામાં માત્રીએ ગુલાબની સંકળ પકડીને ખેંચી લીધી એ પછી વાકડી વાલાએ પોતાના ધથમાં વર્ઝ ગુલાબડીના દેહને બદલે માત્રીની પીઠ પર ઝડી દીધી આવું તેણે કેમ કર્યું? માત્રી ગુલાબડીને બચાવવા કહે છે એ જાણે કે વાલાને

'પોઠ'ની વાતાંઓનું સર્જકકર્મ • રમણાલાલ જોશી

ગમતું નથી. અને છેવટે માલીનો અવાજ 'ઓય મા મરી બઈ રે' હવામાં ગાજવા લાગ્યો.

વાલો કાળિયા ફૂતરા પર તૂટી પડ્યો એનું રહસ્ય એ છે કે જુલાબડી સામે વેરભાવથી તાકી રહે છે માલી જુલાબડીને બચાવવાનું કહે છે "આ તો ફૂતરા એમની જાત પર જાય જ" એમ કષી વાલો કાળિયા ફૂતરા પર તૂટી પડે છે એ માલીને ગમતું નથી. એટલે જુલાબડીને મારવા ઉપામેલી સોટી માલીના પેટ પર ઝીકાઈ જાય છે જોઈ શકાશે કે વાલો ઉછ છે આપણી પોઠરું વાતાવરણ વાતર્ભાં તાદશ થયું છે મનુષ્ય અને હિતર પ્રાણીઓ પણ આમ જ વર્તતા હોય છે વાલાના અને માલીના સ્વભાવનું ચિત્રણ તાદશ થયું છે.

આ વાતર્ભાં લોકબોલીનો સક્ષમ ઉપયોગ થયો છે આપણે જાણીએ છીએ કે પન્નાલાલ પટેલ વગેરે સાહિત્યસર્જકીની કૃતિઓમાં બોલીનો ઉપયોગ થયો છે. ચુનીલાલ મદિયાએ પણ પોતાની કૃતિઓમાં સૌરાષ્ટ્રી બોલી યોજી છે પુષ્કર ચેદરવાકર પણ ભાલ કંધાની બોલીનો ઉપયોગ કરે છે પોઠાં શ્રી મોહન પરમારે લોકબોલીનો જે ઉપયોગ કર્યો છે તે લોકજીવન સાથેનું તેમનું ઉંડું તાદત્ત્ય સૂચવે છે.

શ્રી પરમારની બીજી એક નોંધપાત્ર વાર્તા એ 'જાંચો' છે એમાં નાયક પ્રમોદભાઈ અને નાયિકા રમીલાલહેન એ બે મુખ્યપાત્રો છે પ્રમોદભાઈને ઉધરસનો મહાવ્યાપી હતો છોકરાની વહુઓ જોઈએ એવી મદદ કરતી નથી અને પત્ની રમીલાલ એ તો મુખ ફેરવી દીધું છે તેઓ જે જીવાએ રહેતા હતો ત્યા નિકોણાકાર ખાંચો હતો. આ ખાંચામાં ઘણી વાર તે મોટર પાર્ક કરતા પ્રમોદકુમાર ઘરમાંથી બહાર નીકળવા હુંચે છે અને પેલા ખાંચામાં જવા હુંચે છે. વાતનિ અંતે થોડા છોકરું એકદાં થયા હોય છે. લેખક લખે છે, "કોઈના હાથમાં બેટ તો કોઈક દાં ઉલાળતાં જતાં હતાં કેટલાંક તો ધીંગમસ્તીએ ચક્કાં હતાં. વાતાવરણ જિતાજિલાટ થઈ ઉંઢું. એ ખાંચાની રમતમાંથી બહાર નીકળી ગયા ટેકશાલાકડીને જા મજબૂત પકડી પછી કશીયે આળાપ્યાણ વિના છોકરા લેજાં ભણી જયા ટેકશાલાકડીને સંધરે સંધરે એ કયા ખાંચા તરફ વળ્યો તેની એમને સરત જ ન રહી" આ ખાંચો તે સ્થૂલ ખાંચો રહેતો નથી પણ મનુષ્ય કદયનો ખાંચો થઈ રહે છે. શ્રી મોહન પરમારે સંગ્રહની વાતર્ભાંના શીર્ષકો અમૃત આખાં છે. દાત. 'ખળી', 'રક્ષા', 'લૂલું' વગેરે. 'ખાગોળ' વાતર્ભાં મીયાં અને બાવાનું પાત્ર સારું ચિત્રચયું છે. વાતર્ભાંનો નાયક હુસેનઅલી અને મંદિરનો બાવો આ બે પાત્રો ધ્યાનપક્ષક બન્યાં છે. મીયાં હુસેનઅલીના મનમાં જે લિતિધ ભાવો જાગે છે એનું આલેખન સારું થયું છે હિંદુ-મુસ્લિમ વચ્ચેનો લેદભાવ લેખકે તાદશ બતાવ્યો છે લેખક અંતે કહે છે કે "તે દિવસથી બાવો કથેરની ઓથે હુસેનઅલીને શોધવા કષ્ટ મારી રહ્યો છે પણ વરાણસે લીરી લીલીછિમ થયેલી ખાગોળ બાવાને એગ્રૂપે અત્યારીને ખેડૂઈ રહી છે;" ખાગોળને રેમજે ખૂર્તાં આપ્યું છે.

"લાંજ" વાતર્ભાં પરિસ્થિતિનું આબેદૂબ ચિત્રણ કર્યું છે. નરસી બીજા અને પુરી ડેશી જેવાં પાત્રો વાચ્યકના ચિત્રમાં રમી રહે છે કથાવસ્તુનું નાવીન્ય અને નિરૂપણચીતિ વાતર્કાર તરીકે મોહન પરમારને એક જજાવાળા વાતર્કાર તરીકે સ્થાપે છે વાતર્ભાંનો અંત પણ ધનિપૂર્ણ હોય છે. નરસી બીજાને બાલો જાણે પોતાના તરફ તંબાઈ રહ્યો હોય રેણુ લાંજું એમજે એક ફેરવીને જોયું તો પોતાની પાછળા દેવા ગકોશનું ઘર હતું રાયાપીરનો વંબાયે જતો બાલો પોતાની છાતીમાં ધૂર્ણે તે પહેલાં એ ખસી ગયા ને પાલખીમાં જળણતા

દીવાને અપટ વાગ્ની તોથે તે ન હોલવાયો એવું નિરૂપજી છે. લેખકને લોકજીવનનો જે ઉત્ત્રે અને માર્મિક પરિચય છે તે ઘણી વાર્તાઓમાં જોવા મળે છે

બુજુચાતી વાર્તાકલામાં પરિવર્તનનો આવ્યા કર્યા છે. પરંતુ છેલ્લો પચીસેક વર્ષમાં આપણે ત્યા જે વાર્તાકારો આવ્યા તેમાં કથનકલા, ગ્રામજીવનનો સધન અનુભવ, પાત્રાદેખનની ક્ષાવટ, પરિસ્થિતિ નિરૂપજનની કુશળતા - અને આ બધું સ્વકીય સરેદનાના પરિવેશમાં અભિવ્યક્ત કરવાની સહજ સર્જકવૃત્તિને કારણે શ્રી મોહન પરમાર વાર્તાકાર તરીકે સૌ સાહિત્યરસિકોનું ધ્યાન ખેંચતા રહ્યા છે એઠાની વાર્તાઓ સૌ સાહિત્ય-રસિકોને અવશ્ય ગમી જશે.

બારડોલીના શાનસત્રમાં આપેલું વક્તવ્ય

સરોજ પાઠકની સર્જકતા • લિમાંશ્રી શેલત

બારડોલી સાથે સરોજ પાઠક એવા તો ઓતપોત હતાં કે બારડોલીનું નામ આવતાંબેંત એ સાબરે એમનો છલોછલ ઉત્સાહ, એમની ઉત્કટ કલાપીતિ, એમનો ઉખાપૂર્ણ વ્યવહાર અને એમનું મોકણું હાસ્ય - આ બધુંથે એમની સર્જકતા જોડે જ સ્મૃતિપટ પર જબકવા લાગે :

અહીં વાત કરવી છે સરોજબહેનની વિલક્ષણ સર્જકતાની. એમનું સાહિત્યિક વ્યક્તિત્વ પજ અલગ તરી આવે એવું એમના જ શબ્દોમાં એમની ઓળખ મેળવીએ તો; ખારું મન બ્યાળપજ્ઞાથી જ કઈક વિચિત્ર, અટપણું ઘડાયું છે, જેને સ્વસ્થ યા 'નોર્મલ' કઢી શકાય એવું મારું મનોબધારક પહેલેથી જ નથી અને સાહિત્ય-સર્જનમાં મને એથી લાભ જ થયો છે." આ સર્વથા સાચું છે. સરોજ પાઠકે સર્જર્યા છે એવા તાજાગ્રસ્ત અને તીવ્ર સંદેનનો ધરાવતાં પાત્રોને, વિશેષ તો ક્ષુબ્ધચિત્ત નારીપાત્રોને, આ પહેલાં આપણે બાધ્યે જ મળ્યાં હોઈશ્યું. સ્ત્રી-પુરુષ સંબંધ અને કુટુંબજીવન સાથે અનિવાર્યપજે સંકળાયેલી સંકુલ સમસ્યાઓને લેખિકાએ આત્મસ્ફ્યાત કરી છે એમની આ સૃષ્ટિમાં ધબકતાં સ્ત્રી-પુરુષો વહેવારની ડાહીડમરી અને ગડીબંધ ભાખા બોલતાં નથી. એ સહુ તો તાર સ્વરે, નિર્બંધ, ઉદ્રેકબર્યું અને ધસમસતુ બોલે છે. એઠાં જોઈવીને રાખેલું સધણું તોડીકોડીને ફગાવી ટે એવી અભિવ્યક્તિ એમને સહજ છે પ્રગટ વાણી તો આવી જતદ છે જ, પજ જે પ્રગટ નથી થતું એ ભીતર રહીનેય એવું જ વિસ્ફોટક છે. જવાલામુખી જેવાં ભીતરી જીવનને આદેખવામાં લેખિકા પૂરતા સુસજ્જ છે. એ પ્રતાપ એમના પેલા મનોબધારકનો જ

સરોજબહેનનાં પાત્રોનાં વાણીવર્તનમાં અસાધ્યારક ખળખળાટ જ્ઞાય, તોથે એ પાત્રો વાસ્તવિકતામાં પગ ખોડીને ઊલેતાં હોય એટલે એ વાયવ્ય ન લાગે અને પરિજ્ઞામે લેખિકાની પ્રયોગશીલતા ભાવકને કનારે નહિ. આ સંદર્ભે રમણભાઈએ થોડ્ય જ કણું છે કે, અણું

ગય તથા સરોજ પાઠકે જ્યારે એકદમ આધુનિક, અત્યિનવ, નૂતન શૈલીની સુંદર વાર્તાકૃતિઓ પ્રસ્તુત કરી અને અવિકારી વિવેચકો-ભાવકોનું ધ્યાન આકષ્યું, ત્યારે હકીકતે તો તેઓએ સુરેશ જોશી પ્રતિષ્ઠિત આધુનિક વાર્તાખ્રદાપ કે એના સિદ્ધાતોનો એવો ગણ અભ્યાસ કરેલો જ નહીં... યોગ્યાનુયોગે જ, સરોજ પાઠકનાં સર્જનોનો મેળ અમુક અશે, ઉક્ત આધુનિકતા સાથે બેસી ગયો.” સભાન પ્રથોગશીલતામાં રહેતા કૃતકતાના જોખમથી સરોજબહેન બચી શક્યાં છે કેમ કે એમજે કૃતિઓ ઘડી છે અંતર્ગતપીજીને આધારે, દેખાદેખીમાં નહિ.

સરોજ પાઠકને રસ છે મનુષ્યની એબનોર્મલ વર્તણૂકમાં અને એના મનોવ્યાપારની સંકુલતામાં આપક્ષાને રસ પડે છે સર્જની માનવચિત્તના અતિલ ઊંડાણની દૂબકીમાં ભીતરમાં પ્રબલ વહેજાવમળને આવેખવા માટે લેખિકા પાસે આવેશાયુક્ત, વેગવાન ભાષા છે. ઘવાયેલાં સ્ત્રીત્વનો ચિલ્કાર હોય કે પછી અનેક ગ્રંથિઓથી પીડાતા પુરુષના વિકૃત મનનો પ્રવાપ હોય, સરોજબહેન પાસે આ બધું પ્રતિબિંબિત કરવા એક વિશિષ્ટ શૈલી છે. લારિત અતિમાં આવતાં સંકુલ વાક્યો, વિગતોનું જીચોખીચ ભરતકામ, સ્મરણ વા ઘટનાની સહોપસ્થિતી, ક્યાંક વાગ્દૈભવ, ક્યાંક વેધક રમૂજ કે ઉણવાશ અરે પછી બધાય છે સરોજ પાઠકની શૈલીનું પોત એ સાચું છે કે આ શૈલીનું વજન જ્યારે કોઈપણ કૃતિ અનુભવે ત્યારે જોખમ ઊંઘું થાય, પણ વત્તા જો આ બોજાથી મુક્ત રહે તો ચમલકાર જ સર્જિય અને બેનમૂન રચનાઓ મળે સરોજબહેને એવી રચનાઓ આપી છે. ‘નિપત્તિકૃત નિયમ રહિતા’, ‘ન કીંસમાં, ન કીંસ બધાર’, ‘હુશ્યક’, ‘હુકમનો એક્ઝો’, ‘સાર્ટિકા પિંજરસ્થા’ અને જેના પરત્વે જરા ઓછું ધ્યાન ગયું છે એવી વત્તા ‘ચકિત, વ્યથિત, બયભીત’ આવી વાદગાર કૃતિઓ છે.

સરોજ પાઠકની કથનરીતિનો તો સ્વતંત્ર અભ્યાસ થઈ શકે લગ્નજીવન કે સ્ત્રી-પુરુષ સંબધની આજુભાજુ રચાયેલી એમની કથાઓમાં વિષયવસ્તુનું નાવીન્ય ઓછું મળશે, છત્તાં આ રચનાઓ અલગ તરી આવે છે એમની અત્યંત વિશિષ્ટ કથનરીતિને કારણે. ‘ન કીંસમાં, ન કીંસ બધાર’ આનું ઉત્તમ ઉદ્ઘારણ છે. લેખિકાની વિલક્ષણ રચના લેખે એમની એક પ્રભાવક રચના ‘ચકિત, વ્યથિત, બયભીત’નો ઉત્તેખ કરવાનું પણ મન થાય, તારુફ્યમાં પ્રવેશતી કન્યા બંશોની પ્રશ્નાઓ અને ભયગ્રસ્ત ભાવસ્થાએ આવેખવામાં વાતાંકાર સરોજબહેને પોતાની ઉત્તમ શક્તિનો, પ્રતિભાનો, પૂરો કસ કાઢ્યો છે તૂટતા પરિવાર વચ્ચે બીસાતી મુગ્ધવયની કન્યાની ચિત્તાવસ્થાનું આવું માર્ગિક ચિત્ર આપક્ષા સાહિત્યમાં વિરલ છે સમૃદ્ધ પંજાબી ફુરુંબની પાર્શ્વભૂ વાતાની સાંદ્ર્યત ચુસ્તી, ભરચક જીવનમાં એકલી પડી અયેલી બેસીનું બયભીત ચિત્ર એવી કુશળતાથી ભાવક સામે ઉદ્ઘાટિત થતું જાપ છે કે કૃષ્ણ ભાવક કથાની પકડમાંથી કચ્છાયે સુધી મુક્ત થઈ શકતો નથી.

એમ લાગવા સંભવ છે કે વાતાંકાર સરોજ પાઠકે નવવક્ખાકાર સરોજબહેનને દોકી દીધા છે વાતારચનાનો પડકાર એ જે ઊંદાટ અને સર્જજતાથી જીવે છે એવું નવલક્ખા સંદર્ભે ઓછું જીજાય છે. ‘નાઈટ્મેર’, ‘ટાઈમ બોંબ’ કે ‘ઉપનાયકાં’ માનવમનની આંદીધૂતીઓ પર લેખિકાની પકડ શ્વિલ નથી થઈ છતાં, વાતાંખી જે સહજ સિદ્ધ થતું જીજાય છે તે અહીં લેખિકાને થોડું મધ્યારે છે કેમ કે અંત તરફ જત્તે ‘ઘઠ્ટમ બોંબ’ની

કથ્ય નબળી પડે છે લેણિકા આવી સંભાવના વિશે સભ્યન હુશે જોમ એજ ધારાવાહી નવલ 'પિય-પૂનમ'ને પુસ્તક રૂપે જોયા પછી એમને અનાથી સંતોષ ન થયો અને એ મધ્યરીએ એનું શીર્ષક બદલીને, એમજો પુનઃ પ્રગટ કરી.

'નાઈટમેર'માં પાત્રોની કુલ્ય સરેદનાઓના તાણાવાણ જૂણવામાં સરોજ પાછની મથામજ સફળ થાય છે. આ નવલકથાને 'એક અદ્ભુત સુંદર મનોવૈજ્ઞાનિક નવલકથા' તરીકે ઓળખાવી સુમન શાહ નોંધે છે કે 'નાઈટમેર' ઉપેક્ષિત રચના હોય કે શું, એને વિશે વિવેચકો કર્શું જાણતા નથી.'³

મનોરૂગજ પાત્રોની વિવિધ ગ્રથિઓને શબ્દબદ્ધ કરવાનો કસબ સરોજબહેન પારે છે. 'ઉપનાયક'નો વિદ્યુત આનુસ સબળ ઉદાહરણ છે, તો વાર્તાસૂચિનો બલ્યુ ('કોને કહું? કેમ કહું?') પણ વિષમ પરિસ્થિતિમાં ઉદ્ભવતી માનસિક વિકૃતિનું દદ્યબેદક ચરિત્રચિત્ર બને છે. 'દુશ્યક'ના નાયક, દરજી વીરજનું મનોજગત વિકૃત લાગે છત્યા એની વૃત્તિઓ તિરસ્કારને પાત્ર નથી બનતી, એના વિકિતત્વને આ રીતે પ્રગટ કરી આપવામાં લેણિકાની માનવમનને પામવાની સફળ કોશિશ જ કામ આવી છે.

પણ ભાવક માટે જે અવિસ્તરણીય છે એ તો સરોજબહેનનાં નારીપાત્રો આદ્યધિતી નાયિકાઓથી ટેવાયેલા ગુજરાતી વાચકવર્ગનિં ઉન્યુકત અને ઉદ્રેકભરી સ્ત્રીનો કદ્યચ પ્રયમ વાર જ આવો પરિચય થાય છે. એવું નથી કે આ નારીપાત્રો સ્વતંત્ર નિર્ણયો વિદેશી પોતાની પસંદગી-નાપસંદગીને વિદ્રોહનું રૂપ આપે છે એ તો ઉલ્લયનાં ભૂકૃપમાં દીવાલો ટકાવી રાખવાની મથામજ કરતાં રહે છે પછી એ ન કોંસમાં, ન કોંસ બહારની સૂચિ હોય કે 'ઘઠમ બોંબા'ની વૃદ્ધ ઘર, પરિવાર અને માનવ-સંબંધોની આવશ્યકતા સંદર્ભે સ્ત્રીની વિવશતા એને કેવાં કેવાં સમાધાનનો કરવા પ્રેરે છે એ લેણિકા પામી શક્યાં છે. ઘર છોડીને શાત્રા પામવા બીજે દોટ મૂકવાનું વલસ એમનાં નારીપાત્રો માટે સ્વાભાવિક નથી એક ઘર ઊભું કરવા સ્ત્રીને કેવું ખોટું રોકાણ કરવું પડે છે એથી સરોજબહેન પૂર્ણ પરિચિત છે. 'નાઈટમેર'ની નિયતિ કે 'અંતરિયાળ આવ-જા'ની મંજરી જે આવી પડું છે એ છોડીને બળવો નથી પોકારતાં એ પોતાની શક્તિ-મતિ અનુસાર જીવન જોડે મેળ પાડે છે, છતાં ભીતર જે ભડભડે છે એના જલદ હેવાલો ભાવકને મળતા રહે છે. આ રસોગ્રમાં કષક બાંધતી, ધેલા લઈ બજારે દોડતી, પરિવારની માંદગીમાં રધવાટ અનુભવતી, મહેમાનોની સરભરામાં ખૂપી જઈ અંતે ધાકતી, પરિના સંઘળા બાદ્ય બાપારોને વેરી વેરી, શાસભાર સજી મો મહાકાવતી અને બધું બરાબર છે તે બરાબર જ રહેશે, એવી ધરપત ટકવવા મધ્યતી સ્ત્રીની ડેઝ ભીતર પહોંચવાનું, એના હેયાની જુપ્ત વાતોને, એની હૃદ્યાતીના રહસ્યને તાગવાનું સાહસ સરોજબહેને કર્યું છે કુટુંબની તસવીરમાં શાલીનતાથી, નીચાં નેલા ડાળીને ઊભી રહેલી મધ્યમવર્ગીય સ્ત્રી સરોજબહેનની સુદ્ધિમાં એક પ્રલંબ ચીસ સાથે બહાર ધર્યી આવે છે. એનો અસાધ ઉકળાટ, એની વિષમ પરિસ્થિતિ, એના દેરદિભેર સપનાં, એની વિરસ્થોટક વાસ્તી અને એનું કીંસમાં ધબકતું અસ્તિત્વ આ પહેલાં ક્ષયારે જાણ્યાં હત્યા ? આ પહેલાં અને આ રીતે, ક્ષયારે ઓળખ્યાં હત્યા ?

હા, આ કથાસૂચિમાં સાંભળવા મળતી ઉદ્રેકવાણીથી ભાવક ક્ષયારેક થાકી જાય એમ બને. 'તમારે એમની વાર્તાઓ માશવી હોય તો એકસામટી વાયવી નહીં થોડા થોડા અતીરે

વાચવી એમણે સિદ્ધ કરેલી શીલી...” વાતાઓને માણવામાં અવરોધરૂપ બને એવું યે ક્ષ્યાક
થાય. અત તાવમેદિયા થયો કે કથા મેલોડ્રામામાં સરી પડી એમ પજા કોઈકવાર લાગવાનું
ક્ષતિઓ નહિ જુદે એવું નહિ, તોયે પેલી દેખવતી સર્જકતા સામે એ ક્ષતિઓને આગળ
ધર્યા કરવાની હુદા જ નહિ થાય. અહી જે આસ્વાદું છે અને તાજગીભર્યું છે એમાં જ
ભાવક રૂબલાનો માનવજીવનમાં સર્જતી અસાધારજ કટોકટીની તંગ કાણોને ઝડપી વર્દ
અને વિનિત કરવામાં સરોજબહેને જે સામર્થ દાખબું છે એ જ સ્મરણીય અને ભાવકની
એ જ ઉપલબ્ધિ.

સરોજ પાઠકની હાજરીથી મહેદ્દિલમાં રોનક આવી જતી એમના રજકતા અવાજથી
અને ખડખડાટ હાસ્યથી વાતાવરજ ચેતનર્વતુ બની જતું. સૂરતની દેસાઈપોળમાં સંગીતજી
મહાદેવભાઈ શાસ્ત્રીને ઘેર એમને એવા છઠમાં દીકં સાંભળ્યાં છે.

સરોજબહેનની કથાઓનીયે એવી મહેદ્દિલ છે, કેવળ એ જ સજાવી શકે તેવી.

સંદર્ભ :

- ૧ સરોજ પાઠક - સંવેદના અને સર્જના પૃ.૬૭
- ૨ ‘સરોજ પાઠકની પ્રતિનિધિ વાતાઓ’ (તંપા, રમજા પાઠક, ભારતી રાષ્ટ્ર) પ્રસ્તાવના, રમજા પાઠક :
પૃ.૪
- ૩ નિયતિનું નાઈએરેન : સુમન શાહ - ‘સરોજ પાઠક - સંવેદના અને સર્જના’ પૃ.૧૨૧, ૧૩૪
- ૪ ફૂકમનો એકો માનવમનના ઉષ્ણજ શિરીષ પેંચાલ સરોજ પાઠક - સંવેદના અને સર્જના
પૃ.૨૧૮

આપણું વિવેચનસ્થાનિત્ય, હીચ ક. મહેતા, ગુજરાતી સ્થાનિત્ય પરિષદ,
પુસ્તક ૨૦૦૨, પૃ.૮૮+૨૧૫, હિ. ૧૦૦

સંખ્યાના અભ્યાસીઓ અને રજિકો માટે અનિવાર્ય ને
ઉપયોગી હોય રેવા શ્રંધ્યોને પુનગ્રકાશિત કરવાના પરિષદના ઉપકમના
ભાગદ્વારે આ પુસ્તક પ્રસ્તિદ્ધ કરવામાં આવ્યું છે. હીચબહેન (પાઠક)માં
આ પુસ્તકમાં નર્મદાથી મુનશી-પાઠક સુધીના વિવેચકોના કાર્યનું
વાજીગત રીતે ઐતિહાસિક દસ્તિબિદ્દુથી કરેલું નિરૂપજ વાચવા મળે
છે. ૧૯૮૮માં પહેલી વાર બહાર પડેલું આ પુસ્તક મૂળે મુંબઈની શ્રી
ના. દા. ટકરસી માલિલા પાઠ્યાળાની પ્રદેશાભમાં પી.એ.ની પદવી માટે વખાયેલો મહાનિર્બધ
હતો અને તેના પરીક્ષક આનંદશક્તર ધૂર હતા.

ફિલ્મ-સર્જન-પ્રક્રિયા : અભિજિત વ્યાસ, પુનિવર્સિટી બ્રંથનિમર્ક્ષ બોડ, ૨૦૦૧, પૃ. ૧૫૪, રૂ. ૬૫-૦૦

ગુજરાતીમાં એક કહેવત-કથા છે. ‘પને લીધું પરોડિયું, મુદ્દી ચત’ પનાભાઈ ઘરે રોજ મઠ ખાઈ ખાઈ વાજ આવી બણ હતા, કટાળીને બહેનના થેર કંઈક અવનવું જાવા મળશે ધારી પરોડિયે નજીકના ગામમાં રહેતી બહેનના ત્યાં પહોંચા, પણ એની અર્થાઈ ચાતે બહેનને થયું કે કાલે કંઈક નવું જ રોધી દઉં, ત્યાં સવારે પનાભાઈ આવ્યા ને બહેને ભારે ઉમળકાથી ભાણ્યામાં મઠ પીરસ્યા। ત્યારની આ ઉક્તિ વિખ્યાત કે પનાભાઈ પરોડિયે નીકળ્યા એ પૂર્વે મઠ તો બહેનની વિચારપ્રક્રિયામાં ચાતના જ પહોંચી ગયા હતા।

કોઈ પણ સર્જન-પ્રક્રિયામાં આવું બની શકે છે પનાને ખબર નહોતી કે હું જે મઠથી કટાળ્યો હતો તે બહેનના ચિત્તચક્કમાં અવનવીન વાનગીરૂપે ગોઠવાઈ જશે? ક્યાંય ધાર્યું થતું નથી, સર્જનમાં તો જાસ જ પરતુ માટે જ સર્જન-પ્રક્રિયાની પૂર્વ-આધ્યોજના ચુસ્ત અને જાગ્રત્ત મિજાજગણી હોવી ધટે.

કાવ્ય-ગ્યાયન-શિલ્પ-ચિત્ર-કળાઓ તદ્દન વ્યક્તિવક્ષી કાખો છે, પણ ફિલ્મ-સર્જન એક સામૂહિક કળારચના છે, વળી સિનેમાઈ માધ્યમ બહુવિધ ધંત્ર-આશ્રિત કસબ પણ છે, ઉપરાંત નોંધપાત્ર લાક્ષણિકતા એ પણ છે કે ફિલ્મનો પ્રધાન સૂત્રથોજક તો વક્તિ અર્થાત દિગ્દર્શક છે ઓર્સન વેલ્સ છેક ૧૯૬૬ના ‘અંગેલરાં’ સ્પષ્ટ કરેલું.

Film is a very personal thing, much more personal than the theatre, because the film is a dead thing – a ribbon of celluloid, like the paper on which one writes a poem.

Theatre is a collective experience, cinema and film is the work of one single person—the director

સમૂહ માધ્યમ સિનેમાના તદ્વિદ અભ્યાસી અભિજિત વ્યાસ એમના પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં પ્રસંગોપાત આ જરૂરી મુદ્ધાને ઉપસાવી શક્યા છે દા. ત. ‘ટૂકમાં, દિગ્દર્શનન એટલે સત્યાર્થ’ (પૃ. ૪૬) અંગેજ શક્ય interpretationને ‘સત્યાર્થ’ તરીકે તે સમજાવે છે.

સિનેમાની સોનેરી ‘ધડી’ની અંદર મળનું તોડિયું... • રાધીશયામ શર્મા

સત્ત્વજીત ચયના અવતરણાધારે તે કછી શક્યા છે કે હિંદુશક્તિ, સર્જનપ્રાયક ફિલ્મ સર્જનના સંયોજક રૂપે કેમેરાવર્કની (અને સેકલનકાર તરીકેની) પ્રવીજ્ઞતા ઘણવવી થએ. પૃ. ૫૪ ઉપર હિંદુશક્તિની કલ્યના સર્વોપરી 'બજારાવી લેખકે Auteur theory (સિયોજક સિદ્ધાત) વિશે સમુચ્છિત વિધાન દેર્યુ છે:

સિયોજક સિદ્ધાત મૂળ ફિલ્મ વિવેચનની પરિભાષામાં વપરાતો સંપ્રત્યય છે, જેમાં ફિલ્મ હિંદુશક્તિને સર્વોસર્વી ગજવામાં આવે છે' (પૃ. ૫૪)

પુસ્તકમાં ધજા ઉપયોગી ચાર્ટસ, પૂર્તી માહિતી સાથે આધ્યા જ છે પજા એમાંથી તે પૃ. ૧૬ ઉપરનો ચાર્ટ 'ફિલ્મ સર્જન પ્રક્રિયા' સમજવા માટે શિરમોર સમ્રો છે (કીસમાં કહું કે અભિજીત એક સારા લેખક સંગીતજ્ઞ હોવા ઉપરાંત તસવીરકાર ચિત્રકાર પજા છે જ) અહીં હિંદુશક્તિની બહુકળાભિમુખ પ્રતિભાના પરિચય સાથે પરીક્ષા પજા છે.

ઓનેરી પરિયાળ સુદર દેખાય ખરું પજા સમયદર્શકતાના જુસ માટે ઢાકાશું ખોલો ત્યારે કેટેટલા જીજા જીજા તાર - ચક - ડેરીના આધ્યારે વસ્તુ ચાદે એનો ખ્યાલ આવે. કચ્છડાની ફિલ્મ પણી પર ધ્વનિસહિત બધું છિલાય તે પૂર્વે તે 'કેટેટલો પ્રક્રિયાઓમાંથી અંતર્બસ્તુ ફિલ્મ - આકાર વે તે જોવા માટે પજા આ 'લઘુગ્રંથ' (૧) વિધાઈઓ, અભ્યાસીઓ અને 'કેટલાક નવાસવા નિર્દેશકો માટે 'જાઈડ' અને 'સિનેરિક્સનેરી' સમ્રો છે.

ફિલ્મના તમામ ઉન્નત-નિભા પાસ્ટી અને પટકોને, ભલો સંક્ષેપમાં પજા, જ્ઞાની લઈ અને અતે ફિલ્મને સર્વાંત્તે પ્રયોજની પરિભાષાની પજા રિઝર્ટે ચૂંચિ પ્રસ્તુત છે તે તેમજે ચર્ચાસ્તરે પજા ટકાવી રાખવાનું ઔચિત્ય જાળવ્યું કહેવાય.

'નિર્માણ તત્ત્વ', 'અદ્યજીત બજેટ', 'અભિત શાસ્ત્ર', 'રજૂઆત માટેની જાહેરાત' જેવા નાના મોટા વિષયોને વર્તમાન વિષમ વાસ્તવિકતાઓને નજર અદ્યજ કર્યા દિના, વિજ્ઞાનખચિત્ત કરી 'આગણ વધવા હંચાતા કલાકારો, કસબીઓ અને વિધાઈઓને માટે' પ્રોત્સાહક માણીલ, પડે કર્યો છે

સ્ક્રિન પ્રે (પરકણા) લેખન (જેનું બોલિવુડમાં બહુ બહુમાન નથી) દ્વારા પુસ્તકનો પ્રારંભ, ફિલ્મ-નિશ્ચાસની આવશ્યકતા, એની વિવિધ માન્ય સંસ્થાઓનો પરિચય, નવા અભ્યાસ્તકમો, ફિલ્મ પરિભાષાની સમજ અને અતે પરિશિષ્ટામાં પાછું મૃષ્ણાન સેનની ફિલ્મ 'એક દ્રાપક પછીના' સ્ક્રિન પ્રેને વર્જનવાર્તુ એક ઉદાહરણ આપી કર્તાએ હિંદુશક્ત જેટલું જ પરકણા લેખનનું માણસ્ત્ર્ય ઉદાહરણથી સ્કુટ કરી આપ્યું છે. પુસ્તકના પ્રાસ્તાવિકમાં પજા 'પરકણાનું લેખન', ઉપરાંત 'નિર્માણ' અને 'નિર્માણ પછીની ગ્રહિયાનો ઉચિત ઉલ્લેખ પણો છે

'અભિનય' નામના પ્રકરણમાં નાટકના અને સિનેમાના અભિનયની ટેક્નિકનો તણાવત સમજાવતો એમનું તારણ સાચું છે. નાટક એ અભિનેતાનું માધ્યમ છે, જ્યારે ફિલ્મ એ હિંદુશક્તનું માધ્યમ છે. આ ભેદની સમજ આપી લેખક છૂટી પજાના નથી તેમ એકતરણી જોક આપતા નથી પજા બને ટેક્નિકના લાભ-અલાભની આવશ્યક ચચ્ચા આપી રહ્યા છે (પૃ. ૫૬-૫૭) રોતાની લાક્ષણિકતાઓ લાદવામાં કદાચ અભિનેતાનો અંગત રિઝય એની ભૂમિકાનો પરાજ્યા બનેની ચર્ચામાં લેખક નટ-ચાજ ટ્રિલીપ્કુમારનો ઉલ્લેખ

ચૂકી જયા લાગે છે) તેઓ ફ્રિલના નટ કરતાં નારકના અભિનેતાઓ તરફ ઘોષ્ય શીરે જૂદ્યા છે પણ સમર્થ સિનેનથોને - તદ્વાન અનુલોદ દારા-મારીને જ પ્રવત્તિ છે!

‘એતનું ચિત્રીકરણ’ પ્રકરણ વાચતાં થાય કે ફ્રિલના સંગીતકાર (ખૂલ્લિક કપોલું કે ફિંડર્શીક) કે સંગીત ફિલ્મો વિશે કશુંક વિષયસંતર્પક લેખક આપશે પણ ‘આર્થિકીતા’ (પૃ. ૮૭)માં પણ આવી આશ્ચર્ય અધૂરી વત્તા છેતરામણી નીવડે છે સત્યજિત રાયે બદે વંગવિનોદમાં પણ મુખઠીની કમશર્ધા ફિલ્મના ‘ઓપરેટિક ફોર્મ’નો સ્વીકાર કર્યો જ છે તો અહીં બેક ગ્રાઉન્ડ ખૂલ્લિકને અતપ્રાપ્ત નામોચું કરી એતના વૈભવી-સર્જનાત્મક શૃંગાર સંગીતપણ અંગે આખ આડા કાન કરે તે એક નિવાર્ય પણ અસાધ જોકું નથી શું?

‘ફ્રિલ પરિભાષાની સમજામાં’ ગ્રાઉન્ડ લાઈટની નોંધમાં તે સત્યજિતની જ ‘અપરાજિતો’ અને શ્રેષ્ઠતર છવિકાર સુવ્રતનો નામોલોદેખ ભૂલી જવાય ત્યારે માનવું પડે કે ઉદાહરણોનું ધોરણ એકસમાન નથી.

ઉદાહરણોની વરણી પણ આર્ટ ફ્રિલ, પેરેલવ સિનેમા કે પરદેશની ફિલ્મકૃતિઓમાણી થઈ હોઈ, દેશી-સિનેમાના આધારવિધાર પર ઉછરેલાઓને ‘ટેન્સોલ્ડ’ આપવાનું કર્ત્વ ઉનતથ્યુ કર્તાના કોશમાં નથી। આવા રિમાર્ક્સ લેખકની પૂર્ણતા - આશ્રી શક્તિઓના કારણે સૂર્યા, ‘ચંદ્રમાં’ પણ કલક તો હોય જ છે ને’ એવું પ્રલોભક આચાસન પેંચી લઘુગ્રંથનું, અભિજિતનું અને પુનિ બ્રંથનિર્માણ બોર્ડનું સ્વાગત કરુ છું.

અમદાવાદ, તા. ૨૨-૧૧-૦૨

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ સંચાલિત

દશયશ્રાવ્ય કેંદ્ર

‘શ્રુતિરૂપ’

દશયશ્રાવ્ય કાર્યક્રમોના આ મંડળનું વાર્ષિક સત્યપદ નોંધવામાં આવી રહ્યું છે. શી ભર્યા તારીખથી પછીના વર્ષની તે તારીખ સુધી સત્યપદ અમલી ગણપાણે સત્ય શી ‘ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ’ એ નામે ચેક/ડાફ્ટથી મોકલી શકશે.

વિક્રિગત સત્યપદ : ૫૦૦/-

સંયુક્ત સત્યપદ : ૮૫૦/- (વિક્રિદીઠ)

(એક કુટુંબના બે અથવા રધુ સત્યો માટે)

પુસ્તકનિર્દ્દિશ

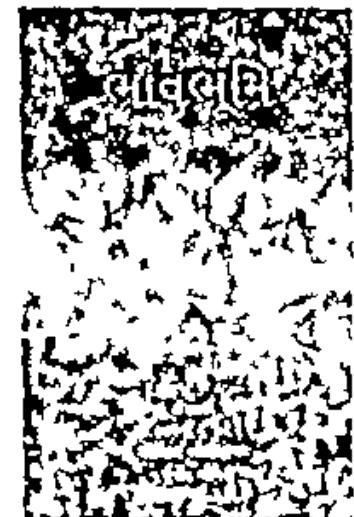
ખરી પે છે પીંઠુ, ચીના મહેતા, ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ, ૨૦૦૨, પૃ. ૧૨+૧૭૬, કિ. ૮૫

સદગત બી. કે. મજૂમદાર ટ્રસ્ટ પ્રકાશન શ્રેષ્ઠીના અદ્ભુત મજૂમદાર તરીકે આ લખિત નિબંધ સંગ્રહ પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યો છે સર્જકના અંગત સર્વેદના તેમ જ કલ્યાણના ઉક્યનો સાથેનું પ્રકૃતિનું જોડાયા આ પ૭ ગંધે રચનાઓમાંથી ઘણી રચનાઓની લાક્ષણિકતા છે

પ્રલાશંકર પદુણી. વ્યક્તિત્વદર્શિની મુકુદચાય પારાશાર્દ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ, ગીજ આ. ૨૦૦૨, પૃ. ૧૬+૧૬૦, કિ. ૮૦

ધૂવતારક સમા એક રાજદ્વારી પુરુષનું આ જાણીતું જીવનચરિત્ર પ્રેરક્ષારૂપ અને ઉદ્ઘાત પ્રસંગેના આદેખનને કારણે વધુ વાચનીય બને છે પુસ્તકની પહેલાની આવૃત્તિઓમાં ન મુકાયા હોય તેવા ચાર લેખો આ આવૃત્તિઓમાં સમાવાયા છે આ પુસ્તકના પ્રકાશન માટે જ્યરેણુંછોડ સેવક નામના. સંસ્કારોમેં ચંજુનની આર્થિક સહયોગ મળી છે તે આપવા અંગે તેમજે નોંધ્યું છે : “ગુજરાતના યુવાનો અને યુવતીઓને આપજો અમૂલ્ય સાંસ્કૃતિક વારસો આપવા સહિયપણે આપજાયી બનનું બધું જ કરી છૂટીએ”

બાવલ્લભિ. સંપા ભારતી ૨ દવે, રચિતાત બોરીસાગર અને રધુવીર ચીધરી. ગુજરાતી. સાહિત્ય પરિષદ, ૨૦૦૨, પૃ. ૨૦+૨૮૮, કિ. ૧૪૦

ઓધરાક્ષડ અને ત્યારબાદ ગુજરાતમાં થયેલા હિંસાચાર પછી ‘બાવલ્લભિના પુનર્વસનનું કામ’ કરવાનો પ્રયત્ન પરિષદ એકાદ વર્ષથી કરે છે તેના બાગ્યાપે આ પુસ્તક બધાર પાડવામાં આવ્યું છે સંપાદકોના જ્ઞાન્યા પ્રમાણે “મનુષ્ય-મનુષ્ય વચ્ચે ભાવત્યક એકતા સ્થાપવા સક્રમ એવી કૃતિએ” આ

પુસ્તકમાં મૂકવામાં આવી છે અહીં નાટક, વાર્તા, ચિત્રનાત્મક નિબંધ, પ્રવાસનિબંધ, વ્યક્તિગિત્ર, સંસ્કરણ જેવા વિવિધ સ્વરૂપોમાં લખાયેલી ઝપ નીવડેલી ફૂટિઓ વાચવા મને છે

‘દુ’ શ્રીકાન્ત આપટે, ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ, પુ. મુ ૨૦૦૨, પૃ. ૨૦૫૧૨૮, કિ ૬૦

સ્વામી આનંદે લખ્યું છે : “સાધુ એટલે એક રોટી અને બે લગ્નોટીનો હક્કદાર”. આ શબ્દો આજન્ન કર્મશીલ સેન્યાશી સ્વામી શ્રીકાન્ત આપટેની આત્મકથામાંથી ચરિતાર્થ થતા જોણ મળે છે આપટેજીએ સ્વાર્તન્ય શૈનિક, રચનાત્મક કાર્યકર ભૂદ્ધનયાત્રી, સંસ્કૃતિચિંતક એમ વિવિધ ભૂમિકાઓમાંથી કરેલા કામની વિગતો અહીં મળે છે પુસ્તકના પ્રારંભે મુકાપેલું ‘સમર્પક’ હોય કે અતે લખાયેલા પ્રશ્નામ ‘પ્રશ્નગો હોય કે પદ્ધતિનાભે મૌખિક ભાગનું બધું દૃદ્ધયસ્પર્શી છે પુસ્તકના પ્રકાશન માટે આર્થિક સહાય કરનારા જ્યરણાંડ સેવકને મન શ્રીકાન્ત આપટેજ ન્યારતીય સંસ્કૃતિનું પ્રતીક’ છે.

અસ્યા: સંગ્રહિતી, ચિત્રાંશુ યશશ્વરી, ગુજરાતી વિભાગ, મુલાંકના, પુનિવર્સિટી, મુલાંકના, અને સર્વાદ પ્રકાશન વડોદરા, ૨૦૦૨, પૃ. ૦૭૫૧૪૩, કિ ૧૦૦

શ્રી ઠક્કર વસનજી માધવજી વ્યાખ્યાનમાળાના ઉપકરે અપાયેલા વ્યાખ્યાનનો અહીં પુસ્તક રૂપે પ્રચાર થયાં છે આ દીર્ઘ કેખોના વિષયો છે : કાવ્યહેતુ અને પ્રયોજન, કાવ્યની સત્તા, કાવ્યભાષા, સાહિત્યનો ભાવક અને કલિ.

ધરતીના ચિત્રકાર ખોડીદાસ પરમારના સંસ્કરણો, ગુજરાત લોકકલા ફાઉન્ડેશન, અમદાવાદ, ૨૦૦૧, પૃ. ૮૫૧૬૮ (૧૨ રૂપાંન પ્લેટ) કિ ૩૦૦

આજો અને મનને આહુવાદ આપનારા આ ચિત્રખચિત્ત પુસ્તકમાં લોકશીલીના ચિત્રકાર, લોકકળા અને લોકસાહિત્યના સમર્થ સંશોધક એવા ૭૨ વર્ષના ખોડીદાસ પરમારના સંસ્કરણો છે તદુપરાંત યામિની રોયની હરોળના આ સંનિષ્ઠ કલાકારને કલાકારો, મિત્રો, સ્નેહીઓ તેમજ વિવેચકોએ આપેલો ‘વધામણી’ પણ છે. કલાકારનો અગ્રોક્ષમાં છપાયેલો ‘બાયો-ડેય’ છેલ્લો ચાર પાના પર મુકાપેલો છે જોગવરસિંહ જાદવે “સંસ્કૃતિ, કલા સાહિત્ય અને સંસ્કારની છરી પોકારતો બ્રંથ” એમ કઢીને પુસ્તકનું ગૌરવ કર્યું છે

- સંકલન - સંજ્ઞય શ્રીપાદ ભાડે

શતપથી-વંદના

• નર્મદાદાસ પારેખ

જન્મ: તા. ૩૦-૮-૧૯૦૩

અવસ્થાન: તા. ૧૫-૧-૧૯૯૩

ઘણા જમાલોચકો અનુવાદની જમાલોચના કરતો વખાણ કરવા કહે છે કે, મૂળ લેખકે ગુજરાતી લખ્યુ હોત તો આતુ લખત પેણ આ મને તદન અર્થબીજાન લાગે છે. એ કવિની પ્રતિભા આપક્રમી ભાષાને વાહન કરત તો એની કઈ કઈ ખૂલ્લીઓ અને શક્તિઓ કઈ કઈ રીતે વાપરત અથવા એમાં કઈ કઈ નવી ખૂલ્લીઓ અને શક્તિઓ ઉમેરત એ કોણ કહી શકે? કારણ, કવિપ્રતિભા કાવ્યદર્શન કરવામાં તેમ જ તેને ભાષાદેહ આપવામાં પણ વિશેષ રીતે વ્યાપારકતી બને છે આનુસંધે સચોટમાં સચોટ ઉઘહરજ જોવું હોય તો રવીન્દ્રનાથે પોતે કરેલા પોતાની બંગાળી કવિતાના અંગ્રેજી અનુવાદો જોવા કવિ સિવાય બીજો કોઈ પણ અનુવાદક આવી અને આટલી છૂટ લઈ શકે? બંનેની શીલી જ તદન જુદી છે આ ફેર શાથી પડ્યો? તો એનો જવાબ એ કે કવિનું વાહન બદલાયું માટે. અંગ્રેજી ભાષાની પ્રકૃતિ અને બંગાળી ભાષાની પ્રકૃતિની બિનતાને કારણે અને કવિની પ્રતિભા અંગ્રેજીને અમૃક રીતે વાપરે છે માટે આ ફેર પડ્યો. રવીન્દ્રનાથના અંગ્રેજી અનુવાદો જોઈ કોઈ ગુજરાતી અનુવાદક પણ રવીન્દ્રનાથ ગુજરાતીમાં લખત તો આમ લખત એવા ફલ્યનપતરંગે ચડી જઈ, અમે ત્યા રૂગ આછા આછાગાઢ કરવા મારે, ગમે ત્યા વિસ્તારસંક્ષેપ કરવાની છૂટ દે, ગમે ત્યા અહંકારો કાઢવા ઉમેરવંની ધૂષ્ટતા કરે, તો બેશક મૂળ કવિની અને ગુજરાતી વાચકર્વણની પણ ફુસેવા જ કરે. — નર્મદાદાસ પારેખ 'સ્વાધ્યાય અને સમીક્ષા'

નર્મદાદાસ નારસાધસ પારેખે 'જનાર્દન મોયાભાઈ, બ્રાંથીટ' (જન્મ તા. ૩૦-૮-૧૯૦૩, અવસ્થાન તા. ૧૫-૧-૯૮) વિવેચક, સંપાદક, અનુવાદક મહાત્વના પુસ્તકો. વિવેચન 'કવિકથા' (૧૯૬૧), અભિનવનો રસવિચાર અને બીજા લેખો (૧૯૭૦), 'લીકા અને નિરીક્ષા' (૧૯૮૧), 'પરિવય અને પરીક્ષા' (૧૯૬૮), 'સ્વાધ્યાય અને સમીક્ષા' (૧૯૮૬), 'કોરેનું ઈસ્પેટિક અને બીજા લેખો' (૧૯૮૨) વગેરે.

સાપદન. કાવ્યપરિય (૧૯૨૮, અન્ય સાથે), 'સાબરમતી' (૧૯૭૪), નાનાલાલના કાવ્યો (૧૯૭૩), 'કુદરતનો આનંદ' (૧૯૭૪) વગેરે.

અનુવાદ 'વિસર્જન' (૧૯૭૨), 'પૂજારિણી અને ડાકઘર' (૧૯૭૨), 'પરે બાહિરે' (૧૯૭૫), 'અતિંજાવિ અને બીજા કાવ્યો' (૧૯૪૨) ઠેત્યાદી રવીન્દ્રનાથ ટાઓરની હૃતિઓ ઉપરોક્ત ન હન્યતે (૧૯૭૮), 'ઊજણ પડણાય, કાળી ભૌય' (૧૯૬૪), 'કાવ્યમાં આપુનિકતા' અને 'પાણજનના સખા' (૧૯૭૭), તેમજ અંગ્રેજીઅંગી અનૂદિત 'સાહિત્ય વિવેચનયા સિદ્ધાંતો' (૧૯૫૭) 'સાહિત્યમાં વિવેક' (૧૯૫૮) સંમૃતમાંથી 'ધન્યાલોક - અનંદવર્ધનનો ધન્યવિચાર' (૧૯૮૫), 'વકીલિકાવિતાનો અને 'ધર્મદ્વારા અલ્યુવિચાર' (૧૯૮૭) આપ્યા છે જીવનચરિત્રો. 'નવતરામ' (૧૯૬૧) 'મહાર્દેવ દેસાઈ' (૧૯૬૨), 'ગ્રેમાનંદ' (૧૯૬૩) વગેરે.

— સંકલન. દુનિયાઈ ફુર્કુટિયા

પરિષદ્વત્ત

બારડોલી ખાતે તા ૨૮-૧૨-૨૦૦૨ના રોજ મળેલ કાર્યવાહી
સમિતિ અને મધ્યસ્થ સમિતિએ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ્ધન
બંધારણમાં સૂચવેલ સુધારા, મૂળ જોગવાઈ સાથે
ખાલની જોગવાઈ - અ સૂચિત સુધારા - બ
અ ૧. પરિષદ્ધના નામ હેતુઓ વારે : હેઠળ

કલમ - ૨ હેઠળ કલમ આ - ૫

ગુજરાતના ઈતિહાસ-સંશોધનને વેગ મળે એવી પ્રવૃત્તિ કરવી
બ ૧. પરિષદ્ધના નામ હેતુ વારે : હેઠળ . કલમ રની હેઠળ કલમ
આ. ૫.

ગુજરાતી ભાષા સાહિત્યનો ઈતિહાસ તથા ગુજરાતીમાં કોણ
સાહિત્ય તૈયાર કરવીને પ્રયત્ન કરવાનો પ્રબંધ કરવો

અ ૨. પરિષદ્ધની રચના અને સભ્યપદના પ્રકારો હેઠળ ૪-૫

રૂ. ૧૦૦૦/- કે તેથી વધુ રુમ આપનાર આજીવન સભ્યો
(સંસ્થા માટે આજીવન સભ્ય ફી રૂ. ૧૫૦૦/- રહેશે)

ચ. મધ્યસ્થ સમિતિ વખતોવખત નક્કી કરે તેટલું વાર્ષિક
લવાજમ ભરનાર વાર્ષિક સામાન્ય સભ્યો

બ ૨. પરિષદ્ધની રચના અને સભ્યપદના પ્રકારો : હેઠળ : ૪-૫

રૂ. ૧૫૦૦/- કે તેથી વધુ રુમ આપનાર આજીવન સભ્યો
(સંસ્થા માટે આજીવન સભ્ય-ફી રૂ. ૨૦૦૦/- રહેશે) એપ્રિલ-
૨૦૦૩થી અમલમાં આવે તે રીતે.

ચ. પરિષદ્ધની વાર્ષિક અને આજીવન સભ્યપદની વિકિનો
સંસ્થાની ફી મધ્યસ્થ સમિતિ નક્કી કરશે

અ ૩. પરિષદ્ધની મધ્યસ્થ સમિતિ : હેઠળ કલમ ૫

કલમ-૫ ચ સભ્ય સંસ્થાઓએ ચૂંટેલા પાંચ સભ્યો

નોંધ : ઉપર્યુક્ત સભ્યસંસ્થાઓએ ચૂંટવાના મધ્યસ્થ સમિતિના
પાંચ પ્રતિનિધિઓની જગ્યા ઉપર, એ જ સભ્ય સંસ્થાઓના
પ્રદિક્તિઓએ ઉત્ત્મ શક્યો, જે સભ્યસંસ્થાઓના ઓછામાં ઓછ
પદર સભ્યો પરિષદ્ધના પણ સભ્યો હોય.

કલમ ૧૩ હેઠળની નોંધ

મધ્યસ્થ સમિતિના જે સભ્યો મધ્યસ્થ સભ્યાની બેઠકોમાં સતત
ત્રણ વખત (રજા લીધા વિના અથવા રજા માગીને) ગેરખાજર રહેશે

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ્ધના બંધારણમાં સુધારા

એમનું સત્યપદ આપોઆપ રદ થશે. ખામ અપવાદરૂપે અસાધારજ સંજોગોમાં સત્યની ગ્રીષ્મ રજા મધ્યસ્થ સમિતિ મજૂર કરશે.

૬ ઉ પરિષદની મધ્યસ્થ સમિતિ હેઠળ કલમ : પચ સત્ય સંસ્થાઓએ ચૂટેલા સાત સત્યો
૭ જુઝરતી સાહિત્ય પરિષદના દ્રસ્ટીઓ

નોંધ : ઉપર્કૃત સત્ય-સંસ્થાઓએ ચૂટવાના મધ્યસ્થ સમિતિના સાત પ્રતિનિધિઓની જગ્યા ઉપર એ જ સત્ય-સંસ્થાઓની પ્રતિનિધિઓ ઉલ્લા રહી શકશે, જે સત્યસંસ્થાઓના પદર સત્યો પરિષદના પણ આજીવન સત્યો હોય. આવા સત્યોનાં નામોની અતિગ પાદી જે તે સંસ્થાએ પોતાના પ્રતિનિધિને ઉલ્લા ચાખતી વખતે મોકલવાની રહેશે.

કલમ ૧૩ હેઠળની નોંધ

મધ્યસ્થ સમિતિના જે સત્યો મધ્યસ્થ સભાની બેઠકોમાં સતત ત્રણ વખત જાળ કર્યા બિના ગેરહજર રહેશે એવા સત્યોનું સત્યપદ કાર્યવાહક સમિતિ રદ કરી શકશે.
અ ૪. કાર્યવાહક સમિતિ - હેઠળની કલમ ૧૪ની પેટા કલમ

૧ બે ઉપયુક્તો; મધ્યસ્થ સમિતિની ચૂટણી પછી કાર્યવાહક સમિતિની ચૂટણી મધ્યસ્થની પદ્ધતિએ યોજવી અને સંમેલન પૂર્વે અનુ પરિષામ જાહેર કરવું.

અ ૪. કાર્યવાહક સમિતિ - હેઠળની

કલમ-૧૪ની પેટા કલમ ૧ નીચેની નોંધ - બે ઉપયુક્તો સહિત ચાર મંત્રીઓ અને એક કોષાધ્યક્ષની અને સ્વાત સામાન્ય સત્યોની ચૂટણીમાં મતદાનનો અધિકાર મધ્યસ્થ સમિતિના સત્યોનો રહેશે અને તેમાં મધ્યસ્થ સમિતિના સત્યો જ ઉમેદવારી કરી શકશે.

બે ઉપયુક્તો પેકી ઓછામાં ઓછા એક પરિષદના સ્થળના (સ્થાનિક) હોશે.
અ ૪. કાર્યવાહક સમિતિ - હેઠળની કલમ-૧૪ પેટા કલમ-૪ પછીની નોંધ.

છેલવા સંમેલનના પ્રમુખ પોતાના હોદાની રૂએ પરિષદના, મધ્યસ્થ સમિતિના : અને કાર્યવાહક સમિતિના પ્રમુખ ગજાશે. ચાંચામું આપવાને લીધી કે અન્ય કોઈ કારણસર પ્રમુખની જગ્યા ખાલી પડે તો આગલા સંમેલનના પ્રમુખ ઉત્તરોત્તર સ્થાન લેશે.

અ ૪. કાર્યવાહક સમિતિ - હેઠળની

કલમ-૧૪ની પેટા કલમ ૪ નીચેની નોંધ - છેલવા સંમેલનન પ્રમુખ પોતાના હોદાની રૂએ પરિષદના, મધ્યસ્થ સમિતિના અને કાર્યવાહક સમિતિના પ્રમુખ ગજાશે. ચાંચામું આપવાને લીધી કે અન્ય કોઈ કારણસર પ્રમુખની જગ્યા ખાલી પડે તો બે ઉપયુક્તો પેકી સાહિત્ય પરિષદની સેવાના સંદર્ભમાં કાલ જ્યેષ (સિનિયર) હોય તે ઉપયુક્ત કાર્યકારી પ્રમુખ તરીકે જવાબદારી સંબાદશે.

અ ૫. મધ્યસ્થ સમિતિ તથા કાર્યવાહક સમિતિની સત્તાઓ અને ફરજો - હેઠળ કલમ -

૨૧ : કાર્યવાહક સમિતિના અધિકારીઓના અધિકારકાળ દરમિયાન અધિકારીના મૃત્યુથી કે ચાંચામાંથી કોઈ જગ્યા ખાલી પડશે તો મધ્યસ્થ સમિતિ પોતાનુમાંથી બીજા કોઈ સત્યની નિમણૂક કરીને તે જગ્યા પૂરશે અને એવી ખાલી જગ્યા પુરય ત્યા સુધી બાકીના અધિકારીઓ પોતાની ફરજનો અમલે ચાલુ ચાખશે.

અ ૫. મધ્યસ્થ સમિતિ તથા કાર્યવાહક સમિતિની સત્તાઓ અને ફરજો - હેઠળ કલમ-૨૧
કાર્યવાહક સમિતિના હોકેદારો અને કાર્યવાહક સમિતિના સત્યોના અધિકાર કાળ

દરમિયાન હોદેદારોન્ના કે સત્ત્વના મૂત્યુથી કે રાજુનામાંથી કોઈ જગ્યા ખાલી પડ્યે તો મધ્યસ્થ સમિતિ તે પછીની પ્રથમ બેઠકમા પોતાના સત્ત્વોમાંથી તેવી ખાલી પડેલી જગ્યા પૂરવા વરણી કરશે અને એવી ખાલી જગ્યા પુચાય ત્યાં સુધી બાકીના હોદેદારો પોતાની ફરજનો અમત ચાલુ રાખશે.

અ.૮ સંમેલનના પ્રમુખ તથા વિભાગીય પ્રમુખો - હેઠળ

કલમ : ૫૬ સંમેલનના પ્રમુખ પદ માટે દરેક સંસ્થા-સત્ત્વને પોતાની પસંદગીનું એક નામ સૂચવવાનો અધિકાર રહેશે, તેમજ પરિષદના કોઈ પણ દશ સામાન્ય સત્ત્વોને સંયુક્ત રીતે પોતાની પસંદગીનું એક નામ સૂચવવાનો અધિકાર રહેશે.

બ.૮. સંમેલનના પ્રમુખ તથા વિભાગીય પ્રમુખો - હેઠળ

કલમ : ૫૬ સંમેલનના પ્રમુખપદ માટે એવી દરેક સંસ્થા-સત્ત્વાંથી એક નામ સૂચવી શકશે જે સંસ્થાના પેદર સત્ત્વો પરિષદના આજીવન સત્ત્વો હોય. પરિષદના કોઈ પણ દશ આજીવન સત્ત્વોને સંયુક્ત રીતે પોતાની પસંદગીનું એક નામ સૂચવવાનો અધિકાર રહેશે.

બ.૯. સંમેલનના પ્રમુખ તથા વિભાગીય પ્રમુખો : -

કલમ-૬૨ સંમેલનના વિભાગો, વિભાગીય અધ્યક્ષો અને વક્તાઓ મધ્યસ્થ સમિતિ નક્કી કરશે. જ્ઞાનસત્ત્વના વિષયો અને વક્તાઓ પણ મધ્યસ્થ સમિતિ કમાનુસાર નક્કી કરશે. જ્ઞાનસત્ત્વની બેઠકોની અધ્યક્ષીય જવાબદારી સંમેલનના અધ્યક્ષો દેશે.

બ.૧૦. સંમેલનના પ્રમુખ તથા વિભાગીય પ્રમુખો : -

કલમ-૬૨ સંમેલનના વિભાગો વિભાગીય અધ્યક્ષો અને વક્તાઓ મધ્યસ્થ સમિતિ નક્કી કરશે. જ્ઞાનસત્ત્વના વિષયો અને વક્તાઓ પણ મધ્યસ્થ સમિતિ કમાનુસાર નક્કી કરશે. સાધારણ રીતે સંમેલનના વિભાગીય અધ્યક્ષો જ્ઞાનસત્ત્વની બેઠકોના વિભાગીય અધ્યક્ષ રહેશે, પરંતુ મધ્યસ્થ સમિતિ અનિવાર્ય સંજોગોમાં વિભાગીય અધ્યક્ષ તરીકે અન્ય વિદ્વાનની પસંદગી કરી શકશે.

પરિશિષ્ટ :

- અ. બુજુગતી સાહિત્ય પરિષદ : ચૂટકીના નિયમો - હેઠળ મત ગણતરીના નિયમો પેઢી નિયમ : ઉ**

બે નંબરના પરબીડિયા ઉપરની મતદારની સહીની પ્રમાણભૂતતાને ચકાસવામાં આવશે તેમ જ પરબીડિયા ઉપરના નંબરને કાઉન્ટર ફીલ ઉપરના નંબર સાથે ચકાસવામાં આવશે.

- બ. ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ : ચૂટકીના નિયમો - હેઠળ મત ગણતરીન નિયમો પેઢી - નિયમ - ઉ બે નંબરના પરબીડિયા ઉપરની સહીની પ્રમાણભૂતતાને જ્યાં ચૂટકી અધિકારીને જરૂર જાહેર કરવામાં આવશે. તેમજ પરબીડિયા ઉપરના નંબરને કાઉન્ટર ફીલ ઉપરના નંબર સાથે ચકાસવામાં આવશે.**

મતગણતરીના નિયમો હેઠળ .

- અ. નિયમ : ૮ જો કોઈ પણ બે ઉમેદવારને સરખા મત મળશે તો નામના વક્તાનુંકે જે ઉમેદવારનું નામ પહેલું આવતું હશે એ ઉમેદવારને ચૂંટાપેલા જાહેર કરવામાં આવશે.**
- બ. નિયમ : ૮ જો કોઈ પણ બે ઉમેદવારને સરખા મત મળતા હશે તો તેમના નામની**

શિક્ષી ઉપાડીને જે ઉમેદવારનું નામ આવશે તેમને ચૂંધાયેલા જહેર કરવામાં આવશે હારજતાનો પ્રશ્ન ન હોય ત્યા સરખા મતવાળા ઉમેદવારોના નામ વર્ણનુંકે ગોઠવી શકાશે.

નોંધ : બધારક્ષમાં ઉપર મુજબન ફેરફાર/સુધારા કરવા માટે બુજુચતી સાહિત્ય પરિષદની અસાધારક સામાન્ય સભા તા. ૨૮-૩-૨૦૦૩ને સાંજે ૫૦૦ કલાકે પરિષદભવનમાં મળશે. જેમાં સુધારા માટેનો ઠચવ રજૂ કરવામાં આવશે.

‘નક્ક મેં ઉત્સવ’ નવલકથાઅંશોનું પઠન

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના ઉપકે તા. ૩૧-૧૨-૨૦૦૨ની સાંજે ૬૦૦ કલાકે જોવધન સ્મૃતિમંદિરમાં જાણીતા છેદી નાટ્યકાર અને વાર્તાકાર નાગ બોડેસેએ ‘નક્ક મેં ઉત્સવ’ નવલકથાના અંશોનું પઠન કર્યું હતું. પરેશ નાયકે તેમનો પરિચય કરાવ્યો હતો લાભશાંકર ટાકર, રઘુવીર ચૌધરી વગેરે વિદ્ધાનોએ ચર્ચાયાં ભાજ લીધો હતો.

મુંજુ માતૃભૂમિ કે નમન ‘અસાંજો કચ્છ’ વિશે

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ સંચાલિત દશપણાબ્ય કેન્દ્ર : ‘શબ્દરંગ’ અતર્ગત ભૂકૃપની બીજી વરસી, ૨૬મી જાન્યુઆરી, ૨૦૦૩ના રોજ સાંજે ૬૦૦ વાગ્યે પરિષદના રા. વિ. પાઠક સભાજૂહમાં કચ્છના લોકગીતનો એક વિશિષ્ટ કાર્યક્રમ ‘અસાંજો કચ્છ’ યોજાયો. અને એમાં જ જાણીતા વાર્તાકાર માવજુ મહેશશરીના વાર્તાસંગ્રહ તિરાડોની આરપારનું લોકાર્થકનો કાર્યક્રમ પણ પરિષદ પ્રમુખ રઘુવીર ચૌધરીના અધ્યક્ષપદે યોજાયો હતો.

પ્રારંભે લાલ રંભિયાએ સાંસ્કૃતિક પરંપરા પ્રમાણે ‘સરસ્વતી સ્તવન’થી કાર્યક્રમની માર્ગની કરી હતી. રઘુવીર ચૌધરીએ ભૂકૃપ પરિરેશ આધ્યારિત વાર્તાઓનો સચય ત્રિયાની આરપારનું લોકાર્થક કર્યું હતું. રેશે ર. દવેએ માવજુ મહેશશરીનો પરિચય આપ્યો હતો. માવજુ મહેશશરીએ પ્રતિભાવ આપત્તા કંઈ હતું કે બે વર્ષથી અત્તે કચ્છના ગામડાંમાં મારા સ્કૂટરના પીડાં ફરતાં રહ્યા છે. એ વખતે તિલાયેલી સંવેદનનાને આ પુસ્તકમાં આલેખવાનો પ્રપણ કર્યો છે રઘુવીર ચૌધરીએ અધ્યક્ષીય વક્તનબ્ય આપ્યું હતું. કીર્તિભાઈ ખત્રીએ કચ્છની પીડા વ્યક્ત કરી હતી. એ પછી લાલ રંભિયાના સંચાલનમાં ઘનભાઈ અઢવી, ઠિસાઈલ પારાએ લોકગીતો, દુદ્ધાઓ અને ઝાલરડોનું ગાન કર્યું હતું. એમાં ‘બારબાર વરહી મજિયારો આવ્યો’, ‘ઓંગણ વાયો’, ‘ચાગલી બહેન સાસરયે જાયો’, ‘જીલો જીવાયા’, મુંજુ માતૃભૂમિ કે નમન’ વગેરેની રજૂઆત કરી હતી. ઉમેશ જિયાએ કચ્છી લોકવાદ રંગના જુદી જુદી સંસ્કૃતિના નમૂના રજૂ કરી સૌને વિસ્તિત કર્યો હતા. પરેશ નાયકે સમગ્ર કાર્યક્રમનું સંચાલન કર્યું હતું. પરિષદ મત્રી હરિકૃષ્ણ પાઠકે આભાર વ્યક્ત કર્યો હતો.

- ઠતુલાઈ કુરકુટિયા

‘પોઠ’ વાર્તાસંગ્રહ વિશે ગ્રંથગોલ્ફિ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ સંચાલિત ક લા. સ્વાધ્યાયમંદિરના ઉપકે ગ્રંથગોલ્ફિના

કાર્યક્રમ અંતર્ગત તા. ૨૮-૧-૦૩ના રેજ સાંજે ૬૦૦ વાગ્યે જાણપીતા વાર્તાકાર મોહન પરમારના વાર્તાસંગ્રહ 'પોઠ' વિશે બિપિન પટેલે આસ્વાદલક્ષી વક્તાવ્ય પરિપદના ગોવર્ધનભવનમાં આપ્યું હતું. પારુલ કંઈ દેસાઈએ બિપિન પટેલનો પરિચય આપ્યો હતો. બિપિન પટેલે વક્તાવ્ય આપતો કંદું હતું કે છિમાંશી શેવત, કિરીટ દૂધાત અને મોહન પરમાર એ ત્રણે સમવયસ્કોમાં મોટા વાર્તાકારો છે એમની વાર્તાઓમાં રિષ્યવૈવિધ્યનું બાહુલ્ય છે એમ કહી રેમણે 'પોઠ'માંની 'ભાગોળા', 'અંગાણું', 'ખળી', 'પોઠ', 'અસ્વપ્ના', 'પીંડળા' અને કાનાજી' વગેરે વાર્તાઓની વિગતે ચર્ચા કરી હતી હરિકુષ્ણ પાઠક, ભૌગોભાઈ પટેલે, રઘુવીર ચૌધરી, વાભશંકર શક્ર, રમેશ ર. દવે વગેરેએ પ્રશ્નોત્તરીમાં ભાગ લઈને કાર્યક્રમને વધુ સંઘન બનાવ્યો હતો. ઠતુભાઈ કુરુકૃષ્ણાએ આભારદર્શન કર્યું હતું.

- ઠતુભાઈ કુરુકૃષ્ણા

નવા આજીવન સત્યોની યાદી

તુખાર ભણઅમદાવાદ, શ્રીકાન્ત શાહ અમદાવાદ, પીધૂષભાઈ એ. દેસાઈ અમદાવાદ, જિતેન્દ્ર દેસાઈ અમદાવાદ, પશ્વાંત બી. ટાકર અમદાવાદ, જણપત બી. પટેલ અમદાવાદ, અર્યન નિવેદી અમદાવાદ, જિતેન્દ્ર મેંકવાન અમદાવાદ, વાત્સિક જે. મહેતા અમદાવાદ, જ્યેશ પી. તેલીવાળા અમદાવાદ, આર્નદરાય જી બબ્લબદ્ધ અમદાવાદ, હંસાબહેન સી. ગોસલિયા મુખ્ય, વિરેન્દ્ર મેય શાહ મુખ્ય, સુરેશ દલાત મુખ્ય, પારુલ એમ. શુક્લબારડેલી, પ્રા. નયના પટેલબારડેલી, નિરીણ ઝી. ચૌધરી બારડેલી, પ્રા. કીર્તિદા કે વાસ, બારડેલી, રમેશચંદ ઝી. મિસ્ટ્રી નવસ્થારી, ધમડાણવાલા અસ્લમજીયાઉલિલ નવસ્થારી, ધમડાણવાલા આદિક જીયાઉલિલ નવસ્થારી દિનેશ દાસા એરુ ચાર રસ્તા, ડૉ. દીપિંદુહેન જોશી નાનીદમજી, જિલ્લા બી. પુરોહિત સુરત એ. જિતેન્દ્ર ઝી. શાહ સુરત, જ્યેત કે જોશી રાજકોટ, શ્રીમતી ભાવનાબહેન જોશીપુર રાજકોટ અશોકકુમાર પી.જાગ્નાની ધીરાજ, પ્રા. પુષ્પાબહેન એ. પોટિયા પોરબદ્ધ, મહેન્દ ઝી. શાહ જામનગર, ધીરુભાઈ આર પટેલ જુંબુસર, ભરત કરિ જાંધીનગર, જ્યેશ ભોગાયત્રા વડોદરા (સ્તરસ્થા આજીવન) પ્રમુખ શાનવર્ધિક મંડળ, પોરબદ્ધ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદે જાહેર કરેલાં પારિતોષિક :

વર્ષ ૨૦૦૦ અને ૨૦૦૧ (માં ઉમેરવાની વિગત)

- ૧ શ્રી અરવિંદ સુવર્કર્ષંદક (૨૦૦૧) . કોઈને મળતું નથી
- ૨ શ્રી કક્ષાસાહેબ કાલેલકર પારિતોષિક (૨૦૦૦) 'સનદી સેવાના સંભારણા', લિલિ દલાલ, પ્રકા. રૂગ્દાર
- ૩ શ્રી કક્ષાસાહેબ કાલેલકર પારિતોષિક (૨૦૦૧) . 'યોગાનુયોગ', વસુબહેન ભણ, પ્રકા. પાર્શ્વ
- ૪ શ્રી રિમનલાલ નિવેદી પ્રેરિત નાનાલાલ (પરબ) પ્રકાશિત શ્રેષ્ઠ કાલ્ય પારિતોષિક ૨૦૦૨ . 'લક્કડાખોદ', ધીરુ પરીખ, પરબ. સાફ્ટ્બેન્ચર
- ૫ શ્રી રિમનલાલ નિવેદી પ્રેરિત નાનાલાલ (પરબ) પ્રકાશિત શ્રેષ્ઠ કાલ્ય પારિતોષિક ૨૦૦૨ : 'સર્વધર્મ પ્રાર્થના ઉર્ફ અવળપંચક (અભગમાળા)', ચન્દ્રકાન્ત ટેપીવાળા, પરબ. ઓફ્સેન્સ

સાહિત્યવૃત્ત

‘જજચારીનો અધ્યાપક સંઘ’નું બાવનમું અધિવેશન બે હજાર રક્ષણા વર્ષારિને જ તા. ૪-૫ જાન્યુઆરી દરમિયાન વરાયેલા પ્રમુખ શ્રી જ્યોતિભાઈ ગોહિલ માય ડિયર જ્યુના પ્રમુખપદે વજમાન સંસ્થા ક. જે સોમૈયા કલા અને વાણિજ્ય મહાવિદ્યાલય, મુંબઈ ખાતે યોજાયું.

ઉદ્ઘાટન સમારંભમાં પ્રાર્થના અને સ્વાગતગીત પછી સંસ્થાના પ્રાચાર્ય મુર્કુદ ઠકરનું સંસ્કૃતમાં અપાયેલું પ્રવચન દીપાગટખ જેટલું જ પ્રોજેક્ટ રચ્યું વિશ્વાળ વડવા જેવી સોમૈયા કોલેજની સ્થાપનાથી માંત્રી તેના આજીપર્યતની વિકાસનગાથા શાંતિભાઈ સોમૈયાએ પોતાના સ્વાજીતપ્રવચનમાં વર્ણવી સંસ્થાની અનેકવિધ પ્રવૃત્તિઓનો તેમજે વિસ્તારપૂર્વક પરિચય આપો. સંધના મંત્રી જગદીશ ગૂજરે સંધના પ્રવૃત્તિઓનો અહેવાલ આપો. ત્યારબાદ સુમન શાહે નવા વરાયેલા પ્રમુખ જ્યોતિભાઈ ગોહિલને સંધના કાર્યભારની સૌંપણી કરી. પ્રમુખ જ્યોતિભાઈ ગોહિલનો પરિચય સંધના મંત્રી વિનોદ ગાંધીએ આપો. જ્યોતિભાઈ ગોહિલે પોતાની લાક્ષણિક શીલીમાં અધ્યક્ષીય પ્રવચન આપું. કથન અને કથક વિષે રસપ્રદ વાત કરી. કથનનો ઉત્તમ આદર્શ મહાભારતનો સંજ્ય છે. ધૂતરાષ્ટ્ર જે અપેક્ષે છે, તેને જ તે રજૂ કરે છે. ગ્રેનાની દર્શા એમ ‘મેધદૂત’માં પજી કહેવાયું છે તે વાદ કર્યું. અતે, પ્રા. ગીતા દરેની આભારવિધિ સાથે સ્વાગત બેઠકનો કાર્યક્રમ સંપન્ન થયો.

‘અર્થાની પ્રથમ બેઠકમાં ચિનુ મોદીના કાવ્યસંગ્રહ ‘ચેત સમુદ્રો’ વિષે પિનાકિની પ્રક્રિયાએ રસપ્રદ વક્તવ્ય આપું. આધુનિકોની સ્વથી વિભૂય પક્ષાની વેદના, સંવેદનજરૂરતા તથા ખાલીપાની વેદના તેમાં પથાતથ નિરૂપાઈ છે જોકે કરી વધારે પડતા લાઉડ બન્યા હોય એવું પજી તેમને લાગે છે આ બેઠકના બીજા વક્તા ઊં અજ્ય રાવલે બાબુ સુધારની ‘શ્રીમદ્ કાગડપચીસી’ને ભાવકચેતનાને પહૂંચાતા સર્જકપુરુષાર્થ રૂપે વર્ણવી ત્યારબાદ રમેશ મહેતાએ યજોશ દવેના નિબંધસર્વોચ્ચ ‘આસોમાં ઉદ્ઘડતો આધાર’ની વાત કરી કૃતિના સિખાતસ અને પારદર્શક જગતનો મહિમા કરી. સંગ્રહના ચરિત્રાત્મક નિબંધોની ઉત્ત્પત્તા દર્શાવવા સાથે કેટલાક નિબંધો સ્વરૂપની દસ્તિએ

**‘ગુજરાતીનો અધ્યાપક સંઘ’નું બાવનમું
અધિવેશન – અહેવાલ • લતા વાણિક**

ઉજ્જ્વા લાગ્યા હોવાનું તેમજે કબૂલ્યું, નીતિન મહેતાના વિવેચનસંગ્રહ 'કાલ્યબાની'નો પરિચય જ્યેશ ભોગાયતાએ આપ્યો, તો કલ્યના દવેએ વીરુ પુરોહિતના નાટક 'પુરુ અને પૌરી'ને પરિચય આપ્યો, આમનિત સિવાયના વક્તાઓમાં સનત મહેતાએ રિનુ મોદીના 'કાલાખ્યાન'નો તો શ્રદ્ધા નિવેદીએ ચંદકાન્ત શેઠના વિવેચનસંગ્રહ 'શબ્દ દેશનો શબ્દ વિદેશનો'નો પરિચય આપ્યો મનોજ જોશીએ 'માય દિયર જ્યુ'ના વાર્તાસંગ્રહ 'જ્યુ' વિરે દીપક પટેલે વિજય શાસ્ત્રીના વાર્તાસંગ્રહ 'શ્રવણની કાવડ' વિરે, અને મધુ કોણરીના કાલ્યસંગ્રહ 'છલોછલ' વિરે હિમાંશુ બ્યાસે ટૂંકમાં છતાં મુદ્દાસર વાત કરી.

બીજુ બેઠકનો વિષય હતો 'જ્યંત કોણરી ભાવાજલિ'. ડૉ. દર્શના ઘોળકિયાએ 'જ્યંત કોણરીનું અધ્યાપનકાર્ય' વિરે બોલતાં તેમને 'અતંદ અધ્યાપક' કહી, તેમની ભાયેના અનેક સારણો તાજા કર્યું. બેઠકના બીજા વક્તા રમણ સોનીએ 'સંશોધક, સંપાદક અને વિવેચક જ્યંત કોણરી' વિરે બોલતાં તેમની મધ્યકાલીન સાહિત્યપ્રીતિ વક્તા કરી ઉત્તમ સામગ્રી સરળ રીતે આપવાની તેમની રીતનો મહિમા કર્યો. ત્રીજા વક્તા પિન્ડી શાહે 'ભાષાવિજ્ઞાની જ્યંત કોણરી' વિરે બોલતાં કહ્યું કે, "એમનામાં રહેલો શિક્ષક તેમના તમામ કાર્યો પર છવાયેલો રહ્યો છે, પછી તે વિવેચન હોય, ભાષાવિજ્ઞાન હોય, સંશોધન હોય કું સંપાદન હોય" ડૉ. વિનાયક ચાવડે 'જ્યંત કોણરીનો જોડલી વિચાર' વક્ત કર્યો. મેક જ 'ઈ', 'ઉ'નો જ્યંતભાઈનો આગ્રહ અર્થપૂર્ણ સરળતાનો મહિમા કરે છે એમ તેમને લાગ્યું.

ગત્તી બેઠકમાં 'સંભારણાં' શીર્ષક અંતર્ગત જૂની રંગભૂમિનાં ગીતો સંભળવાનો અનુભવ અર્થ્યત આબૂલાદક રહ્યો.

પાંચમી તારીખે સવારે નીચું બેઠક 'ટૂંકી વાર્તા' વિરેની હતી પ્રથમ વક્તા સુમન શાહે 'ટૂંકી વાર્તાનું સ્વરૂપ' વિરે વિદ્વત્તાપૂર્ણ વક્તવ્ય આપ્યું. ટૂંકી વાર્તામાં સૂર અને વાતાવરણના મુદ્દા પર આધ્યારિત તેમના વક્તવ્યમાં વાર્તા સિવાયના અન્ય સ્વરૂપોના પત્ર ઉદાહરણ આપીને વક્તવ્યને રસપ્રદ બનાવ્યું. બીજા વક્તા પારુલ કંદ્ર દેસાઈનો વિષય હતો 'ગુજરાતી ટૂંકી વાર્તાના કેટલાક સ્થિત્યાત્મકો'. આ સ્થિત્યાત્મકો ચાર તલક્કા પારીને તેમજે વર્ણવ્યા ગ્રામીઙ્ન, દખિત અને નારીશેતના એ સંપ્રત વાર્તાના ત્રણ નવા ઉન્નેથેનો તેમજે નિર્દેશ કર્યો.

અંતમો, મહારાધ્ર વિધાનસભાના સ્પીકર શ્રી અરુણભાઈ ગુજરાતીએ સમાપ્ત પ્રવચન કર્યું. આગામી અધિવેશનના પ્રમુખ તરીકે ડૉ. શિરીષ પંચાલની સર્વાનુમતે વરણી કરવામાં આવી ત્યારબાદ આમાન્ય સભાની બેઠકમાં આવતા અધિવેશન માટે રાજકોટના આમંત્રજ્ઞનો સ્વીકાર કરીને આ બાબત ટિકસની આનંદયાત્રા પૂર્ણ થઈ.

જૂની પેઢીના વિદ્વાન 'ઊર્મિલ'ની વિદ્યા

કવિ, વાર્તાકાર, અનુવાદક તેમજ સંસ્કૃત સાહિત્યના આસ્વાદક તરીકે સાહિત્ય-રચિકોનું ધ્યાન જેયનારા આવલીના વધોવૃદ્ધ સારસ્વત જૈગ્રાહક છોયાલાલ શાહ 'ઊર્મિલ'નું નિધન થતું ગુજરાતે જૂની પેઢીના વિરલ વિદ્વાને ગુમાવ્યા છે 'સંસ્કૃત વાર્ણ્ય પ્રદીપ', 'સંસ્કૃત વાર્ણ્યપદ્રીન' અને 'શ્રીમદ્ ભાગવતસપ્ત' જેવા તેમના પુસ્તકો ઉપયોગી નીવે તેવા છે.

કાવ્યપાઠ-પ્રતિભાવ

રન્નાદે પ્રકાશનના ઉપકમે શ્રી શોભિત દેસાઈના તાજા જગતસંગ્રહ 'અહમું ઓળાળવા આવ્યા' વિશે ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના રા. વિ. પાઠક હોલમાં તા. ૧૧-૧-૦૩ના રોજ કવિશ્રી લાભશોકર દાકરે સુંદર પ્રસિભાવ આપ્યો 'અહમું' સંદર્ભે એમજો માર્ગિક ચિત્તન રજુ કર્યું. આ કાર્યક્રમના 'કાવ્યપાઠ' વિભાગમાં લાભશોકર દાકર, શોભિત દેસાઈ, ચાજેન્ડ શૂક્ર, જલન માતરી તથા મનહર મોદીએ પોતાની કાવ્યકૃતિઓનું પઠન કર્યું.

કાવ્યપઠન

અમદાવાદની અમે. હિસ્ટોરિક લિઝયુઅલ આર્ટ સેન્ટર તથા અસાઈટ સાહિત્ય અભ્યાસાનોના ઉપકમે તારીખ ૧૨-૧-૦૩ના રોજ કવિશ્રી સિતાશુ પણશ્વે સ્વરચિત કાવ્યોનું પઠન કર્યું

મુશાયરો

અમદાવાદના ટકોરબાઈ દેસાઈ હોલમાં તારીખ ૨૫-૧-૦૩ના રોજ રત્ને ૮-૩૦ કલાકે ગુજરાત સમાચાર - આઠ-એન્ટીના ઉપકમે એક જાનધર મુશાયરો પોજાઈ ગયો. સર્વક્રી ચિનુ મોદી, ખલીલ ધનતેજવી, મનહર મોદી, શોભિત દેસાઈ, મુકેશ જોપી, ભગવતીકુમાર શર્મા, રહીશ ભાણિયાર, મકરનથ મુસળે, સૌમ્ય જોશી તથા અંકિત નિવેદીએ સ્વરચિત જગતોનું સુંદર પઠન કર્યું અમદાવાદમાં કદય આ પહેલો પ્રસંગ હતો કે જ્યારે શ્રોતાઓએ મોડી રહેતે પણ મુશાયરાનો ગ્રીજો દ્વારા કરવાનો તથા બધા જ શાયરોને સૌભળવાનો આગ્રહ રાખ્યો.

શ્રદ્ધાંજલિ

ગુજરાતી સુગમ સંગીત કાઉન્ડેશનને અમદાવાદના અટીરા ઓડિયોરીઅમમાં તારીખ ૨૬-૧-૦૩ની સવારે ૧૦૦૦ કલાકે સ્વ. અમૃત 'ધાયક'ને શ્રદ્ધાંજલિ અર્પણે અનોખો કાર્યક્રમ 'શાબુની આરપાર છાય્યો છું' રજુ કર્યો. શાબુચલિ : મનહર મોદી, ચિનુ મોદી, ચાજેન્ડ શૂક્ર, ધૂની માડલિયા, અંકિત નિવેદી અને સૌમ્ય જોશી.

સુરચલિ • પુરુષોત્તમ ઉપાધ્યાય

*

ભૂલસુધાર

'પરબ' જાન્યુ. ૦૩માં છાયાયેલી ટૂંકી વાર્તા 'ક્યાં બઈંતી ? કુડા રામાં પૂ.૩૩ પર ૨૧મી લીલીમાં છાયાઈયુક છે, તે આમ છે.' - 'એ પંખીડી ત્રણ વાગે ઊરે તો કુડા ક્યારે પહોંચે ? પેલી પટ દઈને જવાબ આપે : 'ત્રણ ને વીસે' મને નવાઈ વાગતી...' કામાપાચના.

□

ઉદ્ધા લાગ્યા હોવાનું તેમજો કબૂલ્યું નીતિન મહેતાના વિવેચનગ્રંથ 'કાબ્યબાની'નો પરિચય જીયેશ ભોગપ્પાયતાએ આપ્યો, તો કલ્પના દવેએ વીરુ પુરોહિતના નાટક પુસ્તક અને પૌરિનો પરિચય આપ્યો. આમનિત સિવાયના વક્તાઓમાં સનત મહેતાએ ચિનુ મોદીના 'કાલાખ્યાન'નો તો શ્રદ્ધા નિવેદીએ ચેદકાન્ત શેઠના વિવેચનસંગ્રહ 'શાન્દ દેશનો, શાન્દ વિદેશનો'નો પરિચય આપ્યો મનોજ જોશીએ 'માય ડિયર જ્યુ'ના વાર્તાસંગ્રહ 'જીવ' વિશે, દીપક પટેલે વિજય શાસ્ત્રીના વાર્તાસંગ્રહ 'શ્રવણની કાવડ' વિશે, અને મધુ કોદરીના કાબ્યસંગ્રહ 'છલોછલ' વિશે ડિમાંશુ વ્યાસે ટૂકમા છતાં મુદ્દાસર વાત કરી.

બીજી બેઠકનો વિષય હતો 'જ્યંત કોકારી ભાવાજલિ' ડૉ. દર્શના ધોળકિયાએ 'જ્યંત કોકારીનું અધ્યાપનકાર્ય' વિશે બોલતાં તેમને 'અત્યદ અધ્યાપક' કહી, તેમની સાથેના અનેક સ્મરણો તાજાં કર્યા. બેઠકના બીજા વક્તા રમણ સોનીએ 'સંશોધક, સંપાદક અને વિવેચક જ્યંત કોકારી' વિશે બોલતાં તેમની મધ્યકાલીન સાહિત્યપીતિ વ્યક્ત કરી. ઉત્તમ સામગ્રી સરળ રીતે આપવાની તેમની રીતનો મહિમા કર્યો નીજા વક્તા પિન્ડી શાહે 'ભાષાવિશ્વાની જ્યંત કોકારી' વિશે બોલતાં કહ્યું કે, "એમનામાં રહેલો શિક્ષક તેમનાં તમામ કર્યો પર છવાયેલો રહ્યો છે, પછી તે વિવેચન હોય, ભાષાવિશ્વાન હોય, સંશોધન હોય કે સંપાદન હોય" ડૉ. વિનાયક રાવલે 'જ્યંત કોકારીનો જોડશી વિચાર' વ્યક્ત કર્યો. એક જ 'ઈ', 'ઉ'નો જ્યંતભાઈનો આગ્રહ અર્થપૂર્ણ સરળતાનો મહિમા કરે છે એમ તેમને લાગ્યું.

રાત્રિ બેઠકમાં 'સંભારકાં' શીર્ષક અંતર્ગત જૂની રંગભૂમિના ગીતો સાંભળવાનો અનુભવ અત્યંત આહ્લાદક રહ્યો.

પાંચમી તારીખે સવારે નીજી બેઠક 'ટૂકી વાર્તા' વિષેની હતી પ્રથમ વક્તા સુમન શાહે 'ટૂકી વાર્તાનું સ્વરૂપ' વિશે વિદ્યાપૂર્ણ વક્તવ્ય આપ્યું. ટૂકી વાર્તામાં સૂર અને વાતાવરણના મુદ્દા પર આધ્યારિત તેમના વક્તવ્યમાં વાર્તા સિવાયનાં અન્ય સ્વરૂપોના પણ ઉઘહરણ આપીને વક્તવ્યને રસપ્રદ બનાવ્યું. બીજા વક્તા પારુલ કદર્પ દેસાઈનો વિષય હતો 'ગુજરાતી ટૂકી વાર્તાના કેટલાક સ્થિત્યતરો' આ સ્થિત્યતરો ચાર તબક્કા પાડીને તેમજો વર્ણવ્યા ગ્રામીણ, દલિત અને નારીશેતના એ સંપ્રત વાર્તાના ત્રણ નવા ઉનેથેનો તેમજો નિર્દેશ કર્યો.

અત્યમાં, મહાચાધ્ર વિધાનસભાના સ્પીકર શ્રી અરુણભાઈ ગુજરાતીએ સમાપન પ્રવચન કર્યું. આગામી અધિવેશનના પ્રમુખ તરીકે ડૉ. શિરીષ પંચાલની સર્વાનુમતે વરણી કરવામાં આવી. ત્યારબાદ સામાન્ય સભાની બેઠકમાં આવતા અધિવેશન માટે ચાજકોટના આમન્ત્રણનો સ્વીકાર કરીને આ બને છિવસુની આનંદધાત્રા પૂર્ણ થઈ.

જૂની પેઢીના વિદ્ધાન 'ઉર્મિલ'ની વિદ્યા

કવિ, વાર્તાકાર, અનુવાદક તેમજ સંસ્કૃત સાહિત્યના આસ્ત્રવાદક તરીકે સાહિત્ય-ચચ્છિકોનું ધ્યાન ખેંચનારા ચાવલીના વધોવૃદ્ધ સારસ્વત જેઠાલાલ છોયાલાલ શાહ 'ઉર્મિલ'નું નિધન થતો ગુજરાતે જૂની પેઢીના વિરલ વિદ્ધાનને ગુમાન્યા છે. 'સંસ્કૃત વાર્ષમય પ્રદીપ', 'સંસ્કૃત વાર્ષમયદર્શન' અને 'શ્રીમદ્ ભાગવતસાર' જેવા તેમના પુસ્તકો ઉપયોગી નીવડે તેવા છે.

કાવ્યપાઠ-પ્રતિભાવ

રન્ધાડે પ્રકાશનના ઉપકમે શ્રી શોમિત દેસાઈના તાજા ગણવસેત્રથ 'અહમુ ઓગ્રાગંગા આવ્યા' વિશે ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના રા. વિ. પાઠક હોલમાં તા. ૧૧-૧૦ઓના રોજ કવિશ્રી લાભશકર ટકરે સુંદર પ્રતિભાવ આપ્યો 'અહમુ' સંદર્ભે એમને માર્મિક ચિંતન રજૂ કર્યું. આ કાર્યક્રમના 'કાવ્યપાઠ' રિભાગમાં લાભશકર ટકર, શોમિત દેસાઈ, રાજેન્દ્ર શુક્ર, જલન માતરી તથા મનહર મોદીએ પોતાની કાવ્યકૃતિઓનું પઠન કર્યું.

કાવ્યપઠન

અમદાવાદની અપે, હિન્દીસિંગ વિઝ્યુઅલ આર્ટ સેન્ટર તથા અસાઈટ સાહિત્ય સભા, સંસ્થાઓના ઉપકમે તારીખ ૧૨-૧-૦૩ના રોજ કવિશ્રી ચિતાંશુ પશશંકે સ્વરચિત કાવ્યોનું પઠન કર્યું

મુશાયરો

અમદાવાદના ટકોરબાઈ દેસાઈ હોલમાં તારીખ ૨૫-૧-૦૩ના રોજ ચારે ૮-૩૦ કલાકે ગુજરાત સમાચાર - આઈ-એન્ટી.ના ઉપકમે એક જાનદાર મુશાયરો પોજાઈ ગયો. સર્વશ્રી ચિતુ મોદી, ખલીલ ઘનતેજવી, મનહર મોદી, શોમિત દેસાઈ, મુકેશ જોણી, ભગવતીકુમાર શર્મા, રણીશ માણિયાર, મકરનદ મુખ્ય, સીમ્ય જોશી તથા અંકિત વિવેદીએ સ્વરચિત ગુજરાતોનું સુંદર પઠન કર્યું અમદાવાદમાં કદાચ આ પહેલો પ્રસંગ હતો કે જ્યારે શ્રોતુઓએ મોરી રહે પણ મુશાયરાનો ત્રીજો દીર કરવાનો તથા બધા જ શાયરોને સાંભળવાનો આજાહ રાખ્યો.

શ્રદ્ધાંજલિ

ગુજરાતી સુગમ સંસીત કાઉન્સિલને અમદાવાદના અદીરા ઓડિયોરીઅમમાં તારીખ ૨૬-૧-૦૩ની સવારે ૧૦૦૦ કલાકે સ્વ. અમૃત 'પાપલ'ને શ્રદ્ધાંજલિ અપ્તિ અનોખો કાર્યક્રમ 'શબ્દની આરપાર કલ્યો છું' રજૂ કર્યો. શબ્દાવલિ : મનહર મોદી, ચિતુ મોદી, રાજેન્દ્ર શુક્ર, ધૂની માર્ડિયા, અંકિત વિવેદી અને સીમ્ય જોશી.

સુચાવલિ : પુરુષોત્તમ ઉપાધ્યાય

*

ભૂલસુધાર

'પરબ' જાન્યુ. ૦૩માં છપાયેલી ટૂટી વાતાં 'ક્યાં ગઈની? કુડા રામાં ૫.૩૩ પર ૨૧મી લીટીમાં છપાઈયુક છે, તે આમ છે : - "એ એખીડો ત્રણ વાગે ઊડે તો કુડા ક્યારે પહોંચે રોપેલી પર દઈને જવાબ આપે. પ્રજ્ઞ ને વીરો મને નવાઈ લાગતીં" કષમાયાયના.

□

આ અંકુના લેખકો

આકાશ ઠક્કર	: ૧-૪, સહયોગ એપાર્ટમેન્ટ્સ, કેશવનગર, સુભાષબ્રિજ, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૨૭
ઠતુભાઈ ફુરુકુટિયા	: શ્રી ક. લા. સ્વાધ્યાયમંદિર, ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ, આશ્રમમાર્ગ, નાદીકિનારે, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૯
જીવન માતરી	: નશોમન, રાયખડ દરવાજા પાસે, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૧
જીયન્ત પાઠક	: ૨૮, કદમ્બપઢી, નાનપુરા, સુરત-૩૮૫ ૦૦૧
ધનિયાણી દેસાઈ	: C/o સુરેન્દ્રચાય ભાઉચાય દેસાઈ, ભાઉનિવાસ, શહેરભાગોળ, ગોધચા-૩૮૮ ૦૦૧
પારુલ કદ્વી દેસાઈ	: શ્રી ક લા. સ્વાધ્યાયમંદિર, ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ, આશ્રમમાર્ગ, નાદીકિનારે, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૯
બળવંત જાની	કુલપતિ, ઉત્તર ગુજરાત યુનિવર્સિટી, પાટણ-૩૮૪ ૨૬૫
ભોગપભાઈ પટેલ	: ૩૨, પ્રોફેસર કોલોની, નવરંગપુરા, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૯
મનહર મોદી	: બી/૫, બિમલ એપાર્ટમેન્ટ્સ, આંબાવાડી, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૧૫
મનીષી જાની	: ૨૪/૨૪૮, પરિશ્રમ એપાર્ટમેન્ટ્સ, વીમાનગર પાછળ, સેટેલાઈટ રોડ, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૧૫
રતિલાલ બોરીસાગર	: એફ/૬૭, રતિલાલ પાર્ક, ઓસ આર માર્ગ, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૧૪
રમણલાલ જોશી	: ૨, અચલાયતન સોસાયટી, નવરંગપુરા, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૯
રવીન્દ્ર પારેખ	: ૧, યુનિયનધારી, મોદી બંગલા, અઠવા લાઈન્સ, સુરત-૩૮૫ ૦૦૭
રશીદ મીર	: ૧૫૫, સબીના પાર્ક, આજવારોડ, વડોદરા-૩૮૦ ૦૧૯
રઘિશયામ શર્મા	: ૨૫, લુલાભાઈ પાર્ક, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૨૨
લાલશંકર દાકર	: સી-૧૮, જવદશન ફ્લેટ્સ, નટરાજ સિનેમા સામે, આશ્રમમાર્ગ, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૯
સુજય શ્રીપાટ ભાવે	: ૧૪૩, પારસુકુજ સોસાયટી, વિ-૩, સેટેલાઈટ રોડ, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૧૫
દિભાંશી શેલત	: 'સુખ્ય' માલીબાગ, અબામા, ધરમપુર રોડ, વલસાડ-૩૮૬ ૦૦૧

□

રન્નાડે પ્રકાશન

૫૮/૨, બીજે માળ કુન દેચાસર સામે, જાઘી રોડ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૧

ફોન: ૨૧૧૦૦૮૧-૬૪ * Email: sales@rannade.com

ફેક્સ. (૦૭૯) ૨૧૪૬૧૦૯ * Website: www@rannade.com

પુસ્તકપ્રદર્શન

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદે મેધાલી પ્રાંગણ, ટાઈમ્સ ઓફ
ઇન્ડિયા પાછળ, નાઈકિનારે, અમદાવાદમાં તારીખ ૮-૨-૨૦૦૩થી
૧૬-૨-૨૦૦૩ સુધી ભવ્ય પુસ્તક પ્રદર્શન યોજ્યું છે. આ પુસ્તક
મેળામાં અમારા રન્નાડે પ્રકાશનના સ્ટોલની મુલાકાત લેવાનું
દૃઢ્યપૂર્વકનું નિર્મત્રક છે.

અમારા સ્ટોલમાં પૂર્વ આથમિક તથા પ્રાથમિક શાળાનાં
બાળકોથી માંગીને માધ્યમિક, ઉચ્ચતર માધ્યમિક શાળાનાં
વિદ્યાર્થીઓ ઉપરોક્ત કોલેજો તથા યુનિવર્સિટીઓના વિદ્યાર્થીઓ,
શિક્ષકો તથા ગ્રંથાલયો અને સમાજના તમામ વર્ગની વ્યક્તિઓ
માટે ખાસ પસંદગીના ઉપયોગી તથા પ્રેરક પુસ્તકો જેવાં કે

બાળસાહિત્ય, આરોગ્ય, ધ્યાનિક, શિક્ષણ, રસોઈ, જીવિતિપ,
નવલક્ષ્ય, ગુજરાતસંગ્રહો, કાવ્યસંગ્રહો, ટૂરિવાર્તા, નિર્બંધ-સંગ્રહો,
નાટ્યસંગ્રહો, જીવનચરિત્રો વગેરે . . .

સાહિત્યનાં તમામ સ્વરૂપોનાં વૈવિધ્યપૂર્ણ પુસ્તકો જોવા તથા
ખરીદવા પધારશો.

અમારા સ્ટોલમાંથી અમારાં પુસ્તકો ઉપરોક્ત ગુજરાતી
સાહિત્યના તમામ પ્રકાશકોનાં પુસ્તકો પજ મળશે.

આ અંકુના લેખકો

આકાશ ઠક્કર	: ૧-૪, સહયોગ એપાર્ટમેન્ટ્સ, કેશવનગર, સુભાષબ્રિજ, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૨૭
ઇતુભાઈ ફુરુણીયા	શ્રી ક લાલ સ્વાધ્યાયમંદિર, ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ, આશ્રમમાર્ગ, નાદીકિનારે, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૯
જવન માતરી	નશેમન, રાયખડ દરવાજા પાસે, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૧
જ્યેન્ટ પાટક	૨૩, કદમ્બપલ્લી, નાનપુરા, સુરત-૩૮૫ ૦૦૧
ધનિચઙ્ગી ડેસાઈ	C/O સુરેન્દ્રચાય ભાઉચાય ડેસાઈ, ભાઉનિવાસ, શહેરાભાગોળ, ઓધગુંડ-૩૮૮ ૦૦૧
પારુલ કદર્પ ડેસાઈ	• શ્રી ક લાલ સ્વાધ્યાયમંદિર, ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ, આશ્રમમાર્ગ, નાદીકિનારે, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૯
બળવંત જાની	• ફુલપટી, ઉત્તર ગુજરાત પુનિવર્સિટી, પાટણ-૩૮૪ ૨૬૫
ભોળાભાઈ પટેલ	૩૨, પ્રોફેસર ડૉલોની, નવરંગપુરા, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૯
મનહર મોદી	• બી/પ, બિમલ એપાર્ટમેન્ટ્સ, આંબાવાડી, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૧૫
મનીધી જાની	• ૨૪/૨૪૮, પરિશ્રમ એપાર્ટમેન્ટ્સ, વીમાનગર પાછળ, સેટેલાઈટ રોડ, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૧૫
ચિત્રલાલ બોરીસાગર	એફ/૬૭, ચિત્રલાલ પાર્ક, એસ આર માર્ગ, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૧૫
રમણલાલ જોશી	• ૨, અચલાયતન સોસાયટી, નવરંગપુરા, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૯
રવીન્દ્ર પારેખ	૧, પુનિયનધાર્ય, મોદી બંજલા, અઠવા લાઈન્સ, સુરત-૩૮૫ ૦૦૭
રશીદ મૌર	• ૧૫૫, સબીના પાર્ક, આજવારોડ, વડોદરા-૩૮૦ ૦૧૯
રાહિશયામ શર્મા	૨૫, લુલાભાઈ પાર્ક, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૨૨
લાલશાહી ટાકર	• સી-૧૮, જલદર્શન ફ્લેટ્સ, નારાજ સિનેગા સામે, આશ્રમમાર્ગ, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૯
સંજ્ય શ્રીપાટ ભાવે:	૧૪૭, પારસફુજ સોસાયટી, વિ-૭, સેટેલાઈટ રોડ, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૧૫
દિમાંશી શેલત	• 'સુખ્ય' માણિબાગ, અબ્રામા, ધરમપુર રોડ, વલસાડ-૩૮૬ ૦૦૧

□

રન્નાડે પ્રકાશન

પ૮/૨, બીજે માળ, કૈન ડેરાસર સામે, ગાંધી રોડ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૯

ફોન ૨૧૧૦૦૮૯-૬૪ * Email : sales@rannade.com

ફેક્સ . (૦૭૯) ૨૧૪૬૧૦૮ * Website : www@rannade.com

પુસ્તકપ્રદર્શન

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદે મેઘાણી પ્રાંગણ, યાઈસ ઓફિનિયા પાછળ, નાટકિનારે, અમદાવાદમાં તારીખ ૮-૨-૨૦૦૭થી ૧૬-૨-૨૦૦૭ સુધી ભવ્ય પુસ્તક પ્રદર્શન યોજ્યું છે. આ પુસ્તક મેળમાં અમારા રન્નાડે પ્રકાશનના સ્ટોલની મુલાકાત લેવાનું હશ્યપૂર્વકનું નિમંત્રણ છે.

અમારા સ્ટોલમાં પૂર્વ આથમિક તથા આથમિક શાળાના બાળકોથી માર્ગીને માધ્યમિક, ઉચ્ચતર માધ્યમિક શાળાના વિદ્યાર્થીઓ ઉપરોક્ત કોલેજો તથા યુનિવર્સિટીઓના વિદ્યાર્થીઓ, શિક્ષકો તથા ગ્રંથાલયો અને સમાજના તમામ વર્ગની વ્યક્તિઓ માટે ખાસ પસંદગીના ઉપયોગી તથા પ્રેરક પુસ્તકો જેવાં કે

બાળસાહિત્ય, આરોગ્ય, ધાર્મિક, શિક્ષણ, રસોઈ, જ્યોતિષ, નવલકથ્ય, ગાંધિસંગ્રહો, કાવ્યસંગ્રહો, ટૂકીવાત્તી, નિબંધ-સંગ્રહો, નાટ્યસંગ્રહો, છુવનચરિત્રો વગેરે

સાહિત્યના તમામ સ્વરૂપોના વૈવિધ્યપૂર્ણ પુસ્તકો જોવા તથા ખરીદવા પદ્ધારશો.

અમારા સ્ટોલમાંથી અમારા પુસ્તકો ઉપરોક્ત ગુજરાતી સાહિત્યના તમામ પ્રકાશકોના પુસ્તકો પણ મળશે.

નેશનલ બુક ટ્રસ્ટ, હિન્ડિયા

મુખ્ય કાર્યાલય : એ-પ ગ્રીન પાર્ક, નવી દિલ્હી-૧૧૦ ૦૧૬

વૈભિન્નપૂર્ણ, શ્રેષ્ઠ અને હિતમા સસ્તાં નેશનલ બુક ટ્રસ્ટનાં પુસ્તકો વસાવે

કેટલીક નવી/મહત્વપૂર્ણ પ્રકાશનો

આંતરભારતીય પુસ્તકમાળા

સુરેશ જોધી : કેટલીક નવત્વકાઓ

સ્ટ. નીતિન મહેતા પૃ. ૧૪૮ રૂ. ૬૦

ફ્રીઝનાયરેસુનીગ્રેહવાર્ષભોપૃ. ૨૬૮ રૂ. ૮૦

સ્ટ. ભારત યાયાવર, અનુ. છસુ યાણિક

જ્યોતીન્દ્ર દેની પ્રતિનિધિ ધાર્યાચનાઓ

સ્ટ. વિન્દેશ ભદ્ર પૃ. ૧૪૮ રૂ. ૫૦

પંજાબની લોકકથા પૃ. ૮૬ રૂ. ૩૫

સ્ટ. હરિમજન સિંહ, અનુ. ગીતાંજલિ પરીય

જ્યકોતનની વાર્તાઓ પૃ. ૧૭૪ રૂ. ૫૦

સ્ટ. જ્યકોતન, અનુ. નવનીત મદાસી

આર્થ હિંદુ હોટલ પૃ. ૧૮૪ રૂ. ૬૦

વિભૂતિભૂષણ બદ્યોષધ્યાય, અનુ. શિવકુમાર જોશી
કથાભાસી પુજારી વાર્તાઓ પૃ. ૧૭૦ રૂ. ૫૫

સ્ટ. યશવંત શુક્ર, અનિરૂપ બબલદુ

મચ્યાદી નદીને કંઠે પૂ. ૨૭૮ રૂ. ૮૫

એમુ. મુકુંદન, અનુ. કમલ જ્યાપણ

રાષ્ટ્રીય શુધનાયકિમાળા

નરસીંહ મહેતા પૃ. ૮૧ રૂ. ૩૦

સ્ટ. કેશવચામ કા. શાસ્ત્રી

સૂરધાસ પૃ. ૮૨ રૂ. ૨૫

ક્રાંકસર વર્મી અનુ. એમ એલ. દેસાઈ

સ્વામી ઘણુ દ્યાળ પૃ. ૬૬ રૂ. ૨૫

જાયારાજ ભૂલચંદ ભાવનાસી અનુ. પ્રવીષ દાસ

અવનીનાય યાઓર પૃ. ૧૦૨ રૂ. ૪૦

આતોદેનાય યાઓર, સ્ટ. દિનકર કીરિક,

અનુ. જ્યોતિ ભદ્ર, તન્યા અગ્રોષધ્યાય

નેશનલ બુક ટ્રસ્ટ "પુસ્તક-કલખા"ના સભ્ય બનો વળતરથી પુસ્તકો મેળવો

વધુ માહિતી તેમજ સૂચિપત્ર માટે સંપર્ક સાધો :

નેશનલ બુક ટ્રસ્ટ, હિન્ડિયા, મુનિસિપલ ઉદ્દ્વ્ય પ્રા. સ્કૂલ, બાબુલા ટેક કોસ લેન.

મુખ્ય-૪૦૦ ૦૦૮ ટેલિફોન ૦૨૨-૭૭૨૦૪૪૨

સર્જનાત્મક શિક્ષણ

તોતો-ચાન પૃ. ૧૬૮ રૂ. ૬૦

તેત્સુકો કુરોયાનાગી, અનુ. રમણ ચોની

સર્જનાત્મક છાવન અને શિક્ષણ

અનુ. પ્રો. નરેશ વેદ પૃ. ૨૬૪ રૂ. ૭૦

લોકોપથોગી વિજાનમાળા

વિજ્ઞાન અને ગ્રૌલોગીકોનો સુવર્ણલિંગ

અનુ. ડૉ. પ્રદીપ પંડ્યા પૃ. ૩૬૦ રૂ. ૨૪૦

તમે અને તમારો આહાર પૃ. ૮૫ રૂ. ૩૦

કેટી અચ્યાય, અનુ. કુમુદ શાહ

શિરદી પૃ. ૮૧ રૂ. ૩૫

એમ સ્ટી. યાહેસરી, અનુ. રદ્દશ મનીમાર

ભારતીય રમકડા જનાવવાનો આનંદ

સુદર્શન ખણ્ણ

અનુ. પ્રષ્ણવાદ છ પટેલ પૃ. ૧૨૫ રૂ. ૪૫

લોક-સંસ્કૃતિ અને સાહિત્ય

વિશ - એના આરંભે પૃ. ૧૦૧ રૂ. ૩૫

વરિયર એલિન, અનુ. પ્રવીષ દર્શ

કેરળ : લોકો અને સંસ્કૃતિ પૃ. ૧૩૬ રૂ. ૪૦

કવલમુનારાયણ પાણિકર, અનુ. શશીન એલી

મહાત્મા ગાંધીનાવિચારે પૃ. ૫૨૩ રૂ. ૧૧૫

સંકલન અને સંપાદન માર કે પ્રભુ પૂ. માર ચાર

જવાહરલાલ નહેરુ : સંદર્ભનાં વર્ણો -

ચુટેલાં વક્તાવ્યો પૂ. ૨૫૮ રૂ. ૭૦

સંકલન : અર્જુનદેવ, અનુ. યારીન દલાલ

જે ગમે છે તે મળે
 તેનું નામ સુખ છે.
 અને
 જે મળે છે તે ગમે
 તેનું નામ આનંદ છે.
 આ સુખ અને આનંદ
 સક્લ જીવોને મળતા રહો !

સમૃદ્ધ ભજી ઉપકરા કમરને કસી રંગથી
 અટક ભરજારેયા, ડા ભરત ઉત્સાહના;
 પ્રદીપ નાયનો; અથાર બળ ઉભરે મંગથી,
 મહારાજ તજી દિશા પર હૌ બધી ચાહના.

- પૂજાલાલ

સૌજન્ય
 ચીનુભાઈ શાંતિલાલ શાહ ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ
 અમદાવાદ

નેશનલ બુક ટ્રસ્ટ, ઇન્ડિયા

મુખ્ય કાર્યાલય : એ-૫ ગ્રેન પાર્ક, નવી દિલ્હી-૧૧૦ ૦૧૬

વૈવિધ્યપૂર્ણ, શ્રેષ્ઠ અને કિમતમાં સર્વત્તાં નેશનલ બુક ટ્રસ્ટનાં પુસ્તકો વસ્ત્વથી

કેટલાંક નવી/મહત્વપૂર્ણ પ્રકાશનો

આંતરભારતીય પુસ્તકમાળા

- | સુરેશ જોશી : કેટલીક નવલિકાઓ
- | સ. નીતિન મહેતા પૃ.૧૪૮ રૂ. ૬૦
- | ફશીખસાર રેન્ઝની ક્રેફ વર્તમાની પૃ.૨૬૮ રૂ. ૮૦
- | સ. ભારત યાવ્યાવર, અનુ. છસુ યાણિક
- | જ્યોતીનાની દ્વેણી પ્રતિનિધિ હાસ્ય-રચનાઓ
- | સ. વિનોદ ભટ્ટ પૃ.૧૪૮ રૂ. ૫૦
- | પેઝબની લોકકથા પૃ.૮૬ રૂ. ૩૫
- | સ. હરિમજન સિંહ, અનુ. ગીતાંજલિ પરીય
- | જપકાતનાની વર્તમાનો પૃ.૧૭૪ રૂ. ૫૦
- | ત. જપકાતના, અનુ. નવનીત મદાસી
- | આદર્શ ડિઝુ હોટલ પૃ.૧૯૪ રૂ. ૬૦
- | વિભૂતિભૂષણ વંદ્યોપાધ્યાય, અનુ. શિવકુમાર જોશી કણાભાગી વૃજયાની વર્તમાનો પૃ.૧૭૦ રૂ. ૫૫
- | સ. યશવંત શુક્રલ, અનિદુદ્ધ બબાભદ
- | મર્યાદાની નાદીને કાઢે પૃ. ૨૭૮ રૂ. ૮૫
- | એમ. મુકુન્દન, અનુ. કમલ જગ્યાપણ
- | રાષ્ટ્રીય જીવનયાદિત્રમાળા
- | નરસિંહ મહેતા પૃ.૮૧ રૂ. ૩૦
- | સ. કેશવરામ કા. શાસ્ત્રી
- | સૂરધાસ પૃ.૮૨ રૂ. ૨૫
- | પ્રજોદ્ધ વર્મા, અનુ. એમ. એલ દેસાઈ
- | સ્વામી ઘણુ દયાળ પૃ.૬૬ રૂ. ૨૫
- | જ્યામટલ પૂર્વચંદ જાવનાની અનુ. પ્રવીસ દરજી
- | અવનીનનાથ વાણોર પૃ.૧૦૨ રૂ. ૪૦
- | આવોકનનાથ વાણોર, સ. ટિનકર શ્રીશિક.
- | અનુ. જ્યોતિ ભટ્ટ, તન્મય વંયોપાધ્યાય

નેશનલ બુક ટ્રસ્ટ 'પુસ્તક-જલબાના' સભ્ય બનો વળતરથી પુસ્તકો મેળવો
વધુ માહિતી તેમજ સૂચિપત્ર માટે સંપર્ક સાધો :

નેશનલ બુક ટ્રસ્ટ, ઇન્ડિયા, મ્યુનિશિપલ ઉર્દૂ પ્રા. સ્કૂલ, બાબુલા ટેક, કોસ વેન.

મુલાંકાના મુલાંકાના મુલાંકાના મુલાંકાના મુલાંકાના

સર્જનાત્મક શિક્ષણ

- | તોતો-ચાન પૂ.૧૬૮ રૂ. ૬૦
- | તેલ્સુકો ફુરોયાનાંભી, અનુ. રમજ સોની
- | સર્જનશીલ જીવન અને શિક્ષણ
- | અનુ. પ્રો. નરેશ દેદ પૂ.૨૬૪ રૂ. ૦૦
- | લોકોપથોગી વિજ્ઞાનમાળા
- | વિજ્ઞાન અને પ્રૌથીભીજીનો સુવર્ણભૂત્ર
- | અનુ. ડૉ. પ્રદીપ પંજા પૂ.૩૬૦ રૂ. ૨૪૦
- | તમે અને તમારો આધાર પૂ.૮૫ રૂ. ૩૦
- | કેટી અચ્યાયા, અનુ. કુમુદ શાહ
- | શિરદી પૂ.૮૧ રૂ. ૩૫
- | એમ. સ્ટી. માહેશરી, અનુ. રહીશ મનીભર
- | ભારતીય રમકડી બનાવવાનો આનંદ
- | સુદર્શન ખના
- | અનુ. પ્રદીપાદ છ પટેલ પૂ.૧૨૫ રૂ.૫૫
- | લોક-સંસ્કૃતિ અને સાહિત્ય
- | વિશ - એના આરંભે પૂ.૧૦૧ રૂ. ૩૫
- | વેરિયર એલિન, અનુ. પ્રવીસ દરજી
- | કેરળ : લોકો અને સંસ્કૃતિ પૂ.૧૩૬ રૂ. ૪૦
- | ક્રવમુ નારાયણ પાણિકર, અનુ. શશીન ઓઝ
- | મહાત્મા ગાંધીના વિચારો પૂ. ૫૨૮ રૂ. ૧૧૫
- | સંકલન અને સંપદન : ભાર કે પ્રભુ પૂ. ભાર રૂ. ૧૦
- | જીવાહરલાલ નહેરુ : સંયર્થનાં વર્ધો -
- | ચૌટીંં વક્તાઓ પૂ. ૨૫૮ રૂ. ૩૦
- | સંકલન • અર્જુનદેવ, અનુ. યાસીન દલાલ

જે જાએ છે તે મળે
તેનું નામ સુધે છે.

અને

જે મળે છે તે જાને
તેનું નામ આણ્ણે કે.
આ મુખ અને આણ્ણે
બ્રહ્મ લક્ષ્મીને ભર્તા હશે !

નમૂદ લગ્ની વિરાસત કરતે હતી કંગણી
અણ્ણે મરાણેદ, એ જાણું ઉલ્લંઘણે
પ્રવીષ નથને અદાર એ ઉલ્લંઘણે કંગણી,
મહારાજા હતી હિંગ એ હતી બ્રહ્મ રાણી

- પૂર્વાંગ

સૌભાગ્ય

ચીનુભાઈ શાન્તિલાલ શાહ દેસિંહાંગ દ્રાવ

અંગારાંગ

રાન્ ડે પ્રકાશને

પૈઠ/૨, બીજે માળ, જૈન દેશસર સામે, જાથી રોડ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૧
ફોન : ૨૭૧૦૮૯-૬૪ ફેક્સ : (૦૭૯)-૨૧૪૬૧૦૮ E-mail : sales@rannnde.com

Website : www@rannnde.com

આમારો તાજો પ્રકાશનો

રેખમંડલ (ભાગ ૧,૨)	(નવવક્ષણ)	મહેશ પાણિક-અર્તિશ ક્રપટિવારે-૨૩૧૭૦
અભર્તુના (અર્થાત્ર)	(નવવક્ષણ)	રચિત શાહ રૂ ૧૬૦
મંદન	(નવવક્ષણ)	ડૉ. મોહનભાઈ પંચાલ રૂ ૧૦૫
મોનાં અંસુ	(નવવક્ષણ)	પણ અધિરૂપ રૂ ૪૫
કાવ્યસ્ત	(નવવક્ષણ)	મોહન પરમાર રૂ ૭૫
ટકલીને છોડ	(વાર્તાસંગ્રહ)	મનીશી જાની રૂ ૬૦
હેલો, સૂર્ય !	(વાર્તાસંગ્રહ)	હરીશ નામેણ રૂ ૧૨૦
યુમા કુ બદલા	(ધાસ્યવાર્તાઓ)	ખોડભાઈ પટેલ રૂ ૮૫
શિલ્પક	(નિબંધસંગ્રહ)	યહેશ દવે રૂ ૧૦૦
મલકની માધ્યા	(નિબંધસંગ્રહ)	મહિલાલ પટેલ રૂ ૮૦
માઝસને માઝસ તરીકે જુભો	(નિબંધસંગ્રહ)	શધર વર્ગીત પોવ રૂ ૮૦
બાપા રિષે	(ચરિત્ર)	લાભસંકર છકર રૂ ૧૨૫
રોગી-નીરોગી	(અશોભ્ય)	દેહ ભાદવાળ શાસ્ત્રી રૂ ૧૫
સાહેબ, મને સાંભળો તો ખરા !	(શિક્ષણ)	ડૉ. મોહનભાઈ પંચાલ રૂ ૧૭૦
તમે તમારું બાળકને ઓળખો	(શિક્ષણ)	ડૉ. મોહનભાઈ પંચાલ રૂ ૧૭૦
રિધાવાડીનાં ફૂલ	(શિક્ષણ)	ડૉ. મોહનભાઈ પંચાલ રૂ ૧૨૦
ક્રાંતિકાન	(અભ્યાન)	શિનુ મોદી રૂ ૩૦
આઈ ડેન્ટ નો, સર !	(કાવ્યસંગ્રહ)	લાભસંકર છકર રૂ ૧૫
છે	(કાવ્યસંગ્રહ)	લાભસંકર છકર રૂ ૬૦
છે પ્રતીશ્યા	(કાવ્યસંગ્રહ)	લાભસંકર છકર રૂ ૪૫
ભીતરની ભીતરની ભીતર	(કાવ્યસંગ્રહ)	મુકુંદ પરીખ રૂ ૪૫
તરબતર	(કાવ્યસંગ્રહ)	રમેશ શાહ રૂ ૪૫
છાપની છોડી	(જાગ્રસંગ્રહ)	હર્દે બંધગાંધી રૂ ૮૦
સાક્ષરનો સાક્ષાત્કાર (ભાગ-૬)	(સ્વાહિત્યકોશ)	સંપાદક : રાવીશ્વામ શર્મા રૂ ૨૦૦
સાક્ષરનો સાક્ષાત્કાર (ભાગ-૭)	(સ્વાહિત્યકોશ)	સંપાદક રાવીશ્વામ શર્મા રૂ ૨૦૦

સાક્ષરનો સાક્ષાત્કાર (ભાગ ૧થી ૫) અમે આપાઉ પ્રગટ કર્યા છે આપ કુલ ૯ ભાગ થાય છે. આ તમામેતમામ ભાગમાં હથ્યાત સ્વાહિત્યકારોનાં જીવન અને કવનની મીતાકારી પરિચય આપવા ઉપરોક્ત એમના પોતાના રોકેશેજના જિવત્તા જીવન સેદ્ધોનાં વિચારો, લાગફાલો, શોખ, પરંદાજી, જમા-અશરામા વબેરે સામેવ છે. આ સ્વાહિત્યકોશ આજના અને આવતીકાલના નાગરિકો માટે Historical document (ઐતિહાસિક પુચ્છો) બની રહેશે.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના આગામી પ્રકાશનો

વિશેષ વળતર યોજના

ભારતીય સંસ્કાર કેન્દ્ર, ડાકોસની પ્રેરણા અને પ્રોત્સાહનથી ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ નવાં લે પ્રકાશનો કરે છે.

જનહદ્ધયમાં ઉચ્ચ પ્રેરણા જગત્વી શકે એવાં ઉત્તમ નીવડેલાં ભાવાત્મક પુસ્તકો—

જે નવી પેઢીને પરાક્રમ, સાહસ, ધૈર્ય, ત્યાગ, ઉધરતા, સહિષ્ણુતા જેવા ચુણો ખીલવવામાં પથર્શીક બની રહેણે...

પ્રત્યેક સંસ્કારી ઘરમાં અનિવાર્ય બની રહે એવાં પુસ્તકો આ રહ્યાં :

પ્રભાશક્કર પદ્ધતિ : વ્યક્તિત્વદર્શન

(તૃતીય સંવર્ધિત આવૃત્તિ)

લેખક : મુકુન્દરાય પાણશર્ય

મૂલ્ય રૂ. ૮૦/-

—*

(અત્યારે)

લેખક : રવામી શ્રીકાન્ત આપટે

મૂલ્ય રૂ. ૭૦/-

બંને પુસ્તકો આભોતરા ગ્રાહક તરીકે
મર્જાવનારને રૂ. ૧૦૦/નાં ઉપલબ્ધ થશે.

સ્પર્શ

પ્રકાશન વિભાગ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ

દાહેરી ઓફિશિયલ પાછળ, આશ્રમચોડ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૮

ફોન : ૬૫૮૭૯૮૭

નોંધ : આ ગ્રાહક યોજના ડેની ૩૧ માર્ચ ૨૦૦૩ સુધીમાં નોંધપોલ ગ્રાહકોને
જ ઉપરોક્ત વળતરથી પુસ્તકો ઉપલબ્ધ થશે.

પુસ્તકલયની શોભા વધારે તેવા પુસ્તકો

જ્યમલ પરમાર	(ચિત્ર)	નરોત્તમ પલાણ રૂ ૧૬
ચવજી પટેલ	(ચિત્ર)	મણિલાલ હ. પટેલ રૂ ૧૬
ઠસ્મત ચુગતાઈ	(ચિત્ર)	તરુ કળારિયા રૂ ૧૬
ચરિત્રસૌરભ	(ચરિત્રનિર્બંધો)	કમલા પરીખ રૂ ૧૨૦
માર્ગરિટ સેંગર	(ચિત્ર)	કમલા પરીખ રૂ ૧૬
ઉડાન	(કાબ્ય)	ધીરુ પરીખ રૂ ૫૦
અપર બહના આલોકમાં	(વિવેચન)	ધીરુ પરીખ રૂ ૬૦
પરઞ્જિત વિજય	(વાર્તા)	ધીરુ પરીખ રૂ ૬૦
સમયરેત પર પગલાં	(ચરિત્રનિર્બંધ)	ધીરુ પરીખ રૂ ૬૦
હવે અમારા નખ વહે છે	(એકાદી)	ધીરુ પરીખ રૂ ૪૫
બા એટલે	(અંગત નિર્બંધ)	પ્રકુલ્પ રાવલ રૂ ૧૪
અતિમ ચાન્તિ	(લઘુનવલ)	પ્રકુલ્પ રાવલ રૂ ૪૨
મન મોતી તન કાચનાં	(નવલકથા)	નટુ જોશી રૂ ૮૦
નોખાનાનોખાં	(ચરિત્રનિર્બંધ)	પ્રકુલ્પ રાવલ રૂ ૨૨
ચરિત્રમુકુર	(ચિત્ર)	પ્રકુલ્પ રાવલ રૂ ૧૮
નાજુક કષણ	(લઘુકથા)	પ્રકુલ્પ રાવલ રૂ ૩૫
પ્રયોગશીલ સર્જક નહાનાલાલ	(વિવેચન)	ધીરુ પરીખ રૂ ૧૬
ઉભયાન્વય	(વિવેચન)	ધીરુ પરીખ રૂ ૧૬
અનુભવબિન્દુ	(સંપાદન)	ધીરુ પરીખ રૂ ૧૨
શલ્ય	(નવલકથા)	તરુલતા મહેતા રૂ ૨૨
શૂળી પર સેજ	(કવિતા)	જ્યંત પાઠક રૂ ૨૧
ઠન્દુલાલ યાણિક	(ચિત્ર)	ધનર્વત ઓઝ રૂ ૦૬
ચાણક્ય	(ચિત્ર)	ગુજરાત્ત શાહ રૂ ૦૬
મીરાબહેન	(ચિત્ર)	જ્યંત પાઠ્ય રૂ ૦૬
રમણલાલ વ. દેસાઈ	(ચિત્ર)	પ્રવીષ દર્શ રૂ ૦૬
તમારો ઓર્ડર મોકલો રૂમ ઇન્ફુ કે મનીઓર્ડરથી મોકલવી રવાનગી ખર્ચ માફ		

કૃતિ પ્રકાશન

વીપીશેડ, વીરમગામ - ૩૮૨૧૫૦ ફોન: ૦૫૭૭૪૫૭૫

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ્ધ

શતાબ્દી ગ્રંથશ્રેષ્ઠી

ઈ. ૨૦૦૫માં ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદની શતાબ્દી ઉજવાશે એ નિમિત્તે ભવ્ય કાર્યક્રમોનું આંધોજન કરવાની સાથોસાથ પ્રગટ થશે શતાબ્દી ગ્રંથશ્રેષ્ઠી. આ ગ્રંથશ્રેષ્ઠીમાં ગુજરાતી સાહિત્યની ઉજ્જ્વળ પરંપરાને પ્રતિબિંબિત કરતાં ૧૦૦ પુસ્તકો પ્રગટ થશે, જેમાં શિષ્ટ-પ્રશિષ્ટ ગ્રંથો, પુનર્મુદ્રણો, વિલિંગ પ્રકારનાં સંપાદનો ઉપરાંત મૌલિક સર્જનાત્મક સાહિત્યનાં તદ્દન નવાં પુસ્તકો પ્રગટ કરવાનું છે. ગુજરાતી ભાષામાં કવિતા, વાર્તા, નિબંધ, નવલકૃથા, રેખાચિત્રો, હાસ્ય, નાટક અને અન્ય સ્વરૂપોમાં સર્જન કરતા સર્વ સાહિત્યકારોને પોતાના મૌલિક-સર્જનાત્મક અને અપ્રગટ પુસ્તકની હસ્તપ્રત, પરિષદ દ્વારા પુસ્તકરૂપે પ્રકાશિત થાય તે હેતુથી મોકલી આપવા વિનંતી કરવામાં આવે છે. પ્રાપ્ત થયેલી હસ્તપ્રતોનું યોગ્ય પરામર્શન કરાવ્યા બાદ કારોબારી સમિતિ તેના પ્રકારણન અગેનો નિર્જર્ય કરશે. સર્વ સાહિત્યકારો પોતાનાં ઉત્તમ સર્જન દ્વારા આ ગ્રંથશ્રેષ્ઠીમાં યોગદાન આપશે એવી શ્રદ્ધા છે.

હસ્તપ્રત મોકલવાનું સરનામું :

પ્રકાશનભર્તી

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ
થઈમસ ઓફ ઇન્ડિયા પાઇલ

આશ્રમ રોડ,

અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૯

ભારતીય સંસ્કાર કેંદ્ર : ડકોર રજૂ કરે છે
સમતોલ નાગરિક સમાજની રચના માટે
પાયાના ચણતરમાં ખપ લાગે તેવાં બે વિશિષ્ટ પુસ્તકોની ગ્રાહક થોજના

સ્વરાજધર્મ

મનુભાઈ પંચોળી 'દર્શક'

'સ્વરાજધર્મ' મનુભાઈ પંચોળી 'દર્શક' ૧૯૮૮થી દ્વારા સમયગાળમાં લખેલા બધું ચિંતનલેખોનો સંયય છે ૧૯૮૮માં બાબરી મસ્કિદના ધ્વંસ પછી દેશ જે જે અમણાટોમાંથી પસાર થયો તે પ્રસંગોએ, સ્વરાજ મેળવી ચૂકેલી પ્રજા તેની અસ્તમોલ સંપત્તિને શી રીતે શોભાવી શકે તથા તે પ્રક્રિયામાંથી સ્વસ્થ અને સંવાદી ચાછ કેમ બનાવી શકાય તે મનુભાઈની શોધનો મુખ્ય વિષય રહ્યો છે. એમાં તેમની આજવી કોણસ્થી, ઠિઠિધાસની જાજકારી, ધર્મ અને સંસ્કૃતિ વિશેની નિસ્બાત અને જગતના પ્રવાહોને સમજવા મથતી સર્જકતા પ્રયોજાઈ છે તે કારણે તેમનું વિચારવલોનું આપજાને રસ્તપ્રદ અને વિચારપ્રેરક તારણો આરવી આપે છે.

ઉક્ત વિચારવલોનું મુખ્યત્વે પોચેક વિષયોને આવરી ચાલે છે. ૧ ધર્મતત્ત્વ અને ધર્મને નામે વકરેલી પળોજરૂરો. ૨ લોકશાહી પ્રક્રિયાંના મેળમાં ચાલવાની તૈયારીનો મુસ્લિમ સમાજમાં અભાવ. ૩. તેની પ્રત્યક્ષિયા રૂપે જન્મેલી સંકદી 'હિંદુત્વવાદી' રાજીનીતિ. ૪. આ રાજીનીતિને કારણે તેના ફલસ્વરૂપે ફલવા માર્ગેવાં ધર્મઝ્ઞનું હિંદુ સંઅઠનો અને પ. એમાં અટવાતું કાયદાનું શાસન અને લોકશાહી.

- જ્યેત પેડ્યા

ભારતીય સંસ્કૃતિ

સાને ગુરુજી : અનુસંધય શ્રીપદ ભાવે

'ભારતીય સંસ્કૃતિ' એ શબ્દસમૂહ આપજો ધજી વાર સાંભળીએ છીએ. 'આ ભારતીય સંસ્કૃતિને શોભતું નથી'; 'આ ભારતીય સંસ્કૃતિ માટે હાનિકારક છે' વગેરે વાક્યો આપજાને લેખોમાં વાચવા કે ભાષજોમાં સાંભળવા મળે છે એમાં 'ભારતીય સંસ્કૃતિ' એ શબ્દોનો શો અર્થ હોય છે? ત્યા ભારતીય સંસ્કૃતિનો ઠિઠિધાર અભિપ્રેત હોતો નથી. ભારતીય સંસ્કૃતિની જે એક વિશિષ્ટ દસ્તિ છે તે અભિપ્રેત હોય છે. આ દસ્તિ કઈ? ભારતીય સંસ્કૃતિની એ દસ્તિ બતાવવાનો મેળી અર્થા પ્રયત્ન કર્યો છે

આ પુસ્તકમાં જે વિચારો છે તે મેળે પહેલાં અનેક વ્યાખ્યાનોમાં અને પ્રવચનોમાં રજૂ કર્યા હતા. ઘણ્ણાબધ્યાં શ્રોતાઓ મને કહેતાં "આ વિચારો તમે લખી કેમ નથી કાઢતા?" એ બધાના સંતોષ ખાતર આ નાના-મોયા નિબંધો વખ્યા છે. ભારતીય સંસ્કૃતિની અન્ત છટાઓ બતાવવાનું અર્હી શક્ય ન હતું. આ અર્દેસ્કૃત દર્શન છે ~ સાને ગુરુજી

ઉપરનાં બને પુસ્તકોની કુલ કિંમત છે ૨૧૦ રૂપિયા

પરંતુ ભારતીય સંસ્કાર કેંદ્ર ડકોરના સૌજન્યથી તે તા. ૩૧ માર્ચ ૨૦૦૩ સુધી માત્ર ૧૫૦ રૂપિયામાં મળશે.

સેપ્ક. ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ, આશ્રમમાર્ગ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૯

‘નૈતેદ્ય’

રવીન્દ્રનાથ ઠકુર, અનુ નગીનદાસ પારેખ

હે અંતર્ધર્મી, રાતે સૂતો સૂતો હું વિચારી રાખું છું
કે પ્રભાતમાં આંખ ખોલતો તને હું પહેલા જોઈશ
હે અંતર્ધર્મી, જાગીને શુભ પ્રકાશમાં બેસીને, પુલક
આથે તારે ચરણે નમીને, હું મનમાં વિચારી રાખું
છું કે દિવસનાં કાર્યો, હે સ્વામી, હું તને ઓપીશ
દિવસનાં કાર્યો કરતો કરતો હું કષે કષે મનમાં
વિચારું છું કે કાપને અંતે સંધ્યા સમયે હું
તારી આથે બેસીશ

હે અંતર્ધર્મી, સંધ્યા સમયે હું ઘરમાં બેસીને
વિચારું છું કે તારુ ચાત્રિના વિચાર સાજરમાં
ઘાકેલા પ્રાણની બધી ચિંતા અને વેદના
યુપગુપ, ઉત્તરી જરો.

સ્થાનકસમાપ્તિ એક રવીન્દ્ર-અનુરાગી]

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ

વિશેષ વળતર પોજના

ભાવભૂમિ

સુપાદકો :

ભારતી ર. દવે, રજિલાલ બોરીસાગર, રઘુવીર ચૌધરી

મૂલ્ય રૂ ૧૪૦/-

વિશેષ વળતરથી રૂ ૧૦૦/-

“માનવહૃદયને જોડવાનું કામ સાહિત્ય તેમજ વિવિધ કલાઓ દ્વારા ઉત્તમ રીતે થઈ શકે. સાહિત્યનું ઉદ્ગમસ્થાન માનવહૃદય છે અને એ સર્વો છે પણ માનવહૃદયને મનુષ્યમાત્ર ભાવનાસભર હૃદય લઈને જન્મે છે. ધર્મ અંગેના ખોટા ઘ્યાલો, કોમ અને નાતાજતના બેદભાવો મનુષ્યના ભાવજગતને છિન્નભિન્ન કરી નાખે છે. મનુષ્યના ભાવજગતને અક્ષુફુજ્ઞ રાખવામાં કલામાત્ર ઉપકારક થઈ શકે. સાહિત્ય માનવહૃદયને સીધો સ્પર્શ છે. મનુષ્ય-મનુષ્ય વચ્ચેની બેદની ભીતોને એ ભાંગી નાખે છે. શબ્દની આ અપરિમેય શક્તિમાં પ્રત્યેક સર્જકને અને પ્રત્યેક ભાવકને ઊર્ડી શ્રદ્ધા હોય છે. આવી શ્રદ્ધાથી પ્રેરાઈને ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદે આ પુસ્તકનું કામ હાથમાં લીધું અને હેઠે એ મૂર્ખ સ્વરૂપે આપના સુધી પહોંચ્યું છે.” (પ્રસ્તાવના માંથી)

મનુષ્ય-મનુષ્ય વર્ચે ભાવનાત્મક એકત્રા સાધવા સક્ષમ એવી ગુજરાતી સાહિત્યના જાણીતા રૂપ સર્જકોની કૃતિઓ અહીં સમાવેશ પામી છે. પ્રત્યેક સંસ્કારી ઘરમાં અનિવાર્ય એવું આ ભાવનાત્મક પુસ્તક છે.

संपर्क

અક્ષરભારતી ગ્રંથભંડાર

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ

યહીમસ ઓફિનિયા પાઇલ, આશ્રમ રોડ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૬

નોંધ : આ યોજના હેઠળ ૩૧ માર્ચ ૨૦૦૩ સુધીમાં નોંધાયેલ ગ્રાહકોને જ ઉપરોક્ત વળતરથી પુસ્તકો ઉપલબ્ધ થશે.

આર્ટફિનિક એજ્યુકેશન સોસાયટી, સુરત

ચુનીલાલ ગંધી વિદ્યાભવન

એમ.ટી.બી. કોલેજ કેમ્પસ, ચોપાટી સામે, અહવા લાઈન્સ, સુરત
પ્રકાશનો

૧. શિક્ષણ અને બંસારની સમસ્યા લાભ : ૧-૨	કુળવિદ્યારી મહેતા	૧૭૦
૨. કાકા કાલેલકર : જીવન અને સાહિત્ય	જ્યેત પટેલ	૩૫
૩. સાહિત્ય સંસ્કરણ	વિષ્ણુપ્રચાદ વિવેદી	૬૦
૪. વસ્તુતથ્માનું વિદ્યામધુ	જ્યેત પાઠક	૩૫
૫. શાસ્ત્રી દિનમાણિકર	મોહનલાલ દવે	૩૦
૬. જે ક્રેચ પ્રેમઅંશા	જગદીશ શાહ	૬૫
૭. શ્રીમદ્ બગવદગીતા	મુ. ન. દ્વિવેદી	૫૦
૮. ભાષા સંશોધન	કાળિલાલ વ્યાસ	૬૦
૯. સોળમી સદીનું સુરત	મોહન મેધમાણી	૬૦
૧૦. પારિભ્યાસિક શાખો . ભાષાશાસ્ત્ર		૨
૧૧. સૂક્તાસૂધા	ર. જ. જાની	૨૫
૧૨. સાંખ્યકાર્તિકા	અરુણાચંદ શાસ્ત્રી	૫૦
૧૩. માદુક્યોપનિષદ ગૌડપાદકાર્તિકા	અરવિંદ જોશી	૧૫૦
૧૪. સંગાય .	કુળવિદ્યારી મહેતા, સંપાદક : દિમાંશી શેલત	૪૦
૧૫. અધ્યારી ગલીમાં સર્કેદ ટાકાં	દિમાંશી શેલત	૩૫
૧૬. Gold and silver Thread Industry in surat	D. R. Gadgil & P. K. Patil	૧.૫૦
૧૭. Saraswatichandra : A critical estimate	R. I. Patel	૩
૧૮. Gold and silver Thread Industry of Surat A Socio Economic Survey	R. K. Patil	૩
૧૯. Purushottamji - A Study	A. D. Shastri	૨૦
૨૦. Savitri as an epic	V. S. Navalkar	૫૦
૨૧. Catalogue of the Sanskrit Manuscripts P. I & II Bulletin of the Chunilal Gandhi Vidyabhavan~		

ગુજરાત ગ્રંથરચના કાર્યાલય

રતનપોળનાકા સામે, ગાંધીમાર્ગ, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૧
મોબાઇલ. ૯૮૨૫૦-૩૦૮૪૨ ફોન. ૨૧૪૪૬૬૩

આમારો તદ્દન નવો પ્રકાશનો

પ્રેરણનું નામ .	વૈખક	કિંમત	વિષય
કાગવાણી ભાગ-૧થી ૫	હુલા કાગ	૪૪૦	કાબી
પુરુષાર્થની પ્રતિમા ધીરુભાઈ અંબાણી	દિનકર પંડ્યા	૩૦૦	આત્મકથા
ચરક્ષણ ન રૂકે	દિલીપ રાજપુરા	૧૫૦	સંસ્કૃતાનો
શ્રીમદ્ રાજક્ષયદ	પ્રસાદ બજાલછ	૮૦	જીવનચરિત્ર
અગ્રનયાન	અનુ. હરેશ ધોળકિયા	૧૨૫	આત્મકથા
મહાતીર્થ મા	મુનિષ્ઠબન હષ્ઠ્રિજ્યુજ્ઞ	૫૦	જીવનચરિત્ર
વિશ્વરૂપ વિભૂતિ	મુનિવાત્સલ્યદીપ	૧૫	"
ભારતરળ અનુલક્ષણ	ઉપાબહેન જોશી	૮૦	"
ગુરુવદના	"	૬૦	"
ટૂકીવાર્તા : એક દર્શન	ડૉ. જ્યંત અ. મહેતા	૫૦	વિવેચન
બ્યારમતી સંપ્રદાય	ડૉ. નાથાલાલ ગોહિલ	૧૫૦	"
મેઘાણી વિવેચનાર્થદોહ ભાગ ૧-૨	સ્ટ. જ્યેત કોકારી	૬૦૦	"
વિદ્યાર્પદ	સ્ટ. રમણભાઈ સોની	૧૨૫	"
પત્રમાધુરી	ધીરુભાઈ ઢાકર	૧૦૦	"
ગુવાખદાસ પ્રોકર એક અનોખા સર્જક	ડૉ. અસ્મા માર્કડ	૬૦	"
વીનેશ અંતાણીની સહિત્યસૂચિ	ડૉ. રાજેન્દ્ર પટેલ	૧૦૦	"
ભુજગતી શ્રદ્ધકાર શ્રેષ્ઠી ઉશનસ્ય	પ્રસાદ બજાલછ	૬૦	"
પદ્ધિમ થઈને રશિયા	સ્વામી સચ્ચિદાનંદ	૧૨૫	પ્રવાસવર્જન
ઈન્સ્ટ્રીયુનિવર્સિટી આત્કવાદ	" "	૧૫	શિલ્પ
સંપૂર્ણ અહીંસા શક્ય નથી	" "	૧૫	"
જીવનરસ્તનું ઝરણું ક્યો છે ?			
ઝરણું તારી ભીતરમાં છે ?	ડૉ. ઘોલતભાઈ દેસાઈ	૧૦૦	"
મનની શાસ્ત્રને સમૃદ્ધિની મનોટેક્નિક	" "	૧૦૦	"
ચક્ષુધ્યાન ધરીએ નીચેઝી રહી દીર્ઘ આયુષ્ય પામીએ	" "	૧૫૦	"
કાશે કાશે શ્રીમદ્ ભગવાન ગીતા ભાગ-૧થી ૩	" "	૪૦૦	"
સુનદરકાંડ (તસ્મશ્વોકી અનુવાદ)	મહેન્દ દવે	૧૨૦	"
અવનવી શાનવિશ્વાનકથાઓ	મહેન્દ ર. વિવેદી	૬૦	વિજ્ઞાન
આકાશયુગની મહત્વની સિદ્ધિઓ	ડૉ. પર્વતપ પાઠક	૧૦૦	"
એનરિકો ઇર્મા	ઉપાબહેન જોશી	૬૦	"
થર્ડ મિલેનિયમ	હરસુખ થાનકી	૬૫	"
ખાયક	મૂ. લે. સત્યજિત ચય. અનુ. ભરત પાઠક	૩૦	નાચ

આચાર્ય કાકાસાહેબ કાલેલકર ગ્રંથાવદિ પ્રકાશન સમિતિ દ્વારા
નીચેના બે પ્રકાશનો તાજેતરમાં પ્રગટ થયા છે.

કાલેલકર અધ્યયન ગ્રંથ

(કાકાસાહેબ કાલેલકર વિશેનું વિદ્વાન લેખોના અભ્યાસક્રોનો સંચય)

પ્રથમ આવૃત્તિના સંપાદક
ઉપાશકર જોશ્વી
અન્તરાય ચવળ
પણુરેબ હેણપટે

દીજી સંવર્ધિત આવૃત્તિના સંપાદક
ચિમનલાલ તિરેદી
ભોળાલાઈ પટેલ
ચીનુભાઈ નાયક
કિમત : રૂપિયા ત્રણસૌ

જીવનનું કાલ્ય

(કાકાસાહેબના ઉત્તમ લેખોનો ચયનન્દ્રય)

દીજી આવૃત્તિ
સંપાદક
ભોળાલાઈ પટેલ
કિમત : રૂપિયા બસ્તો

પ્રાપ્તિસ્થાન
બુર્જ એઝ-સીઓ, બુર્જ સાહિત્ય ભવન
રતનપોળનાકા ચામે, જોધ્પુર રોડ, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૧

કાલેલકર ગ્રંથાવદિના પદ્દ બ્રાહ્મોનો સ્ટ્રેપ માત્ર રૂ. ૩૫૦/માં
અથ સંખ્યામાં નીચેના સ્થળો ઉપલબ્ધ છે.

આચાર્ય કાકાસાહેબ કાલેલકર ગ્રંથાવદિ પ્રકાશન સમિતિ
C/O બેચ કે. આર્ટ્સ કોલેજ, ખંડ નં. ૨, માન્દ્રામ રોડ, અમદાવાદ-૮

રણપ્રકારણ

સાક્ષરનો સાક્ષાત્કાર (ભૂગ ૧થી ૭) લેખક : રઘેશ્યામ શર્મા
ગુજરાતના જાષીતા કેળવણીકાર ડૉ. મોહનભાઈ પંચાલ આ ગ્રંથ વસ્તાવવાની ખાગ
ભલામજ કરે છે આ ગ્રંથ વસ્તાવી આપની વાયબેચી સંમૃદ્ધ કરશે.

Dr. Mohanbhai Panchal

M.Ed. Ph.D

Conscious Facilitator, Family Counsellor & Psychotherapist Trainer, Institute of Selfrealization & Personality Development
After Child Birth Techniques

ગુજરાત ગંધીરચના કાર્યાલય

સાનપોળનાકા ચામે, જાંધીમાર્ગ, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૧
મોબાઇલ: ૯૮૨૫૦-૭૦૮૪૨ ફોન ૨૧૪૪૬૬૩

અમારું તદ્વન નવા પ્રકાશનો

	બેન્ડ	કિલ્ટ	વિષય
બુખનું નામ			
નાનાની ભવન	ધીરેન્ડ મહેતા	૧૭૫	નવલક્ષ્ય
ખોચાઈ બયેલી વસ્તુ	ધીરેન્ડ મહેતા	૧૦૦	"
અનુસ્થાન	ધીરુલહેન પ્ટેલ	૫૦	"
સ્વર્ગની નીચે મનુષ્ય	સુનીલ જંગોપાણ્યાપ	૫૫	"
અરસ્યમાં હિન્દગત	અનુ. બોળાભાઈ પ્ટેલ		
સુખનું નામ	સુનીલ જંગોપાણ્યાપ	૭૦	"
અંજામ	અનુ. બોળાભાઈ પ્ટેલ		
નીમાની એકે પાર	દિલીપ રાજપુરા	૧૬૦	"
અતિથી	મોહમ્મદ માંકડ	૧૨૦	"
ગ્રાચીનયુભની કિરબ ગ્રાધાઓ ભા. ૧-૨	ચંદલાસ ત્રિવેદી	૧૨૦	"
પચાણપકા	ધૂંપ ભાડ	૬૫	"
મુગ્ગરો	ઘનશ્યામભાઈ દાદે	૧૭૫	દૂંગીવાર્તા
ફેમિલી આલબમ	કિમાંગી શેવત	૬૦	"
વનદેવના	દવપત ચૌધારી	૮૦	"
પળનાં પણાના	સુરેશ ઓસ્મ	૮૫	"
આ એક પાર છે	પ્રવીજાનિલ ચાવડા	૧૦૦	"
મોહમ્મદ માંકડ વાર્તાઓ ભાજ: ૧-૨	ચંદલાસ ત્રિવેદી	૮૦	"
વિશ્વા મહાન વિનિતકો આપે છે વિદ્યાર્થીને પરીક્ષામાં	રવીન્ડ ટાકોરે	૬૦	"
૮૮ ટકા માર્ગ મેળવવાની ચાવી	મોહમ્મદ માંકડ	૫૬૦	"
વિદ્યાર્થી માટે ચાર "સેઠિક્પ ક્રોલ" ને બાર કસમ	ડૉ. ધીકતભાઈ દેસાઈ	૨૫	વેખસંત્રઢ
વાલી તમારાં તરુણ ટીકા / ટીકરીને ઓળખો	" "	૨૦	"
વાલીને વિશ્વા ૧૬ નિષ્પાતનાં સોનેરી સૂચનો	" "	૩૦	"
વાલીને પાંચ "સેઠિક્પ ક્રોલ" ને બાર સોંદ	" "	૩૦	"
સર્જનધારનાં નવ દૂર આસરીએ	" "	૩૦	"
નીનગૂજન (વધ્યક્ષણ નમતાં નીતો)	" "	૩૦	"
કાદમાં નવા અર્વ નવી ઝૂપગ	" "	૮૦	"
સીતાનરનીતમ્	સ્વામી અધ્યાત્માનંદશ્શ	૧૦૦	"
બાળિષણ કેમ ધાર?	પ્રા. રજનીકાંત પ્ટેલ	૬૦	"
મોહનચોધી મહાકાય જાય: ૧૦	કરી. ડાલ્ભાભાઈ પ્ટેલ	૨૦૦	કાલ્ય
અમ્ભીસંદન	પ્રવીજી દાદે	૨૦૦	"